

INFO-Társadalomtudomány

46. szám (1999. november)

**Kiadja az Országgyűlési Könyvtár
az MTA Szociológiai Kutatóintézet és az MTA VITA Alapítvány közreműködésével**

Szerkesztőbizottság:

Ambrus János, Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Gombár Csaba, Haraszi Pálné, Hegedüs B. András, Madarász Aladár, Pálné Kovács Ilona, Soltész István, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.

Telefon/fax: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban részt vevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Folyóiratunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Folyóiratunk a tárgyévire, valamint az azt követőre előfizethető, illetve egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók az Országgyűlési Könyvtárban Kollár Tibornánál, telefon: 441-46-60 vagy 269-04-17.

Tartalom

Külgazdasági egyensúlyunk <i>Kiss Judit</i>	3
A költségvetési politika hatása a gazdasági növekedésre és a külső egyensúlyra <i>Simon András</i>	7
Külkereskedelmi trendek Magyarországon <i>Antalóczy Katalin</i>	15
A szolgáltatások külkereskedelmének 1998. évi és 1999. első félévi alakulásáról <i>Baárné Nyitrai Ilona és Sisakné Fekete Zsuzsa</i>	23
A külföldi működőtőke és az egyensúlyi problémák <i>Hamar Judit</i>	35
Az európai uniós források szerepe <i>Kiss Judit</i>	47
A folyó fizetési mérleg fenntarthatósága Magyarországon <i>Gáspár Pál</i>	55
Statisztikai táblázatok	63
Válogatott bibliográfia	73

RECORDED
INDEXED

Külgazdasági egyensúlyunk

A 90-es évek végén, az új évezred küszöbén jó esély van arra, hogy a magyar gazdaság tartós növekedési pályára álljon és elkezdje több évtizedes lemaradásának behozását. Erre annál is inkább szükség van, mert jelenleg az egy főre eső magyar GDP az EU-éénak 49%-át teszi ki, s így ebben a vonatkozásban más tagjelöltek megelőzik Magyarországot. Kérdés, hogy a felzárkózáshoz szükséges tartósan magas (évi 4–5%-os vagy annál is nagyobb) növekedési ütem megvalósítható- és finanszírozható-e? Amennyiben igen, akkor milyen makrogazdasági és külgazdasági egyensúlyi feltételei és következményei vannak a gyors gazdasági növekedésnek? Ugyancsak megválaszolendő és kutatandó kérdés, hogy milyen társadalmi hatása lesz a jelenleginél gyorsabb gazdasági növekedésnek: kiknek kell megfizetni a felzárkózás árát.

A belső és külső gazdasági egyensúlytalanság kérdése már csak azért is aktuális, mivel a rendszerváltást követő évtized egyik legmeghatározóbb gazdasági problémája az államháztartás, illetve a költségvetés, valamint a külkereskedelmi és a fizetési mérleg hiánya volt. Az egymással szoros kölcsönhatásban álló belső és külső egyensúlytalanság alapvetően határozta/határozza meg a magyar gazdaság mozgásterét és a gazdaságpolitika feladatait, s egyben felveti a fenntarthatóság kérdését.

Mint ahogyan arra Simon András cikke (7–14. old.) is utal, az államháztartás kiadásainak és bevételeinek egyenlege egyrészt a megtakarításokon, másrészt a beruházásokon keresztül alapvetően meghatározza a gazdasági növekedés esélyeit. Számításai szerint ahhoz, hogy a magyar GDP szintje a mai 43% helyett 30 év alatt elérje az ausztriai 70%-át, a beruházási rátának a GDP 30%-áról annak 34%-ára kellene emelkednie. A szerző által is felvetett kérdés, hogy a beruházások ilyen mérvű növekedése milyen forrásokból finanszírozható. Véggkövetkeztetése: mivel a külső pénzügyi eszközök beáramlására az eladósodottság mértékének növelése nélkül csak korlátozott mértékben lehet számítani, így szükségszerű a megtakarítások ösztönzése, a vállalkozói jövedelmeknek az összjövedelmen belüli növelése, az államháztartási megtakarítások fokozása és az államadósság GDP-hez viszonyított arányának csökkentése.

Az ország külgazdasági egyensúlyi helyzetét kifejező fizetési mérleg egyik legfőbb tétele, s deficitjének okozója az árucserre-forgalom egyenlege, vagyis a külkereskedelmi mérleg hiánya. Antalóczy Katalin cikkében (15–22. old.) részletesen elemzi a magyar külkereskedelem elmúlt években bekövetkezett változását. Rámutat arra, hogy bár 1994 és 1998 között a magyar export értéke megduplázódott és szerkezete modernizálódott, az exportot meghaladó importnövekedés hatására a külkereskedelmi mérleg hiánya 1998-ra 2,7 milliárd dollárra emelkedett.

A magyar külkereskedelem specifikus vonása – és sebezhetőségének forrása –, hogy a multinacionális vállalatok és a vámszabad területen működő cégek mozgatják: 1999-ben már az export 42%-át adták a vámszabad területi cégek. A vámszabad területi kereskedelem 1998-ban 1,8 milliárd dolláros exporttöbbletével jelentős mértékben járult hozzá a kereskedelmimérleg-hiány enyhítéséhez. A jövő nagy kérdése, hogy EU-csatlakozásunk után mi fog történni a jelenleg nem EU-konformnak minősített vámszabad területi tevékenységgel: azonnali belföldiesítésük visszavetné tevékenységüket, beruházásaikat s a magyar exportot. Következésképpen a kormány által időben meghirdetett és jól előkészített, a cégek számára pedig vonzó (a gépbeszerzések vám- és áfa-terheit elengedő) átállásra lenne szükség. Emellett természetesen ösztönözni kellene a vámterületi (azaz nem vámszabad területi) exportot, s revitalizálni az agrárexportot.

Becslések szerint az elkövetkezendő években a magyar kivitel évi 8–10%-kal, míg a behozatal 4–5%-os gazdasági növekedés mellett évi 10–12%-kal fog növekedni. Következésképpen a külkereskedelmi mérleg hiánya 2,5–3,0 milliárd dollár lenne. Az áruforgalmi deficitet elvileg a következő főbb forrásokból lehetne finanszírozni: a turizmus bevételeiből, a szolgáltatáskereskedelem exporttöbbletéből, a beáramló külföldi tőkéből, EU-s forrásokból, valamint külföldi hitelfelvételből. Amennyiben Magyarország nem kívánja adósságállományát jelentős mértékben növelni, akkor az utóbbi alternatívát, vagyis a külső hitelfelvetelekre való hosszú távú és tartós támaszkodást el kell vetni.

Magyarország esetében egyértelmű – s várhatóan hosszú távon is érvényesülő trend – az idegenforgalomból származó bevételek egyenleget javító szerepe: 1996-ban 1,29, 1997-ben 1,42, 1998-ban pedig 1,3 milliárd dollár nettó bevétel származott az idegenforgalomból. 1999-re 1,3 milliárd dollárnyi bevételt prognosztizálnak. Ugyanakkor a turizmusból származó bevételek erőteljes ingadozást mutatnak, igen érzékenyen reagálnak a politikai, biztonságpolitikai változásokra (lásd például a délszláv háború negatív hatását). Elképzelhető, hogy a hazai növekedési ütem és a jólét emelkedésével a lakosság idegenforgalmi kiadásai a jelenleginél nagyobbak lesznek. Ahhoz, hogy az évi 1,3–1,5 milliárd dollárnyi idegenforgalmi exporttöbblet elérhető legyen, szükséges az ország turistavonzó képességének növelése, aminek éppúgy magában kell foglalnia a szállodák és a megfelelő infrastruktúra meglétét, mint a közbiztonság és az országimázs javítását.

Ugyanakkor a turizmus nélküli szolgáltatáskereskedelem a 90-es évek végén már csak növelte az árucere-forgalom deficitjét, annak következtében, hogy az egyéb szolgáltatások, s ezen belül is a technikai és kulturális szolgáltatások importja rendre meghaladta az exportot. Az egyenlegromlást az üzleti és technikai szolgáltatásokkal, a bérleti díjakkal, valamint a szabadalmi és a licencdíjakkal kapcsolatban keletkezett nettó kiadási többletek idézték elő. Ami a jövőbeli tendenciákat illeti, szakértők nem tartják kizártnak, hogy a szolgáltatási import növekedési üteme továbbra is nagyobb lesz, mint az exporté. Ezt a liberalizációval, a világgazdaságba való integrálódással és a gazdasági növekedéssel összefüggő természetes folyamatnak tartják. Ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy bizonyos szolgáltatások (elsősorban a pénzügyi, tőkepiaci, tőzsdei szolgáltatások) kereskedelme erőteljesen reagál a politikai és gazdasági bizonytalanságokra. Vagyis ahhoz, hogy a magyar szolgáltatások keres-

kedelmének mérlege javuljon, esetleg hozzájáruljon a kereskedelmimérleg-hiány csökkentéséhez, határozott kormányzati stratégiára és nyugodt üzleti környezetre van szükség (lásd ezekről részletesen Baárné és Sisakné cikkét, 23–33. old.).

Hamar Judit cikke (35–46. old.) arra világít rá, hogy a külföldi tőkének jelentős szerepe van mind a bel-, mind pedig a külgazdasági folyamatok alakításában. Egyrészt a külföldi tőke a privatizáció, illetve a zöldmezős beruházások révén jelentős mértékben hozzájárul a magyar termelés és export növekedéséhez, ugyanakkor tevékenységének importgeneráló hatása is lehet. Másrészt a vámszabad területeken tevékenykedő külföldi tőke és a multinacionális vállalatok nagymértékben javítják az ország kereskedelmi egyenlegét. Továbbá a külföldi tőke beáramlása hozzájárul – legalábbis eddig hozzájárult – az ország külső pénzügyi egyensúlyának megerősítéséhez, a fizetési mérleg deficitjének csökkentéséhez.

A külföldi tőkét egyrészt a kedvező privatizációs, másrészt a profitábilis beruházási lehetőségek vonzották Magyarországra. Az ország kedvező makrogazdasági mutatói és kilátásai, a NATO-tagság megvalósulása, a várható EU-csatlakozás, a politikai stabilitás, az ország földrajzi fekvése stb. ugyancsak elősegítették a külföldi tőke dinamikus beáramlását. A kérdés az, hogy a múltbeli trend tartható lesz-e a jövőben, számolhatunk-e a gazdasági növekedési ütem magas szinten tartásához szükséges évi 1,5–2,0 milliárd dollárnyi tőke beáramlásával.

A külföldi tőke beáramlásának előrejelzésekor mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a privatizáció Magyarországon gyakorlatilag befejeződött. Így a külföldi tőke vagy zöldmezős beruházásokra, illetve portfólió befektetésekre fog irányulni, vagy pedig – vélhetően az EU-csatlakozásig – a vámszabad területekre fog menni. A beáramlás nagysága, ütemezése alapvetően az ország tőkevonzó képességétől, a makrogazdasági mutatóktól, a politikai és gazdasági stabilitástól, a gazdasági és politikai környezet kiszámíthatóságától, a gazdasági intézményrendszer rugalmasságától fog függeni.

Figyelembe véve a tőkéért folyó nemzetközi versenyt, szükségszerű a telephelyi előnyök növelése az infláció leszorításával, a növekedési esélyek emelésével, a béreknél jobban növekvő termelékenységgel, a bürokrácia és a korrupció csökkentésével, az adó- és járulékfeltételek kedvezőbbé tételével. Mindenképpen pozitív hatással lehet a tőkebeáramlásra a délszláv háború befejeződése, az újjáépítés megkezdődése, az EU-csatlakozás időpontjának elérhető közelségbe kerülése, a CEFTA (Central European Free Trade Agreement – Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás) kibővülése.

Viszonylag új, de korántsem váratlan jelenség a tőkebefektetések utáni profitrepatriálás, amelynek növekedésével mindenképpen számolni kell. Becslések szerint körülbelül 1 milliárd dollárnyi évi profitrepatriálással lehet számolni a mintegy 20 milliárd dollárnyi tőkeállomány után. Ugyancsak fizetési mérleget rontó tényező lesz, illetve marad a magyar tőkeexport, amelynek fizetési mérleget javító profitrepatriálási hatására csak később számíthatunk.

A fenti jelenségek eredőjeként tehát azzal kell számolni, hogy a nettó tőkebeáramlás (külföldi tőkebeáramlás mínusz profitrepatriálás mínusz magyar tőkeexport plusz magyar profitrepatriálás) az elmúlt 10 évhez képest csökkenni fog. Hamar Judit becslése szerint az elkövetkezendő években a GDP 3–4%-át kitevő bruttó

működőtőke-beáramlással lehet számolni, ami a keletkező (2,5–3,0 milliárd dollárra becsült) fizetésimérleg-deficit jó részének finanszírozásához ugyan elegendő lenne, de a modernizáció tartós finanszírozásához mindenképpen szükség lesz adósságot nem generáló alternatív források mobilizálására is.

Ennek egyik kézenfekvő lehetőségét az EU-transzferek adják, amelyekhez uniós csatlakozása során Magyarország is hozzá szeretne jutni. Kiss Judit cikkében (47–54. old.) azt vizsgálja, hogy milyen EU-forrásokból milyen feltételekkel részesedhet Magyarország már a csatlakozás előtt, majd pedig azt követően. Pozitív fejleményként értékeli, hogy az EU 1999. márciusi csúcsertekezletén elkülönítették a keleti kibővülésre szánt összegeket. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a csatlakozás időpontjának közeledtével az EU pénzügyi elkötelezettsége lankadni látszik. Az EU ugyanis nem abból indul ki, hogy teljes jogú tagság esetén mi járna az újonnan csatlakozó országoknak, hanem abból, hogy ő maga mennyit hajlandó költeni a keleti kibővülésre. Csak így fogadhattak el egy olyan költségvetési előirányzatot, amely szerint a csatlakozás első évében az új tagok közel 5 millió agrártermelője csupán 3,6%-át kapná annak, amit az EU-15-ök 7,5 millió agrártermelője.

Ami a Magyarország által igénybe vehető forrásokat illeti, a csatlakozást megelőzően mintegy évi 250–300 millió euróra számíthatunk: 100–150 millióra a PHARE-program, 38 millióra a SAPARD- és 104 millióra az ISPA-program keretében. A csatlakozást követően pedig a 2002-es 662 millió eurós támogatási összeg 2006-ra 2275 milliárd euróra nőne. Az EU-transzferek értékelésekor figyelembe kell venni, hogy teljes jogú tagság esetén Magyarországnak is hozzá kell járulnia az EU közös költségvetéséhez: ha a csatlakozás idejére a magyar GDP-t 45 milliárd euróra becsüljük, akkor befizetési kötelezettségünk 571 millió euró lenne, következésképpen a csatlakozás első évében Magyarország mindössze 91 millió eurót kapna, vagyis jóval kevesebbet, mint a csatlakozást megelőzően. Következésképpen a remélnél kisebb mértékben beáramló EU-források legfeljebb csak kiegészíthetik a fizetési mérleg egyensúlyban tartásához elengedhetetlen külfölditőke-beáramlást, de nem pótolhatják annak esetleges csökkenését. Ráadásul e források lehívása a befizetési kötelezettségek és a társfinanszírozási igény következtében tovább rontanák a magyar költségvetés egyenlegét.

Végignézzve a fizetési mérleg főbb tételeinek (áruexport és -import, szolgáltatás-export és -import, idegenforgalom, tőkeexport és -import, profitátutalások, egyéb pénzügyi transzferek) várható alakulását, megállapítható, hogy a magyar gazdaság gyors növekedése és modernizációja a fizetési mérleg jelentős mérvű deficitje mellett tud csak végbemenni. Kérdés, hogy a fizetési mérleg eme hiánya fenntartható lesz-e, vagyis biztosítható lesz-e a gazdaság nemzetközi fizetőképessége anélkül, hogy a gazdaságpolitikában és a makrogazdasági pálya terén jelentősebb korrekcióra lenne szükség. Erre a kérdésre adja meg a választ a nemzetközi tapasztalatokat elemezve Gáspár Pál cikke (55–61. old.). Végző megállapítása, hogy a GDP 4,5–5,5%-a közötti folyó fizetési mérleg hiány akkor lesz fenntartható a következő években, ha folytatódik a reál-GDP dinamikus növekedése, ha továbbra is húzó szerepe lesz az export és a beruházások bővülésének a gazdasági növekedésben, valamint ha fennmarad a nem adósságeneráló tőkebeáramlások mai dinamikája és szerkezete.

Kiss Judit

A költségvetési politika hatása a gazdasági növekedésre és a külső egyensúlyra

Simon András

A magyar gazdaság a második világháború előtti évtizedekben, sőt már a múlt század végén is az ausztriai szintnek mintegy 70%-án teljesített egy főre számítva. Az utóbbi 50 év „eredményeképpen” ez az arány napjainkra – vásárlóerő-paritáson mérve – 43%-ra csökkent. A rendszerváltás utáni néhány év gazdasági sikerei azonban felébresztették azt a reményt, hogy a magyar gazdaság sorsa megfordítható: a lemaradási folyamatot utolérési folyamat válthatja fel.

Az alábbiakban azt tárgyaljuk, hogy ebben az utolérési folyamatban milyen szerepe van a költségvetési politikának. Mondanivalónk lényege, hogy a külső egyensúlynak kulcsszerepe van a növekedési folyamatban. Ez olyannyira így van, hogy a költségvetés növekedésre gyakorolt hatásának fő csatornáját a külső egyensúly biztosítása adja. Meg fogjuk vizsgálni, hogy az államháztartás kiadásainak és bevételeinek egyenlege hogyan befolyásolja a gazdasági növekedést. A gazdaság potenciális növekedését alapvetően a mikrogazdasági tényezők befolyásolják, a lehetőségek kihasználása azonban a makrogazdasági egyensúlytól függ. A gazdaságpolitikának és az ehhez kapcsolódó költségvetésnek a mikrogazdaság terén az intézmények kialakításában és fenntartásában, valamint racionális adórendszer megteremtésében van szerepe, míg a makrogazdasági egyensúly fenntartásában a költségvetés egyenlege a meghatározó tényező.

Mit nevezünk növekedésbarát politikának?

Politikai és gazdasági közszereplők részéről gyakran hangzik el olyan vélemény, hogy a költségvetési kiadások növekedést serkentenek, hiszen keresletet támasztanak bizonyos termékek és szolgáltatások iránt. Ezeket a véleményeket bizonyára a keynesi nézetekről szóló olvasmányok ihlették. Keynes javasolta a nagy világválság idején, hogy ha a korábbi munkanélkülieket gödrök ásásával, majd betemetésével foglalkoztatjuk állami pénzen, akkor a kifizetett munkabér olyan keresletet támaszt, amely a gazdaság más területein fellendíti a termelést.

Keynes gondolatmenete önmagában hibátlan, de a közgazdaságtan későbbi fejlődése során nyilvánvalóvá váltak alkalmazásának korlátai. A termelés ugyanis többféleképpen növekedhet: inflációval kísérve vagy anélkül, külföldi eladósodással vagy anélkül. Az egyszerű példát folytatva, a gödörösás okozta keresletnövekedés a kereskedelmi mérleg romlását okozhatja, a felvett hiteleket pedig valamikor vissza is kell fizetni. A betemetett gödrök azonban nem hoznak létre olyan kapacitást,

amely lehetővé tenné a visszafizetést, vagyis a keynesi „recept” csak rövid távon ad megoldást, hosszabb távon nem. A költségvetési kiadások növelése tehát rövid távon élénkíti a gazdaságot, de hosszabb távon ennek az élénkítésnek meg kell fizetnie az árát. Mindez nem baj, ha csak a gazdaság ciklikus ingadozásainak kiegyenlítése a célunk, de baj, ha hosszabb távon is fenntartható növekedésre törekszünk.

A ciklus-kiegyenlítés keynesi politikája tehát – amelynek gyakorlati megvalósíthatósága iránt egyébként is erős kétségek támadtak a 20. század végi modern gazdaság körülményei között – nem nevezhető növekedésbarát vagy növekedésserkentő politikának. Költségvetési politikával – ami ebben az összefüggésben költségvetésiegyenleg-politikát jelent – csak akkor hozhatunk létre hosszabb távon is növekedést, ha sikerül a piaci vállalkozó kedvet és az innovációs kezdeményezéseket növelni, és ezek kibontakozásához a szükséges forrásokat biztosítani. Vagyis akkor lesz növekedés, ha nő a beruházás olyan vállalkozásokba, amelyek versenyképes termékeket és szolgáltatásokat hoznak létre.

Hogyan függ a növekedés a külső egyensúlytól?

Magyarország gazdasága nyitott, nemcsak a kereskedelem, hanem a tőke szabad áramlása tekintetében is. Ez óriási előny a felzárkózásban. Mondhatnánk úgy is, hogy nyitottságunk nyújtja a felzárkózás lehetőségét, azt, hogy a fejlettebb országok műszaki és gazdasági kultúráját mintegy „készen” átvegyük. Így gyorsabb fejlődést lehet elérni, mintha mindent magunknak kellene kitalálnunk. Ezt az „átvételt” jórészt a külföldi befektetők tevékenysége közvetíti.

A külföldi befektetők döntéseinek egyik szempontja a magyarországi intézményi adottságok fejlettsége: a jogrendszer és a jogérvényesítés, a kommunikáció és a közlekedés, a munkaerő képzettsége és bére stb. Ezek fontos tényezők, de nem részei mostani elemzésünknek. A másik szempont az ország makrogazdasági perspektívája: mennyire stabil a növekedés, nincsenek-e a gazdaság szerkezetében olyan tulajdonságok, amelyek egy valamikori válság kitörésének kockázatát hordozzák? Ez utóbbi szempont egyik fontos eleme a külső egyensúly. Ha az ország eladósodik, fennáll a veszélye egy valutaválságnak és gazdasági visszaesésnek. A gazdasági visszaesés magában hordozza a politikai irányváltás kockázatát, a politikai irányváltás pedig további kiszámíthatatlan tényezőt visz a gazdaság növekedési kilátásaiba. Ilyenkor a külföldi beruházók célszerűbbnek tartják a várakozást. Az ilyen kivárás hatása azonban nem azonos a kereslet okozta rövid távú, ciklikus ingadozásokkal. A kereslet ingadozása nem befolyásolja a növekedési potenciált, tehát ami kiesik az egyik évben, azt pótolja a következő évek fellendülése. A befektetők kivárásának hatását azonban nem ellensúlyozza a következő évek rendkívüli fellendülése. Ha egy évnyi beruházás és az azzal járó know-how- és innováció-beáramlás kimarad, akkor a hosszú távú növekedési folyamat torpan meg. Ezért veszélyes a növekedés „erőltetése” az egyensúly rovására. A külső egyensúlyt veszélybe sodró költségvetési kiadások révén történő élénkítés hatása ideiglenes lesz, viszont az

emiatt létrejövő piaci bizalomvesztés olyan növekedéstől fosztja meg a gazdaságot, amely később nem pótlódik. A közgazdászok ezt úgy fogalmazzák meg, hogy a kereslet hatása a termelésre átmeneti, a kínálaté azonban permanens.

Hogyan függ a külső egyensúly a költségvetési politikától?

A gazdaságban érvényesül egy alapvető azonosság, miszerint a források értéke azonos a felhasználás értékével:

$$\text{GDP} \equiv \text{fogyasztás} + \text{beruházás} + \text{export} - \text{import}.$$

Átrendezéssel ugyanezt az azonosságot úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a beruházás azonos a beruházás forrásaival. A beruházás forrása részben hazai (lakossági, államháztartási és vállalati) megtakarítás, részben külföldi (az import többlete az exporthoz képest). Így:

$$\text{beruházás} \equiv \text{finanszírozás (háztartási + vállalati + államháztartási + külföldi)}.$$

Ha szélesebben értelmezzük a szolgáltatások kereskedelmét, akkor a külföldi finanszírozás azonos a fizetési mérleg deficitjével. Ennek mértékével jellemezzük a külső egyensúlyt. Az azonosság tehát így is felírható:

$$\text{fizetési mérleg} \equiv \text{belföldi finanszírozás (magán + állami)} - \text{beruházás}.$$

Sok elemzés foglalkozott már azzal, hogy Magyarországon különböző időszakokban mi okozta a fizetési mérleg deficitjét: a magas szintű beruházások, a magánmegtakarítások elégtelensége, vagy az államháztartási deficit?

E tényezők ilyen szétválasztása azonban értelmetlen. Az azonosság fogalmából következően bármelyik megtakarítási tétel növekedése javítja a fizetési mérleget. Mégis, nem egy elemző jutott már arra a még értelmetlenebb következtetésre, hogy a „külső deficit oka nem az államháztartásban keresendő”, hivatkozván olyan korrelációs számításokra, amelyek kimutatják, hogy az államháztartás deficitje nem volt kapcsolatban a fizetési mérleg deficitjével. E következtetések mintegy felmentést adnak a költségvetési politikának az alól a felelősség alól, ami a külső deficit létrejöttének folyamatában rá hárulna.

Valójában ilyen felmentés nem adható. Sőt, az azonosságban szereplő finanszírozók közül egyedül a politika az, amelynél a felelősség egyáltalán értelmezhető. A lakosság megtakarítási hajlandóságának elégtelenségét lehet kifogásolni, és azt is, hogy a vállalatok nem elég nyereségesek, így nincs elég belső forrásuk, de mindezzel a magánmegtakarításokon változtatni nem lehet. A beruházások ugyan csökkenthetők a monetáris politika eszközeivel (mesterséges recesszió előidézésével), de ez a külső egyensúly létrehozásának nem a legcélszerűbb módja. Az egyensúly létrehozásának egyetlen olyan eszköze van, amely a hosszú távú növekedési potenciált nem csökkenti, és ez a költségvetés. Ez azt jelenti, hogy a költségvetési egyenleg

megfelelő vagy nem megfelelő volta nem értékelhető önmagában, csak a beruházások és a magánszféra megtakarításainak függvényében. Deficités költségvetés is lehet jó a külső egyensúly szempontjából, ha az a magánszféra nagy megtakarítási hajlandóságával párosul, és előfordulhat az is, hogy a beruházások nagy és a magánmegtakarítások kis volumene miatt a költségvetés adott többlete sem elegendő.

Ezzel eljutottunk gondolatmenetünk utolsó láncszeméhez. Mielőtt rátérnénk a számszerű következtetésekre, határoljuk körül az eddig elmondottakat. Azt mondtuk, hogy a külső egyensúly a gyors növekedés feltétele, a külső egyensúly biztosításának pedig hosszú távon a költségvetési politika az egyetlen eszköze. Ezzel nem állítjuk azt, hogy minél jobb (pozitívabb) a fizetési mérleg, annál „jobb” az egyensúly, és ezáltal annál gyorsabb a növekedés. Csak annyit állítunk, hogy az egyensúly felborulása, tehát egy olyan állapot, amely válságot és a strukturális átalakulás szükségességét vetíti előre, visszaveti a növekedést. A költségvetés szerepe e téren abban áll, hogy megtakarítási politikájával, az egyenleg igazításával, megakadályozza az ilyen válságveszélyek létrejöttét.

A bizalom elnyerése jó befektetés

A befektetők megítélése a kockázatokat illetően megmutatkozik a piaci kamatlámban. A kockázatot a hitelfelvevőnek kamatprémiumot kell fizetnie. Ha ez a prémium nem számottevő, akkor a külső egyensúllyal nincs baj, a belföldi megtakarítások növelése nem hoz többletnövekedést. A kamatprémium növekedése kétféle okból hátrányos:

1. Ha a prémium ténylegesen meglévő kockázatot tükröz, akkor – mint azt már említettük – az ország gazdasági növekedési kilátásai kockázatosak válnak, vagyis az egyensúly megbomlott és a növekedés megtorpanása várható.

2. Akár jól ítéli meg a piac a kockázatokat, akár nem, a kamatprémiumot ki kell fizetni. Egy olyan nagy adóssággal megterhelt országban mint Magyarország, ez a prémium nagyon nagy összegű lehet. A valutában felvett hitelekre évente mintegy 10–15 milliárd forintot fizetünk kockázati prémiumként, a külföldiek kezén lévő forint alapú állampapírok kamatprémiuma pedig mintegy 15 milliárd forint.

Könnyen elképzelhető tehát, hogy például egy 100 milliárd forintos javulás a költségvetés egyenlegében olyan bizalomnövekedést hozna létre, amely akár 10 milliárdos nagyságrendű kamatmegtakarítást is eredményezhetne a *külföldieknek* kifizetett kamatokban. A kamatmegtakarítás mértéke természetesen attól függ, hogy milyen a kiinduló helyzet. Ha a magyar adósság kamatlába a fejlett országok világpiaci szintjén lenne, akkor az egyenlegjavítás nem hozna kamatnyereséget. Természetesen akkor sem származna ilyen nyereség, ha csak az államháztartás lenne (belföldre) eladósodva, de az ország nem. A bizalom és a kamatláb összefüggéséről nehéz lenne pontos számításokat készíteni, de valószínűsíthető, hogy a fizetési mérleg javításával a gazdaságpolitika a kifizetésre kerülő kamatprémium érdemleges csökkenését tudná elérni még a jelenlegi, viszonylag kedvező helyzethez képest is.

A kockázatokkal szemben érzéketlen költségvetési politika tehát súlyos kamatköltségeket róhat a gazdaságra. Tudnunk kell azonban, hogy elsősorban nem emiatt kell óvatosnak lennünk, hanem a tényleges kockázatok miatt. A kamatprémium költsége eltöriül emellett a veszteség mellett, amely a gazdaság növekedési potenciáljában keletkezik a magas kockázat miatt.

A kiadások megszorítása és a magas adók nem népszerű lépések. Közvetlen negatív hatásuk azonnal észlelhető. Közvetett hatásuk – a növekedés stabilitása, a bizalomnyerés miatti kamatmegtakarítás – nem mutatkoznak meg nyíltan az állampolgárok költségvetésében, csak az ország vagyonának megnövekedése révén. A mindenkori kormány felelőssége, hogy ennek ellenére az ország – azaz közvetve mégiscsak az állampolgárok – vagyonával lelkiismeretesen, haszonmaximalizáló módon gazdálkodjék.

Az utolérési folyamat megtakarítási igénye

Vajon milyen megtakarítási politikát kellene a kormánynak folytatnia ahhoz, hogy a gazdasági növekedés egyensúlyi zavaroktól mentes, töretlen pályán haladhasson az Európai Unióhoz való felzárkózás útján? Az alábbiakban összefoglaljuk ezzel kapcsolatos kutatási eredményeinket (Darvas – Simon 1999).

Eddigi megállapításaink alapján a feladat az, hogy felbecsüljük, milyen beruházási igényt támaszt a növekedés, és milyen finanszírozási források állhatnak rendelkezésre ezen igény kielégítésére. Mindent a GDP arányában számolunk, hiszen ezzel válik a különböző időpontok adatainak összehasonlítása értékelhetővé.

A statisztikák szerint a fejlett országokban az állóeszköz/GDP arány magasabb, mint Magyarországon, értéke (lakásállomány nélkül számolva) mintegy 2,5, szemben a nálunk meglévő 1,7-del.

A beruházási hányadot, vagyis a beruházás/GDP arányt lényegében három tényező határozza meg: a növekedési ütem, az egységnyi termeléshez szükséges tőke és a tőke selejtezési rátája (és/vagy amortizációja). Egy utolérési folyamatban mindhárom tényező a szükséges beruházási ráta növekedéséhez vezet. Józan feltevés szerint a fejlett országok utoléréséhez a tőke/GDP hányadost tekintve is fel kell zárkózunk. Ez növeli az igényelt beruházási hányadot. Minél nagyobb a változatlan tőkeigényesség melletti növekedési ráta, annál nagyobb tőkenövekményt kell létrehozni, vagyis a növekedési ráta gyorsulása is *a beruházási hányad szintjének emelkedésével jár*. Valószínűnek tűnik, hogy a gyors növekedés egyben a selejtezés ütemének növekedését is eredményezi, ami tovább növeli a beruházási rátát.

A számszerű részletek mellőzésével csak az eredményt közöljük: ha azzal számolunk, hogy 30 év alatt a magyar GDP szintje a mai 43% helyett elérheti az ausztriai 70%-át, akkor a tőke/termelés hányadosnak a mai 1,7-ről 2-re, a felhalmozási hányadnak pedig a mai 30%-ról mintegy 34%-ra kell növekednie, a felzárkózás első éveiben a GDP növekedési ütemének mintegy 4,5 százalékos emelkedése mellett.

Ha ezt a követelményt a beruházások kívánatos növekedési ütemével akarjuk kifejezni, azt mondhatjuk, hogy ha rá kívánunk lépni az egyensúlyi növekedési pályára, akkor a beruházások növekedési ütemének még további mintegy három évig 10% körülinek kell lennie. Ekkor érnének el a 34%-os „egyensúlyi” hányadot, és attól kezdve a beruházások növekedése már együtt haladna az általános GDP-növekedéssel.

A külső források

Az elmúlt évtizedekben nagymértékben használtunk külső hiteleket igényeink finanszírozására. Igen valószínűnek tűnik, hogy az adósságállomány növelése ma már csak súlyos kamatfelárak és olyan kockázatnövekedés árán lenne lehetséges, ami nem vállalható.

Valószínűtlennek tűnik az is, hogy a nettó (kiáramló profitok levonásával számított) működőtőke-beáramlás GDP-hez viszonyított aránya a jövőben növekedjen.

Sokan az EU-támogatások növekedésében látják a finanszírozási rés betöltésének forrását. Ahhoz azonban, hogy ilyen források ténylegesen érzékelhetően, nagy értékben rendelkezésre álljanak, előbb csatlakoznunk kellene az Európai Unióhoz. Erre még legalább 2–3 évet kell várunk, vagyis ennyi időre el kellene halasztanunk a gazdaság fellendülését. Ilyen halasztásról azonban nyilván nem lehet szó, hiszen a gazdaság felzárkózási pályára állítása, ha formálisan nem is kritériuma a csatlakozásnak, de nyilvánvalóan alapvető tényezője annak a hitelességnek, amely viszont követelmény a csatlakozáshoz.

Következtetésként az marad, hogy az egyensúlyi beruházási hányad eléréséhez szükséges mintegy 4%-os megtakarítási többlet csak belföldi forrásból finanszírozható.

A belső források

Az egyes emberek megtakarítási szokásait aligha tudjuk a gazdaságpolitika által alapvetően megváltoztatni. A lakossági megtakarítások előrejelzéséhez ezért a beruházásokhoz hasonló módszert választottunk. Feltételeztük, hogy a lakosság pénzügyi vagyonának állománya, amely most 0,7 körül van a GDP-hez viszonyítva, a felzárkózással arányosan közelít a nyugat-európai szinthez. Ez a feltételezett 70%-os utolérés esetén 2-es arányt jelent. Számításaink szerint a megtakarítási ráta a gyorsabb növekedés és a nagyobb vagyónráta miatt nőni fog, de ez a növekedés nem lesz nagyobb, mint 1–2 százalékpont a GDP-hez viszonyítva. További 2–3 százalékpont tehát hiányzik.

Fontos forrás lehet a jövedelem megoszlásának változása. Közhely, hogy más a megtakarítási „hajlandósága” a gazdagnak és más a szegénynek (megtakarításnak nevezünk mindenfajta jövedelmet, amelyet nem fogyasztásra költ el a tulajdonosa, így tehát a beruházásra költött jövedelem is megtakarítás). Ezért a beruházási célra

rendelkezésre álló jövedelem függ a jövedelem megoszlásától. E megoszlás egyik fontos eleme a vállalati/munkaadói és a munkavállalói jövedelmek aránya. Az előbbi ugyanis „gazdagként” viselkedik, jövedelméből arányaiban elenyésző mértékben költ fogyasztásra, míg az utóbbi jövedelmének nagy részét fogyasztásra költi.

Ezért a megtakarítás növelésének egyik útja az lehet, ha nő a vállalkozói jövedelmek aránya az összjövedelmen belül. Az utóbbi 3–4 évben észlelhettünk is ilyen arányváltozást, és ez nem csekély mértékben járult hozzá a beruházások nagymértékű növekedésének finanszírozásához. Kérdéses azonban, hogy számolhatunk-e ezzel a tényezővel a távolabbi jövőben is.

A kérdést eldöntő érveink nincsenek. A jelenlegi jövedelemmegoszlás nem tér el a fejlett országokban tapasztalt átlagtól, ugyanakkor az is igaz, hogy az a mintegy 4 százalékpont, amire többletmegtakarításként a mai helyzethez képest szükség van, kisebb, mint a jövedelemmegoszlási adatok országok közötti vagy éppen országon belüli időbeli szórása. Van olyan vélemény is, hogy a fejlett nyugati technológia olyan gyorsan hódít teret, hogy a reálbérek nem követik a termelékenység növekedését, ezért a munkabérek aránya tovább fog csökkenni a GDP-ben.

Azt nem tudjuk előre pontosan megmondani, hogy mi lesz. Ahhoz azonban van elméleti fogódzónk, hogy az ilyen bizonytalan helyzetekben a költségvetési politika stratégiájának kidolgozásakor mit kell figyelembe venni. Ez a fogódzó a „prudenciális” viselkedés elve. A prudens döntéshozó a kockázatos helyzetben azt mérlegeli, hogy miből származik nagyobb veszteség: az „alátervezésből”, vagy a „fölétervezésből”. Ha a költségvetés nagyobb magánmegtakarítással számol, mint amennyi azután megvalósul, akkor a végeredmény nagyobb külső deficit és a válság kockázata lesz. Ha kisebb magánmegtakarítással számol, akkor annak pótlása miatt ugyan el kell halasztania kiadásokat, de a külső egyensúly javul és a makrogazdasági kockázat csökken. Ezért a tervezésnek óvatosnak kell lennie, nem számolhat a megtakarítások szempontjából kedvező jövedelemmegoszlással.

A prudencia elve nem azt jelenti, hogy minél kisebb a deficit, annál jobb általában, hanem csak azt, hogy minél kockázatosabb a külső egyenleg megvalósulásának kimenetele, annál kisebb deficitet kell tervezni. Vagyis a tervezéskor nem a kimenetek átlagos várható értékével kell számolni, hanem a kedvezőtlen kimenetelnek kell nagyobb súlyt adni.

Összefoglaló következtetések

A folytatandó költségvetési politikát illetően a számokból egyértelmű következtetés adódik: az államháztartási megtakarításokat viszonylag rövid időn belül növelni kell, a GDP arányában mintegy 2–3%-kal. (Az államháztartási megtakarítások nem azonosak a költségvetés egyenlegével. Hasznos beruházások elhalasztása például javíthatja a költségvetés egyenlegét, de nem javítja a megtakarítási mérleget.)

Tudjuk, hogy az államadósság GDP-hez viszonyított aránya már ma is csökkenő. A forrásfelhasználási mérlegek azonban azt mutatják, hogy a gyors növekedés

fenntartása esetén ez a csökkenő ütem nem elegendő, a jövőben ennél erőteljesebb csökkenést kell megvalósítanunk. Ennek a politikának a kedvező hatása több irányú:

1. Biztosítja a makrogazdasági stabilitást, ami feltétele a töretlen felzárkózó növekedésnek.

2. Biztosítja a külföld bizalmát a hazai növekedési kilátások és a politika hitelessége iránt. Ez a bizalom hozza be a külföldi működő tőkét, generálja a növekedést, és megtakarítást tesz lehetővé a hitelekért fizetett kamatköltségekben. Ugyanez a bizalom egyébként feltétele a maastrichti kritériumok teljesítésének is: a tartós árstabilitás, az államháztartás elfogadható helyzete mind olyan feltételek, amelyek teljesüléséhez az általános makrogazdasági stabilitás vezet el.

3. Csökkenti az államháztartás adósságállományát, ami lehetővé teszi az adósság kamatterheinek – úgy a külföldre, mind a belföldre kifizetett kamatok költségeinek – a csökkentését. E tényező fontossága a hosszú távú növekedés szempontjából nagyon nagy. Az adóterhek súlyosan visszafogják a gazdaság teljesítményét. Tartós adócsökkentésre azonban csak akkor van lehetőség, ha a kiadásokban is csökkenés érhető el. A kamatteher megszüntetése a kiadások 20%-ától mentesítené az államháztartást.

Következtetéseink nem állnak ellentétben a jelenlegi gazdaságpolitikai szándékokkal. Elemzésünk tanulsága talán az, hogy a tét és a felelősség nagy. A következetes végrehajtáson sok múlik: ettől függenek növekedési és árstabilitási kilátásaink, EU-csatlakozásunk és gazdaságunk egész jövője.

Külkereskedelmi trendek Magyarországon

Antalóczy Katalin

Magyarország külső egyensúlyának alakulásában meghatározó szerepet játszanak a külkereskedelmi – export/import – folyamatok. A kivitel és a behozatal az elmúlt években döntően befolyásolta a folyó fizetési mérleg változását és ez a közeljövőben sem lesz másként. Az alábbiakban először összefoglaljuk a 90-es évek legfontosabb külkereskedelmi trendjeit, majd felvázoljuk ezek várható alakulását az elkövetkező években.

Duplázódó kivitel, átalakuló struktúra

A 90-es évek közepétől a magyar külkereskedelem legszembevetőbb jellegzetessége az exportképesség folyamatos növekedése volt. A kivitel évről évre hozzávetőleg 20%-kal (a világkereskedelem növekedését 2–3-szor meghaladva) emelkedett, s *1998-ban értéke* dollárban számolva *több mint kétszerese volt az 1994-esnek*. A látványos növekedés mögött döntően Magyarország globalizációba való bekapcsolódása, az exportorientált külföldi – elsősorban a vámszabad területekre települt multinacionális – befektetők új kapacitásainak kiépülése és működésbe lépése húzódott meg. (A vámszabad területek 1996-ban 18, 1997-ben 26, 1998-ban 36, 1999 első hat hónapjában pedig 42%-át adták a kivitelnek.)

Az export dinamikus növekedését segítették a kedvező világgazdasági feltételek, a kereskedelmi akadályok lebontása az Európai Unió és a CEFTA (Central European Free Trade Agreement – Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás) viszonylatában, és 1996 végétől 1998 nyaráig az orosz piac fizetőképes keresletének növekedése is. Ugyancsak ösztönzőleg hatott a forint jelentős leértékelődése, a kiszámítható árfolyampolitika, és a külföldi befektetések ösztönzése.

Az elmúlt években nemcsak számottevően emelkedett, de *szerkezetében is alapvetően átalakult a magyar kivitel*, s egy fejlett gazdasággal rendelkező ország exportstruktúrájának vonásait mutatja. A világkereskedelemben tapasztalható tendenciákhoz hasonlóan töredékére zsugorodott az energiahordozók és a nyersanyagok kivitele, miközben az iparcikké, ezen belül elsősorban a gépipari termékeké emelkedett. Összességében tehát már jóval az EU-csatlakozás előtt – uniós pénzügyi források nélkül – számottevően előrehaladt a magyar gazdaság mikrointegrációja, az egységes piachoz való kapcsolódása. Az átalakulás során létrejött a hazai termelés és export komplementer struktúrája az EU viszonylatában.

Az exportszerkezet jelentős korszerűsödést mutat mind önmagához képest, mind nemzetközi összehasonlításban. Az Európai Unió Magyarországról származó importjából 1996-ban 25,8, 1997-ben pedig 32,6%-os volt az OECD kategorizálása szerinti magas műszaki színvonalú, úgynevezett high-tech termékek részesedése (pl. gépek, orvosi műszer, gyógyszer). (Ugyanez az arány 1996-ban Spanyolország esetében nem érte el a 13%-ot.) Az elmúlt években kivitelünk mind nagyobb hányada vállalaton belüli – azaz multinacionális cégek leányvállalatai közötti – kereskedelemként bonyolódott le.

Az exportszerkezet átalakulása ugyanakkor azt is jelentette, hogy jelentősen megnőtt a magas importtartalmú, alacsony hozzáadott-értékű, bér munkaszerű összeszerelő tevékenységek részesedése. *Exportunk* ezzel párhuzamosan – mind termékszerkezetében, mind vállalati struktúrájában – *erősen koncentrálttá vált*. 1996-ban tíz termékcsoporthoz adta a kivitel 25%-át, 1998-ban pedig már mindössze három termékkör (belsőégésű motorok, irodatechnikai gépek, és elektromos alkatrészek) tette ki a kivitel 23%-át. A tíz vezető termékcsoporthoz 20–25, az említett három mögött 4–5 multinacionális vállalat áll.

A 90-es évek közepe óta kibontakozott folyamatokat értékelve többen úgy vélik, hogy a magyar kivitel rendkívül sebezhetővé vált. Ezzel szemben véleményünk szerint akkor, amikor exportunk gerincét az agrártermékek és a bér munka adta, a magyar gazdaság sokkal kiszolgáltatottabb és sebezhetőbb volt. Egy ilyen szerkezetű export esetén az elmúlt két évben jelentkező krízisjelenségek hatására kivitelünk minden bizonnyal jelentős csökkenésnek indult volna. Fontos jelzésnek tartjuk, hogy az 1997 nyarától kibontakozó ázsiai, majd az egy évvel később kirobbant orosz válság nem rázta meg a magyar reálgazdaságot. Bizakodásra adhat okot, hogy a magyar szerkezeti változások illeszkednek a világgazdaságban tapasztalható tendenciákhoz. A gép-, műszer- és közlekedésszerszám-gyártás a világkereskedelem leggyorsabban növekvő szektora. A struktúraváltás ráadásul sokkal mélyebbnek látszik, mint ahogyan az a statisztikákban megjelenik. Az egyszerű kereskedelmi kapcsolatokat – elsősorban a gépiparban – felváltotta egy, az exportőrt és az importőrt összekötő szorosabb, kooperációs, tulajdonosi összefonódással is együttjáró kapcsolat, továbbá a koncentráció sem sajátosan magyar jelenség. Összehasonlításként: a több mint egy évtizede EU-tag Spanyolországban ma is egyetlen termékcsoporthoz – a személygépkocsihoz – adja az export 20%-át.

Természetesen a magyar gazdaság sem függetlenítheti magát a világgazdaságban, s ezen belül a velünk szorosabb gazdasági kapcsolatban álló országokban jelentkező kedvezőtlen folyamatoktól, válságjelenségektől. Az EU-ban tapasztalható növekedésslassulás, vagy a CEFTA egyes tagországainak GDP-csökkenése, továbbá a tartós válságjelenségek, s a nyomokban kibontakozó protekcionizmus a magyar exportban, s így a gazdasági növekedésben is érezteti hatását. A sajátos exportszerkezetet figyelembe kell venni a gazdaságpolitika alakításánál is.

Növekvő import – szerkezetváltással

Az elmúlt fél évtizedben az import is rendkívül dinamikusán, de az exporttól összességében kissé elmaradó ütemben nőtt: 1998-ban behozatalunk 78%-kal volt magasabb az 1994. évinél.

Az 1995-ös stabilizációs csomag (a forint leértékelése, a vámpótlék bevezetése révén) erőteljesen megemelte az import terheit, s ez visszafogta a behozatal növekedését. 1997 második felétől azonban ez szinte megszűnt: nemzetközi kötelezettségvállalásaink következtében (WTO – World Trade Organization, EU, CEFTA) nemcsak a vámpótléket törölte el fokozatosan a kormányzat, hanem az általános vámszint is minimálisra csökkent; az Európai Unió tagországainak vonatkozásában Magyarország gyakorlatilag túljutott a vámliberalizáción. A behozatal azonban sem ennek, sem az élénkülő gazdasági növekedésnek a következtében nem ugrott meg számottevően, ami elsősorban azt jelezte, hogy a hazai termelés versenyképessége javult, s a fogyasztás, illetve a beruházások bővülésében részben belföldi termékek játszottak szerepet. 1997 és 1998 nyara között a kedvezően alakuló export–import ollóban szerepet játszott továbbá, hogy felfutott a kevésbé importigényes – elsősorban Oroszországba, illetve a CEFTA-ba irányuló – mezőgazdasági, élelmiszeripari, gyógyszeripari kivitel.

Mindazonáltal a 90-es évtized első felében a magyar külkereskedelem egyik legfőbb gondja az import növekedése volt, amely az exporttal egyre kevésbé volt ellentételezhető. A gépiport eközben stagnált, vagy csökkent, ezért gondoltuk, hogy a növekvő külkereskedelmi deficit nem modernizációs hiány. (A vámszabad területeket ebben az időszakban statisztikailag nem figyelték, így az ekkor kezdődött beruházásai importvonzatát a külkereskedelmi statisztika nem tartalmazta.) Az 1995-ös stabilizációs intézkedések egyfelől kevésbé érintették a beruházási célú behozatalt, másfelől a vámszabad területi importra – természetüknél fogva – alig gyakorolhattak hatást. Az összes import emelkedése így 1995 után is erőteljes maradhatott, ez azonban már jelentős struktúramódosulással járt. 1996-tól a gépipari vásárlások dinamizálták behozatalunkat. E termékcsoport importja évről évre 35–37%-kal bővült, s részesedése összes importunkból az 1995. évi 30%-ról 1999. június végére 50%-ra nőtt. Az importot – az exporthoz hasonlóan – elsősorban a multinacionális befektetők beruházásai és folyó termelési szükségletei mozgatták. Ezen cégek működése induláskor és a termelés kezdeti szakaszában a felfutó beruházások, a tevékenység jellege (túlnyomóan bér munkaszerű összeszerelés) és a hazai beszállítók gyengébb versenyképessége miatt rendkívül importigényes. A fogyasztásnak az import bővülésében 1995 és 1997 vége között alig volt szerepe, 1998 második felétől azonban már ennek is kimutatható a hatása.

A deficit alakulása

A külkereskedelmi mérleg egyenlege a rekord mértékű, 4 milliárd dollárt megközelítő, s a stabilizációs csomagot kikényszerítő 1994-es deficit után 1995–1996-ban stabilizálódni látszott. 1997-ben elsősorban a kiemelkedő exportnövekedés követ-

keztében a hiány 2,1 milliárd dollárra csökkent, s hosszú évek óta először fordult elő, hogy egyszerre javult a külső egyensúly és növekedett a GDP. 1998-ban azonban ez a tendencia nem folytatódott, az erősödő gazdasági növekedés ezúttal 600 millió dollárral romló külkereskedelmi mérleggel társult. Ugyanakkor a relatív, tehát az összes exporthoz viszonyított hiány alig változott. A külkereskedelmi deficit 1994-ben még 36%-os aránya 1995-ben 16%-ra csökkent, majd 1996-ban és 1997-ben tovább javult 15,5, illetve 11,2%-ra. 1998-ban az összes exporthoz viszonyítva, az előző évhez képest csak csekély mértékben növekedve, végül 11,7%-ot tett ki.

Az összevont egyenlegen belül az elmúlt négy évre mindvégig jellemző volt a vámstatisztika szerinti deficit folyamatos növekedése: 1995 és 1997 között évente mintegy 200 millió dollárral, 1998-ban azonban már 1,5 milliárd dollárral nőtt a hiány. Ezzel párhuzamosan a vámszabad területek statisztika által regisztrált aktívumot termelő képessége rendkívül erősen javult. A már pontos számbavételen alapuló 1996 és 1998 közötti adatok szerint az ebben a körben kimutatott aktívum évről évre megduplázódott. A vámszabad területi export közvetlen importtartalma az 1996-os 89%-ról 1997-ben 84, 1998-ban 78%-ra csökkent, s 1999 eddig eltelt hónapjaiban nagyjából ezen a szinten stabilizálódott. A folyamatok mechanikus értékelésével azonban vigyázni kell. Az, hogy a vámszabad területek aktívumot termelnek, s összességében javítják a magyar külkereskedelmi egyenleget, logikusan következik tevékenységükből, szabályozásukból, és a vámszabad területen működő befektetők motivációiból. A pozitív külkereskedelmi egyenleg emelkedése mögött ugyanakkor egyfelől a hozzáadott érték növekedése húzódik meg, másfelől feltehető – s ezt empirikus vizsgálataink is alátámasztották – hogy lassan nő a vámszabad területek belföldi beszállítóinak az aránya. A szerephez jutó belföldi beszállító maga is importálja a szükséges alkatrészeket, részegységeket, a behozatal tehát nála jelenik meg a külkereskedelmi statisztikában. Azt, hogy a beszállító vámszabad területnek szállít-e, a statisztika nem regisztrálja, csak a végtermék elkészültét, s annak vámszabad terület általi exportját. Az elmúlt években tehát nagy valószínűséggel kibontakozott egy olyan folyamat, amelynek során az import egyre inkább vámbelföldön, míg az export a vámszabad területnél jelenik meg. Végül feltételezzük, hogy az alacsony társaságiadó-kulcs, illetve adómentesség miatt a multinacionális vállalatok elszámoló áraikon keresztül Magyarországon mutatják ki nyereségüket (azaz alacsony import- és magas exportárakkal számolnak, s így ez is megmutatkozik a növekvő aktívumban.

A vámszabad területekről

Mint ahogy azt már említettük a vámszabad területekkel kapcsolatban, az elmúlt fél évtizedben az ebben a formában működő vállalatok mozgatták a magyar külkereskedelmet. Ennek ellenére szakmai körökben sem ismeri mindenki pontosan jellemzőiket, tevékenységüket. Ezért az alábbiakban megvizsgáljuk a magyarországi vámszabad területek főbb jellegzetességeit.

A vámszabad terület egy ország területének olyan elkülönített része, ahol a raktározás vagy ipari feldolgozás céljára külföldről behozott árukat az itt tartózkodás idejére mentesítik a vám, illetve a vámhoz kapcsolódó forgalmi adók és illetékek alól. A vámszabad terület a vám-, deviza- és külkereskedelmi szabályok tekintetében külföldnek minősül.

Kereskedelmi vámszabad területek, úgynevezett „szabad városok”, évszázadok óta léteznek. A termelő, ipari vámszabad terület viszont e század 50-es évtizedének ír találmánya. A külföldi befektetések vonzása érdekében az ír kormány a feleslegessé vált Shannon tranzit légikikötőt vámszabad területté nyilvánította, a raktárakat, a kommunális épületeket külföldieknek bérbé adta, s a beruházóknak vám-, és forgalmiadó-mentességet, és egyéb adókedvezményeket adott. E zóna sikeres működését látva a 70-es évek elejétől vámszabadterület-alapítási hullám kezdődött a fejlődő országokban. A vámszabad zónák leginkább az ázsiai, csendes-óceáni térségben terjedtek el, de vámszabad területként működnek az úgynevezett maquiladorák is az USA és Mexikó határán.

Magyarországon 1982-ben a külföldi működőtőke-bevonás ösztönzése érdekében született meg az első, világviszonylatban az egyik legliberálisabbnak tekinthető vámszabad területi szabályozás. Hazánkban – eltérően a nemzetközi példától – nem az ország egy, az állam által kijelölt nagyobb területe vált vámszabad területté, hanem bármely gazdálkodó – bizonyos feltételek teljesítése esetén – az ország tetszőleges területén létrehozhatta saját vámszabad területét. A zónák szaporodása a 90-es évek elejétől volt jellemző. Jelenleg a statisztikák 116 termelő vámszabad területet tartanak nyilván. Vámszabad területen működnek az olyan nagy exportálók, mint az Audi, a Philips, az Opel, a Ford, a Nokia, vagy az IBM. A 90-es évek közepétől a vámszabad területek a magyar gazdaság legdinamikusabban fejlődő területeivé váltak, amelyek napjainkra átalakították a feldolgozóipar termelési szerkezetét, meghatározzák exportunkat, jelentős befolyást gyakorolnak az ipari termelés dinamikájára és a gazdasági növekedésre, sőt a területi fejlődést és a foglalkoztatottságot is befolyásolják. 1997-ig a jelenleg működő 116 vámszabad terület 72%-a híradástechnikai, elektronikai, számítástechnikai, autóiipari alkatrészek, részegységek gyártásával, 12%-uk textilipari, ruházati tevékenységgel foglalkozott, míg a maradék 16%-on a cipőgyártás, az üvegipari, élelmiszeripari, vegyipari tevékenység osztozott. Az elmúlt két évben megnőtt a gépipari jellegű vállalkozások száma, a textil- és ruházati ipar stagnált, míg az egyéb profilú vámszabad területi társaságok száma csökkent. A vámszabad területek 66%-a a Dunántúlon, 5%-a Budapesten, 29%-a pedig a Dunától keletre helyezkedik el. Vámszabad „sűrűsödési” körzetnek számít a Dunántúlon a Székesfehérvár–Veszprém–Mór háromszög, ahol 19 vámszabad terület működik, továbbá Győr és Mosonmagyaróvár környéke 11, Szombathely és tágabb környezete 9, Sárvár pedig 5 vámszabad területtel. A Dunától keletre kiemelendő Kecskemét környéke a maga 8 vámszabad területével, illetve Vác és környéke 5 vámszabad területtel. Az M3-as autópálya épülésével pedig kialakulóban van a Gödöllő–Hatvan–Gyöngyös–Miskolc vonal, amely 10 vámszabad területet foglal magában. Jellemző, hogy bizonyos tevékenységi körök bizonyos területekhez, régiókhoz kötődnek. A könnyűipari (ruházati, cipőipari) gyártás egy-

felől Kelet-Magyarországon (Nyíregyháza és Debrecen környékén), másfelől a Dunántúl kevésbé fejlett régióiban (Zalaegerszeg környékén) összpontosul. Győrött és Székesfehérváron a híradástechnikai és autóiipari termékek előállítására meghatározó, és az itt működő vállalkozások a környezetükben tevékenykedő multinacionális cégekhez kötődnek. Mórton például – félúton Székesfehérvár és Győr között – autóiipari alkatrészeket, tartozékokat gyártanak, és hasonló profilú cégek települtek Győr környékére. Sárvár a híradástechnikai alkatrészek és a számítástechnikai termékek csomagolóanyagainak gyártóbázisává vált. Vácra és környékére szintén a híradástechnikai, elektronikai cikkek előállítása a jellemző. A vámszabad területek országon belüli elhelyezkedése, egymáshoz való kapcsolódása már jelzi a termelési hálózatok épülését. Az elmúlt négy évben a multinacionális vámszabad területi cégek köre – ugyancsak vámszabad területre – betelepültek beszállítóik. E nagyvállalatok növekvő mértékben alkalmaznak hazai szolgáltatókat (szállítmányozók, építési vállalkozók, takarító, őrző-védő társaságok), s lassan a magyar beszállítók szerepe is emelkedik. E két jelenség egyfelől arra utal, hogy a vámszabad területi cégek jelentős része stabilan megvetette lábát Magyarországon, s fokozatosan integrálódik a hazai gazdaságba, másfelől arra, hogy egyben a hozzájuk kapcsolódó belföldi vállalkozásokat is integrálják a világgazdaságba.

A külkereskedelmi folyamatok várható alakulása

Az elmúlt mintegy fél évtized összességében kedvező külkereskedelmi folyamatai mögött három fontos tényező állt. A Magyarország számára előnyös világgazdasági környezet, a hatalmas – jórészt az újonnan betelepült, jelentős új kapacitásokat kiépítő külföldi működőtőke által generált – mikrogazdasági változások, továbbá az utóbbit felgyorsító 1995. tavaszi stabilizációs csomag, amely a forint reál-leértékelésével és a belföldi kereslet korlátozásával számottevően javította az export feltételeit is.

Az előttünk álló 3–4 évben Magyarország külkereskedelmi folyamatait a világgazdasági – ezen belül elsősorban az EU-beli – feltételek, a hazai gazdasági növekedés mértéke, a működőtőke-beáramlás, illetve a már működő cégek exportképessége és importigénye fogja meghatározni.

1998-ban romlani kezdtek a nemzetközi feltételek: a Magyarországot még kevésbé érintő ázsiai krízis után kitört az orosz válság, felerősödtek a protekcionista tendenciák a CEFTA-ban, majd lassult az Európai Unió, ezen belül is a legfontosabb exportpiacunknak számító Németország gazdasági növekedése. Nyugat-európai kereskedelmi partnereinknél a fokozatos javulás 1999 második felében feltehetően megkezdődik, de a kelet-európai régióban nem számíthatunk gyors fellendülésre. Összességében úgy véljük, hogy az előttünk álló 3–4 évben a világgazdaságban és szűkebb régióinkban a 90-es évtized közepén tapasztaltnál kissé lassúbb növekedésre, de összességében Magyarország számára nem kedvezőtlen külgazdasági feltételekre kell számítanunk.

Magyarország napjainkra túljutott a mikrogazdasági átalakulás legfontosabb szakaszán. Az előttünk álló időszakban nem várható a külföldi zöldmezős beruházások 90-es évek első feléhez hasonlítható növekedése, jórészt véget ért a privatizáció is, a beszállítók folytatódó betelepülésére, illetve a már itt lévő cégek bővítő beruházásaira viszont lehet számítani. Végül a forint jelentős reál-leértékelődésével szemben az elkövetkező néhány évben inkább változatlan reálárfolyammal, illetve enyhe felértékelődéssel számolunk. Nem számítunk ugyanakkor a Bokros-csomaghoz hasonló mértékű kiigazításra, belső kereslet-visszafogásra.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy az előttünk álló időszakban a magyar export növekedése a korábbi 20%-osról 8–10%-osra fog csökkenni. (Meg kell jegyeznünk, hogy nemzetközi összehasonlításban ez a dinamika még mindig kiemelkedőnek számít.)

Az orosz és a CEFTA-relációjú eladások csökkenése, illetve a nyugati piacokon bizonyos termékek értékesítésének dekonjunktúrája és a távol-keleti exportboom árcsökkenő, versenynövelő hatására a hagyományos vámbelföldi termékek jelentős részének értékesítése 1999-ben és 2000-ben is vissza fog esni, vagy legalábbis stagnálni fog. Konkrétan a mezőgazdasági cikkek, az élelmiszerek, a gyógyszerek, a vegyipari alapanyagok, a műanyagok, valamint a vas- és acéltérmekek aránya összes exportunkban tovább csökken. Ennek tükörképeként az előttünk álló időszakban várhatóan tartósan 40% fölé emelkedik a vámszabad területi kivitel részesedése a teljes exportban. A vámszabad területek további térhódítása hatással lesz a kivitel áru- és relációs szerkezetére is. Valószínűsíthető a gépek és gépi berendezések, továbbá az Európai Unió exportbeli részarányának folytatódó növekedése. Az elkövetkező egy-két évben – a fentiek miatt – a magyar export koncentrációja is tovább nő. Ebben az időszakban *exportképességünk egyértelműen a kivitelt meghatározó 8–10 multinacionális vállalat tevékenységétől fog függeni*. A koncentráció kismértékű oldódására csak a hagyományos exporttermékeknek is kedvező világ-gazdasági konjunktúra és a kelet-európai exportlehetőségek javulása esetén számíthatunk.

Az importfolyamatok döntően a 4–5% közötti gazdasági növekedés behozatalra gyakorolt hatásának, a beruházások és a fogyasztás dinamikájának, valamint a hazai beszállítói kör fejlődésének megfelelően fognak alakulni. Ennek alapján úgy véljük, hogy a behozatal emelkedése legfeljebb 10–12% lehet, vagyis az import bővülése mintegy 2 százalékponttal fogja meghaladni az export növekedését. (Ennél kisebb dinamika csak gazdaságpolitikai kiigazítás – a fogyasztás, illetve a beruházások visszafogása esetén – lehetséges.)

Mindezek következtében a külkereskedelmi mérleg hiánya várakozásaink szerint az előttünk álló években 2,5 és 3 milliárd dollár között lesz. Ennél kisebb deficit csak a belső kereslet visszafogása esetén képzelhető el.

Ahhoz, hogy ne alakuljon ennél kedvezőtlenebbül a külkereskedelmi egyenleg, számos gazdaságpolitikai, gazdaságdiplomáciai lépésre van szükség. Ilyenek például a CEFTA-protekciónizmus lehetséges csökkentése, valóban működő beszállítói programok szervezése, a magyar vállalatok piacra jutásának segítése (Mehib, Eximbank), megfelelő befektetési klíma kialakítása (elsősorban gazdaságpolitikai

stabilitás, átláthatóság), a befektetésösztönzés, és nem utolsósorban a vámszabad területek státuszának EU-csatlakozásunkkal kapcsolatos rendezése.

Bár az Európai Unió Vámkódexe ismeri a vámszabad terület fogalmát, a tényleges szabályozás néhány területen eltér a magyartól. Ezért az Unió Magyarországról készített országtanulmánya a hazai vámszabad területeket nem minősítette EU-konformnak és javasolta felszámolásukat.

A hazai és az EU-beli szabályozás egyik legfőbb különbsége, hogy Magyarországon a vámszabad területek termelőeszköz-importja vám- és áfa-mentességet élvez, míg az Unióban a közösségen kívülről származó géphehozatal vámköteles. EU-csatlakozásunk után a hazai vámszabad területekre is ez az előírás lesz érvényes, s ekkor az évek óta Magyarországon működő cégeknek is – visszamenőleg! – meg kellene fizetniük már itt lévő termelőeszközeik után a vámot és az áfát. Ez nyilvánvalóan a vámszabad területi társaságok bizalmának megrendülését, számos vállalat gazdasági ellehetetlenülését, kivonulását okozná, ami – a vámszabad területek meghatározó szerepe miatt – rendkívül kedvezőtlen hatást gyakorolna a gazdasági növekedésre, az ipari termelés dinamikájára, az exportra, a foglalkoztatásra, és esetenként súlyos regionális gondokat is jelentene. Amennyiben a magyar kormány a csatlakozásig a kedvező magyar szabályok szerint megvalósított gépbeszerzések vám- és áfa-terheit elengedné – és ezt amíg nem vagyunk tagállam, addig autonóm módon megteheti –, nem csak megnyugtatná a már itt lévő cégeket, hanem esetleg további beruházásra is ösztönözné őket, sőt új befektetőket is Magyarországra vonzhatna. Hiszen az új befektetőknek, illetve a már jelenleg is vámszabad területen működő cégeknek érdemes lehet tervezett beruházásaikat előrehozni a várható csatlakozást megelőző egy-két évre, majd ezután kérni belföldiesítésüket. Amennyiben a kormány időben meghirdeti és jól előkészítve zökkenőmentessé teszi az átállást, úgy ez az export alakulásában nem fog törést okozni, sőt a beruházások növekedése 1–2 év múlva a kivitel emelkedését eredményezheti.

A szolgáltatások külkereskedelmének 1998. évi és 1999. első félévi alakulásáról*

Baárné Nyitrai Ilona és Sisakné Fekete Zsuzsa

Szakmai körökben egyre nagyobb érdeklődés kíséri a szolgáltatások külkereskedelmének alakulását. Ugy tűnik, erről a kérdésről kevesebbet tudunk, illetve eddig kevesebbet foglalkoztunk vele, mint az áruforgalom alakulásával általában, mert jelentősége nem volt annyira szembevetendő. Ez a helyzet azonban megváltozni látszik: a szolgáltatások külkereskedelme egyre fontosabb formálója a külső egyensúly alakulásának.

A szolgáltatások – elsősorban az idegenforgalom nélküli, egyéb szolgáltatások – külkereskedelmének felfutása viszonylag új jelenség. Szorosan összekapcsolódik az utóbbi évek gyors és széles körű, gyakorlatilag a gazdasági tevékenység egészére kiterjedő liberalizációs folyamattal, a piacgazdaság kiépülésével és kiteljesedésével, a külföldi tulajdonlás és kapcsolatrendszer kiszélesedésével, továbbá a tartós gazdasági növekedés beindulásával. Külön érdemes emlékeztetni arra, hogy a szolgáltatások teljes körű liberalizálására csak 1996. január 1-jétől került sor, a tőkeművelési liberalizálásnak pedig az OECD-hez történt, szintén 1996-ban bekövetkezett csatlakozás adott újabb lendületet. Mindkét esemény a szolgáltatás- külkereskedelem további dinamikus bővülésének lehetőségeit teremtette meg. Ennek következtében egyrészt rendkívüli mértékben megnövekedett a szolgáltatástípusok száma, másrészt azok nagyságrendje is gyors emelkedésnek indult.

Az idegenforgalmon kívüli szolgáltatások 1994-ről 1995-re ugrottak meg látványosan, amikor a bevételek 56%-kal, a kiadások pedig 38%-kal emelkedtek egyik évről a másikra. Ezt követően, 1996-ban, a növekedési ütem továbbra is magas, 20% körüli volt. Emögött a stabilizációs gazdaságpolitika és a liberalizáció együttes hatása keresendő.

Mielőtt rátérnénk az elmúlt időszak szolgáltatás- külkereskedelmének elemzésére és levonnánk következtetéseinket, meg kell említenünk azt a szakértői körökön kívül kevésbé ismert nézetet, hogy a szolgáltatásokat a nemzetközi gyakorlatban a jövedelmek, tőketételek áramlásának rejtett csatornáiként is számon tartják. A rejtett jövedelem- és tőke-átutalások motivációi közül legelterjedtebb az egyik, vagy mindkét oldali adóelkerülési szándék. A szolgáltatások erre azért alkalmasak, mert

* Az adatbázis összeállításában és az elemzésben közreműködött Radnai Laura.

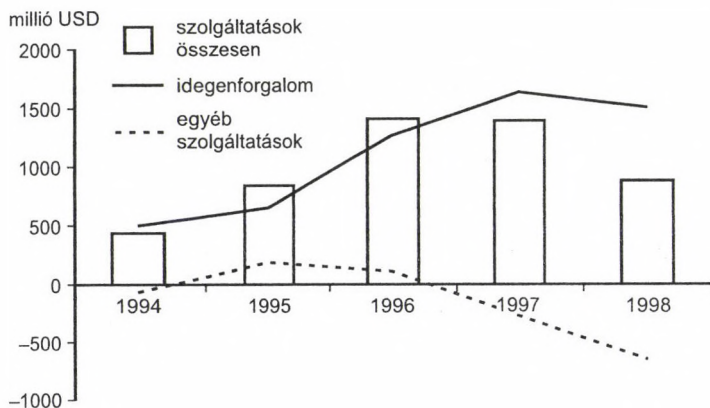
Ez a tanulmány a *Bankszemle* 1999/5–6 számában megjelent cikkünk átdolgozása alapján készült. Az idegenforgalmi kiadások 1997. és 1998. évi adatát az MNB utólag módosította. Jelen elemzésünkben már figyelembe vettük ezt a módosítást, és az 1999. első félévi tényadatokat is.

kevésbé kézzelfoghatóak, ellenőrizhetőségük problematikus és rendkívül változatos. Az ilyen pénzmozgásokat rejtett jellegük miatt nagyon nehéz felderíteni. A reálgazdasági és a pénz- és tőkepiaci folyamatok elemzésének felhasználásával is csak egy hosszabb időszak vizsgálata derítheti ki – nagyrészt csak utólag –, hogy bizonyos időszakokra vonatkozóan milyen mértékű és irányú pénzmozgás valószínűsíthető.

1998-ban az idegenforgalommal együtt a szolgáltatásokból származó nettó bevételek 909 millió dolláros értéke 500 millió dollárral volt alacsonyabb az 1997. évinél annak eredményeként, hogy az alig növekvő szolgáltatásexport mellett a szolgáltatásimport jelentősen megemelkedett. A szolgáltatási aktívum 1996-ban volt a legmagasabb, amikor meghaladta az 1,4 milliárd dollárt. Az idegenforgalmi aktívum a korábban jellemző 500–600 millió dollárral szemben 1,3 milliárd dollárra emelkedett, és ehhez még az egyéb szolgáltatások 130 millió dolláros nettó bevételi többlete is társult. Az 1996-os év azonban rendkívülinek számít, és semmiképp sem mérvadó, mivel mindaz a pozitív hatás, amit az 1995. évi márciusi stabilizációs csomag a bizalom – és elsősorban a forint iránti bizalom – helyreállításában, továbbá a privatizáció felgyorsítása révén a szolgáltatások bővülésében játszott, nagyrészt ebben az évben mutatkozott meg. Ugyanakkor a belföldi kereslet erőteljes visszafogása szintén fontos tényezője volt például az idegenforgalmi kiadások mérséklődésének, miközben a bevételek 30%-kal emelkedtek.

A szolgáltatások aktívumának lemorzsolódása 1997-től figyelhető meg. Ekkor az egyéb szolgáltatások korábbi nettó bevételi többlete már eltűnt, és az 1996 utolsó negyedévével megfigyelhető folyamat eredményeként már 250 millió dolláros passzívum alakult ki. Ezt az aktívummérséklődést akkor még eredményesen fékezte az idegenforgalom, 1997-ben ugyanis az idegenforgalmi kiadások növekedését még

1. ábra. A szolgáltatások kereskedelmi egyenlegének alakulása 1994 és 1998 között*

*1996-tól változott az egyes szolgáltatási jogcímek tartalma, de ez az összehasonlítást érdemben nem módosítja.

meghaladta a bevételek növekedése, aminek eredményeként az eddigi idegenforgalmi egyenleg csúcsértékét regisztrálhattuk közel 1,7 milliárd dollár értékben.

1996 utolsó negyedétől indult tehát az egyéb szolgáltatások kiadási többletének növekvő trendje, amely 1998-ban, továbbá 1999 első félévében folytatódott. Ez, mint említettük, nagyrészt az integrációs és liberalizációs folyamatnak, valamint a gazdasági növekedés dinamizálódásának természetes következménye.

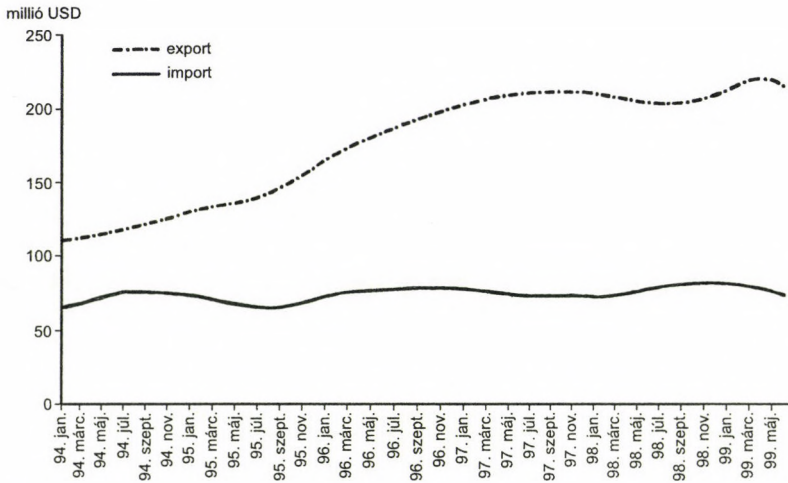
1998-ban a tovább növekvő belföldi felhasználás és az orosz válság közvetlen és közvetett hatásai is erősítették ezt a folyamatot, ami a szolgáltatási aktívum jelentősebb csökkenésének irányába hatott. Így a korábbi várakozásokkal szemben, amelyek az idegenforgalmi aktívum további növekedését valószínűsítették, az idegenforgalom nettó bevételi többlete 130 millió dollárral mérséklődött. A fuvarozási és szállítmányozási tevékenység terén realizált nettó bevételi többlet növekedését pedig jóval meghaladta az üzleti szolgáltatások, illetve a technikai és kulturális szolgáltatások tovább emelkedő nettó kiadási többlete.

A továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk az egyes szolgáltatások külkereskedelmének alakulását 1998-ban, illetve 1999 első félévében, és kísérletet teszünk a szolgáltatásegyenleg aktívumának lemorzsolódását előidéző okok feltárására, az egyes tényezők magyarázatára.

Az idegenforgalom alakulása

Az idegenforgalom 1998. évi 1,5 milliárd dolláros nettó export többlete 130 millió dollárral volt alacsonyabb az 1997. évinél. Ez részben annak a következménye, hogy mivel 10%-kal visszaesett a hazánkba látogató külföldiek száma, a turizmusból származó bevételek dollárban számítva 3%-kal csökkentek. Az idegenforgalmi kiadások ugyanakkor 5%-kal nőttek, ami a lakossági fogyasztás emelkedésével van összhangban. 1999 első negyedévében az idegenforgalmi bevételek újra növekedésnek indultak, ezt a folyamatot azonban a második negyedévben a koszovói háború ismét megtörte. Mivel azonban a kiadások növekedése is mérséklődött, valamint a háború is befejeződött a fő idegenforgalmi szezon beindulása előtt, a délszláv válság egyenlegrontó hatása kisebbnek bizonyult, mint azt korábban feltételezni lehetett: míg az első negyedévben, az előző év azonos időszakához viszonyítva a dollárban számított bevételek 10%-kal emelkedtek, a második negyedévben 5%-os visszaesést kellett regisztrálni. Ami a kiadásokat illeti, a közel 35%-os első negyedévi növekedést szintén 5%-os csökkenés követte, mivel a koszovói háború hatására Magyarországon is sokan mondtak le külföldi utazási szándékukról. Összességében az idegenforgalom 624 millió dolláros bevételi többlete a június végi adatok szerint mindössze 41 millió dollárral maradt el az előző évitől (2. ábra).

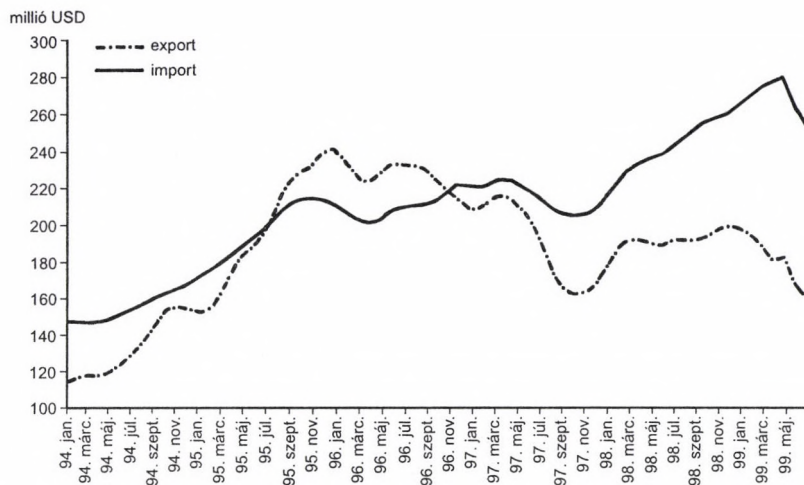

2. ábra. Az idegenforgalom export- és importtrendszenek havonkénti alakulása

Az egyéb szolgáltatások alakulása

Az idegenforgalomon kívüli *egyéb szolgáltatások* összesen 2,4 milliárd dolláros 1998. évi exportja mindössze 5%-os, azaz 100 millió dolláros növekedést jelentett 1997-hez képest. Ezzel 1998-ban az egyéb szolgáltatásimport 3 milliárd dolláros értéke állt szemben, amelynek 19%-os növekedése közel 500 millió dollár többletimportot eredményezett az előző évvel összevetve. Mindezek következtében az egyéb szolgáltatások egyenlege 1998-ban lényegében ugyanolyan mértékben (370 millió dollárral) romlott, mint 1997-ben. Ezzel együtt az egyéb szolgáltatások negatív egyenlegének eddig folyamatosan romló tendenciája 1998 végén – bár nagyobb nettó import mellett, de – stabilizálódni látszott. Az 1999. első félévi adatok azonban ezt már nem támasztják alá, és a korábbi trend folytatódását vetítik előre erre az évre is. A nettó kiadások növekedése egyelőre folytatódik, amelynek hátterében fele-fele arányban játszik szerepet a bevételek csökkenése és a kiadások növekedése. A továbbra is jelentős egyenlegromlást eredményező technikai és kulturális szolgáltatásokon kívül az építési–szerelési tevékenység is növelte nettó kiadási többletét, a fuvarozás és szállítmányozás eddig stabil aktívuma pedig jelentősen lemorzsolódott. Az 1999. első félévi egyéb szolgáltatások bevételeinek 1998 első félévéhez viszonyított 140 millió dolláros csökkenésében a következő tényezők játszottak szerepet: a fuvarozási és szállítmányozási szolgáltatások bevételei – döntő részben a koszovói háború hatására – 80 millió dollárral visszaestek, továbbá közel 50 millió dollárral csökkentek a technikai és kulturális szolgáltatások bevételei is. Ez utóbbi csökkenésnek nagyrészt az a statisztika-módszertani változás az oka, amely szerint az anyavállalati rezsiköltség-hozzájárulások 1999-től átkerültek a viszonzatlan átutalások körébe (3. ábra).

3. ábra. Az egyéb szolgáltatásexport- és importtrend havonkénti alakulása

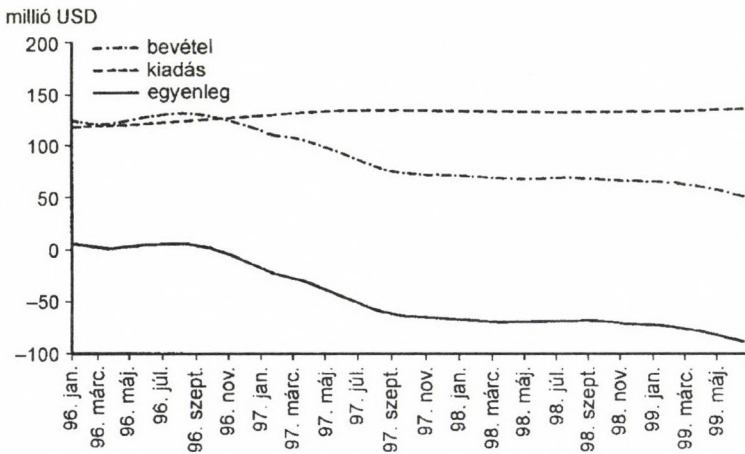
Az egyes szolgáltatási tételeken belül az 1998-as egyenlegromlást – az 1997-eshez hasonlóan – elsősorban a *technikai és kulturális szolgáltatások terén*, ezen belül is az egyéb üzleti professzionális és technikai szolgáltatások, a bérleti díjak, valamint a szabadalmi és licencdíjak terén keletkezett nettó kiadási többletek idézték elő. A passzívum emelkedéséhez mindegyik esetben elsősorban a bevételek csökkenése járult hozzá, és csak kisebb mértékben befolyásolta azt a kiadások növekedése. A rendkívül vegyes tartalmú, egyéb üzleti professzionális és technikai szolgáltatás jogcímnél volt a legnagyobb mértékű az egyenleg romlása. Ezen a jogcímen kell például a jogi tanácsadási, képviseleti, hirdetési, kutatás–fejlesztési, mérnöki és egyéb fordítási, tolmácsolási, valamint a „public relation” szolgáltatásokat elszámolni. Itt szerepelnek a leányvállalati rezsiköltség-hozzájárulások is, tehát a korábbi években a multinacionális vállalatok leányvállalatainak létrehozásakor itt jelentek meg az anyavállalati rezsiköltség-befizetések. A bevételek csökkenésében szerepet játszhatott az is, hogy a vállalatalapítások száma a kezdeti erőteljes felfutás után mérséklődött, illetve a korábban létrehozott magyarországi leányvállalatok nyereségessé váltak, és a nem rezidensek rezsiköltségei mérséklődtek.

A technikai és kulturális szolgáltatások a fenti jogcímeiken kívül a kommunikációs, számítógépes és informatikai, szabadalmi és licencdíjakat, bérleti díjakat, továbbá az audiovizuális és a hozzá kapcsolódó egyéb kulturális és szórakoztatói szolgáltatásokat tartalmazzák. A szabadalmi és licencdíjak bevételei jelentősen csökkentek, miközben a kiadások itt is emelkedtek. A bérleti díjaknál a közel 50%-os kiadásnövekedés járult hozzá a passzívum növekedéséhez. Mindkét változást tulajdoníthatjuk a liberalizáció hatásának. Az első esetben emellett a folyamatos innovációs készség csökkenése is szerepet játszhatott, míg a második esetben a

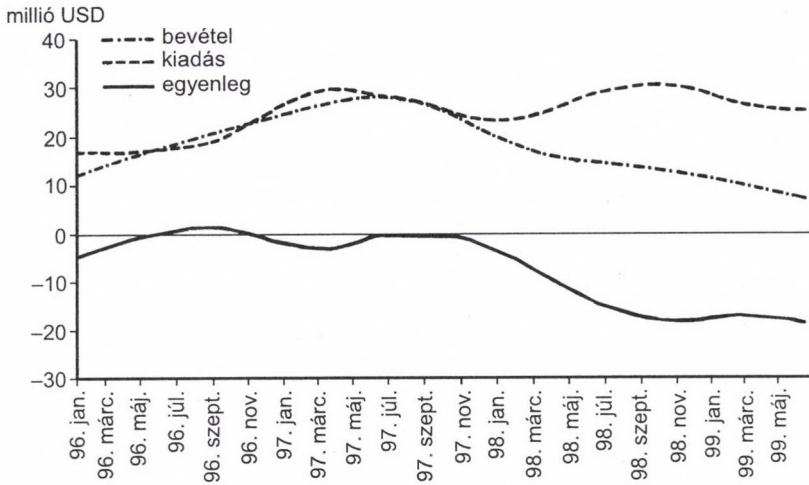
külföldi ingatlanvásárlások lehetővé tétele és elterjedése egyértelműen a bérleti díjak növekedéséhez kellett, hogy vezessen.

A technikai és kulturális szolgáltatás jogcímen együttesen 730 millió dollár nettó importtöbblet keletkezett. 1998-ban – 1997-hez hasonlóan – a passzívum növekedése 75%-ban a bevételek csökkenésével magyarázható. A szolgáltatás-export alulszámolásának esete nem tekinthető kizártnak, de nem is feltétlenül szükséges a bevételcsökkenés indoklásához. A közgazdasági racionalitást tekintve ugyanis nem kérdőjelezhető meg például a fenti érvek alapján a liberalizáció hatása, a tulajdonosi hozzájárulás csökkenése, továbbá a licenc és találmányi export ellenében befolyó díjak mérséklődése. A külföldiek filmforgatása következtében befolyó összegek is igen változékonyak lehetnek egyik évről a másikra, a kiadások növekedése pedig nem lépi túl azt a mértéket, amely a liberalizáció és a gazdasági növekedés által ne lenne indokolható és elfogadható. Így önmagában az 1998. évi technikai és kulturális szolgáltatás-külkereskedelem romló egyenlegét illetően nem tekinthető megalapozottnak az a feltételezés, hogy az egyenleg romlásában rejtett jövedelem és/vagy tőkeátutalások játszottak jelentős szerepet. 1999 első félévében a bevételek és a kiadások lényegében az 1998. évi szinten maradtak, az egyenleg romlása folytatódott, amely továbbra is mintegy kétharmad részben a bevételek csökkenésének és egyharmad részben a kiadások emelkedésének tulajdonítható (4. ábra).

4. ábra. A technikai és kulturális szolgáltatások havonkénti trendadatai

Az üzleti szolgáltatások jogcímein 1998-ban 164 millió dollár nettó kiadási többlet keletkezett. Itt szerepelnek a rezidens biztosítási vállalkozók bevételei és kiadásai, valamint a pénzügyi szolgáltatások, ezen belül például az értékpapírokhoz kapcsolódó és a brókerdíjak, az árutőzsdei jutalékok, valamint a devizakereskedők jutalékai stb. 1998-ban a nemzetközi tőkepiaci megrázkódtatások nyomán a magyar tőkepiac teljesítménye messze elmaradt az 1997. évitől, amikor az év legvégét

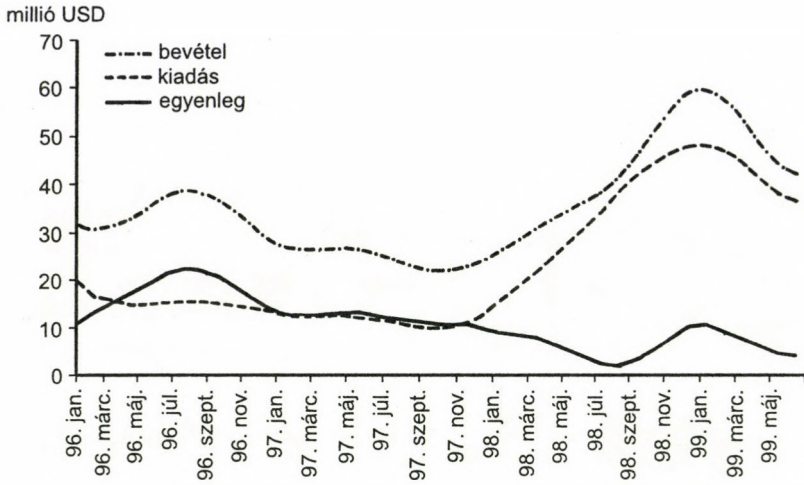
5. ábra. Az üzleti szolgáltatások havonkénti trendadatai

kivéve jelentős tökebeáramlás volt tapasztalható. Mivel a különféle díjak és jutalékok nagyrészt a piaci árfolyamhoz igazodnak, nyilvánvaló, hogy az 1998. év egészét jellemző nyomott tőzsdeárak mellett a jutalékokból származó bevételek is alacsonyabbak voltak. A magyarországi rezidens bankok bevételeinek csökkenésében szerepet játszhatott az is, hogy a gyarapodó multinacionális vállalatok nagyobb részt nem rezidens bankok pénzügyi szolgáltatásait veszik igénybe. 1999-ben az eddig rendelkezésre álló adatok alapján az egyenlegromlás az üzleti szolgáltatásoknál nem volt számottevő (5. ábra).

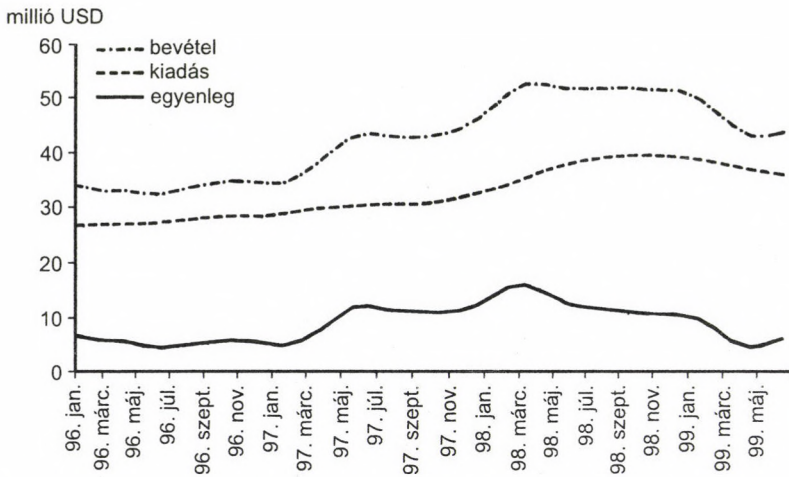
A kereskedelmi szolgáltatásokon belül a bér munkadíj a legmeghatározóbb tétel. A jelenleg követett fizetésimérleg-módszertan szerint itt kellene elszámolni a bér munkavégzés után kapott és a külföldön végeztetett (passzív) bér munka után fizetett díjat. 1997-ben a vámstatisztika szerinti 1,1 milliárd dollár aktív bér munkadíjnak azonban csupán 20%-a került itt elszámolásra. 1998-ban már jóval nagyobb volt az itt elszámolt tevékenység, noha meg kell jegyezni, hogy ennek ellenére a bér munka elszámolása nem tekinthető teljesen megoldott problémának. Ezen a területen tehát a bevételek és kiadások egyenlegének változása alapvetően az elszámolás-technika függvénye. A nettó bevételi többlet 1998-ban egyébként változatlanul meghaladta a 100 millió dollárt, de a kiadások növekedése 1999 első félévében jóval nagyobb volt a bevételek emelkedésénél, így az aktívum lemorzsolódása egyelőre ennél a tételnél is folytatódik (6. ábra).

A fuvarozási és szállítmányozási szolgáltatások aktívuma az 1997. évi 70 millió dollárról 1998-ban 200 millió dollárra növekedett, elsősorban a személyszállítási fuvardíjbevételek és a külföldi áru fuvarozási bevételek emelkedése miatt. Ez az egyetlen olyan tétel, amely 1998-ban növelni tudta pozitív egyenlegét. 1999 első félévében azonban a jugoszláv háború következményeként a külföldi áru fuvardíj-

6. ábra. A kereskedelmi szolgáltatások havonkénti trendadatai

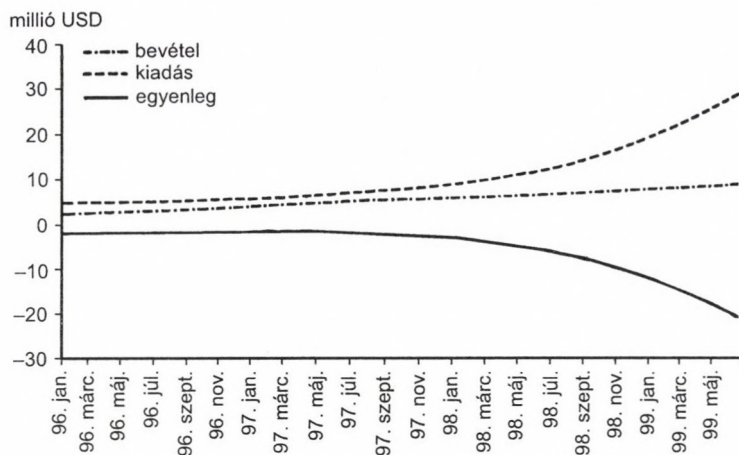

7. ábra. A fuvarozási és szállítmányozási szolgáltatások havonkénti trendadatai

bevételek visszaestek, és az aktívum 80 millió dollárral, az 1998-as bevételi többletnek a 32%-ára, 37 millió dollárra csökkent (7. ábra).

Az építési és szerelési szolgáltatások egyenlege 1998-ban 15 millió dollár passzívummal zárt, miközben a bevételek és a kiadások egyaránt 80%-kal növekedtek. Az építési és szerelési díjak tartalmazzák az export/importtal kapcsolatos építési-szerelési díjtételeket, az építőipari javításokat, a fővállalkozói tevékenységet és az

ingatlanfenntartási kiadásokat és bevételeket. 1999-ben az első félévi, előző évihez képest jelentősen megemelkedett 70 millió dolláros passzívum a kiadások növekedése miatt következett be (8. ábra).

8. ábra. Az építési és szerelési szolgáltatások havonkénti trendadatai

Összefoglaló

Összefoglalva megállapítható, hogy a szolgáltatás-külkereskedelem 1998. évi aktívumának 1997-hez képest bekövetkezett 500 millió dolláros csökkenése részint az idegenforgalom előző évinél 130 millió dollárral alacsonyabb teljesítményének tulajdonítható, részint pedig – a további 370 millió nettó kiadási többletért – az egyéb szolgáltatások a felelősek. Az egyéb szolgáltatások közül a fuvarozás és szállítmányozásnál bekövetkezett 120 millió dolláros nettó bevételi többlet egyenlegjavító hatását jóval meghaladta a technikai–kulturális és az üzleti szolgáltatásoknál együttesen regisztrált 440 millió dolláros romlás. Ez utóbbi két, nettó importot növelő tételnél – az 1997-es évvel összevetve – megállapítható, hogy az üzleti szolgáltatás-export visszaesése 1998-ban új jelenség. Az ezen belül domináns alacsonyabb pénzügyi szolgáltatás-export-bevétel azonban jól magyarázható a nemzetközi események által rendkívül kedvezőtlenül befolyásolt 1998. évi magyar pénz- és tőkepiaci teljesítménnyel. A technikai és kulturális szolgáltatásoknál az előző évi tendenciák folytatódása figyelhető meg: az export jelentősen tovább csökkent, miközben az import, kisebb dinamikával, de nőtt. Mindez alapvetően a liberalizációval, a világgazdasági integrációval és a gazdasági növekedés gyorsulásával összefüggő folyamat, amivel feltehetőleg számolni kell hosszabb távon is. Ez a fizetési mérleg belső struktúrája 1998-cal kezdődő átrendeződésének egyik figyelemre méltó jelensége.

Az eddig kifejtettek alapján, a szolgáltatás-külkereskedelemben 1998-ban bekövetkezett változások közgazdasági okokkal megmagyarázhatók. Mégis érdekes felhívni a figyelmet az 1. ábrára, amelyen az egyéb szolgáltatás-külkereskedelem egyenlegének alakulása néhány év távlatában látszik. Ennek alapján nem zárható ki, hogy a befektetők bizonytalanságot éreznek, amit a kedvezőtlen nemzetközi környezeti hatás csak felerősít, és ez az egyéb szolgáltatás-külkereskedelem hiányának növekedésében szintén szerepet játszhat. Ennél többet a jelenleg rendelkezésre álló adatok és azok összehasonlíthatósági problémái miatt nem állíthatunk. Mindenesetre a szolgáltatás-külkereskedelem kicsit mélyebb elemzése során ismét szembeesülhetünk külső gazdasági, és nemzetközi pénz- és tőkepiaci érzékenységünk jeleivel.

1999 első félévében az 1998. évi tendenciák folytatódását tapasztalhattuk. A szolgáltatások bevételei dollárban számítva 12%-kal estek vissza, míg a kiadások 8%-kal emelkedtek. A közel 300 millió dolláros egyenlegromlás 14%-ban származott az idegenforgalmi aktívum csökkenéséből. Az egyéb szolgáltatások passzívuma 250 millió dollárral nőtt, ebből a növekményből pedig 25–30% magyarázható a koszovói háború közvetlen hatásával. Mivel az idegenforgalomra is hatással volt az év első felében a délszláv háború, így – ha csak a tavalyihoz képest bekövetkezett effektív egyenlegromlást vesszük figyelembe – a szolgáltatás-külkereskedelem ez évi további romlása akkor is 30–40%-ban, mintegy 120 millió dollár erejéig közvetlenül e háborúnak tulajdonítható.

A külső egyensúly szempontjából a szolgáltatás-külkereskedelemnek nemcsak a hiány lehetséges további növekedése szempontjából van jelentősége. Hosszabb távon mind az idegenforgalom, mind a kommunikációs, kulturális, audiovizuális, számítógépes, pénzügyi stb. szolgáltatások számításba vehetők mint potenciális kitörési pontok. Ezek kiteljesedéséhez azonban a megfelelő kormányzati stratégia és a gazdálkodók erőfeszítései mellett a külgazdasági kapcsolatoknak kedvező, nyugodt nemzetközi körülmények is szükségesek.

Melléklet: a fizetési mérlegben szereplő szolgáltatások részletezése

- 2.1. Építési–szerelési szolgáltatások
  1. Javítási díj
  2. Építési–szerelési szolgáltatások
- 2.2. Kereskedelmi szolgáltatások
  1. Bérmunkadíj
  2. Reexport és egyéb kereskedelmi szolgáltatások
- 2.3. Fuvarozás és szállítmányozás
  1. Személyszállítás (fuvardíj)
  2. Árufuvardíj magyar export miatt
  3. Árufuvardíj magyar import miatt
  4. Külföldi árufuvardíj
  5. Fuvarozók nemzetközi elszámolásai

6. Egyéb szállítványozási díj magyar export miatt
  7. Egyéb szállítványozási díj magyar import miatt
  8. Egyéb szállítványozási díj külföldi áruk miatt
- 2.4. Idegenforgalom
1. Üzleti idegenforgalom
  2. Magán idegenforgalom
  3. Valuta forintra váltása magánszemélyek által
  4. Nem rezidens nem konvertibilis forintszámla-forgalom
- 2.5. Üzleti szolgáltatások
1. Magyar export áruhoz kapcsolódó biztosítási díjai
  2. Magyar import áru magyar biztosítási díjai
  3. Rezidens biztosítási vállalkozások bevételei és kiadásai
  4. Pénzügyi szolgáltatások
- 2.6. Technikai és kulturális szolgáltatások
1. Kommunikációs szolgáltatások
  2. Számítógépes és információs szolgáltatások
  3. Szabadalmi és licencdíjak
  4. Bérleti díj
  5. Egyéb üzleti professzionális és technikai szolgáltatások
  6. Audiovizuális és hozzákapcsolt szolgáltatások
  7. Egyéb kulturális és szórakoztató szolgáltatások
- 2.7. Kormányzati szolgáltatások

A külföldi működőtőke és az egyensúlyi problémák

Hamar Judit

A külföldi működőtőke- (továbbiakban KMT) beáramlást szokás Magyarország egyik „sikertörténete”-ként emlegetni. Az azonban, hogy a nagy ütemben beáramló KMT valójában egy ország hosszú távú fejlődését milyen mértékben és módon segíti elő, a tényleges (rövid, közép- és hosszú távú, mikro- és makrogazdasági) hatások függvénye. A „siker” fontos előfeltételének tekinthető, hogy a KMT-beáramlás azon kevés témakörök közé tartozik, amellyel kapcsolatban a rendszerváltás kezdetén meglehetősen egységes álláspont alakult ki. A privatizáció, a gazdasági nyitás, a világpiaci integráció és az ehhez szükséges modernizáció további külső eladósodás nélkül nem volt elképzelhető, csak a külföldiek közvetlen befektetéseinek segítségével. Ugyanakkor kevés olyan területe van a gazdasági életnek, amelyhez ennyi illúzió és ellenszenv tapad, különösképp a tényleges hatások megítélésével, vagy a jövőbeli várakozások megfogalmazásával kapcsolatban. A következőkben néhány, a külföldi működőtőkével kapcsolatban megrögzült, irreális nézettel szemben, mélyrehatóbb elemzések eredményei alapján a reálisan várható hatásokat, jövőbeli kilátásainkat mutatom be.

Tények, reálisan várható hatások

A rendszerváltás idején az ország eladósodottságának, valamint a lehetséges adósság-elengedés „árának” ismeretében, a kereskedelem és a tőkeáramlás liberalizálása nélkül nem volt reálisan elképzelhető sem a világpiaci áramlatokba való bekapcsolódás, sem pedig a gazdaság modernizációja. A politikai változások lehetővé, a gazdasági szükségszerűség pedig elkerülhetetlenné tette az ehhez szükséges törvények gyors meghozatalát. (Erre a térségben először nálunk került sor, már 1988–1989-ben. Az „elsőként érkező” előnye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a térség „éllovasai” lettünk a KMT vonzását illetően.)

Az eredmény rövid idő alatt megmutatkozott a sokáig évente megduplázódó KMT-beáramlás, a gyorsan szaporodó vegyesvállalatok és a gyors piacváltás folyamataiban. A külföldi tőkét vonzani képes cégek katalizátorszerepet játszottak a gazdasági szerkezet átalakításában, új tevékenységeket, termékeket és a hagyományostól gyökeresen eltérő termelészervezési rendszereket honosítottak meg. Nagyobb tőkeerejük, jobb piaci kapcsolataik következtében sikerrel tudták a kényszerű piacváltást is előnyükre fordítani. Az átalakulási válság túlélését, a likviditási problémák áthidalását lehetővé tevő bérmunka felfuttatására is eleinte azok a ruha-

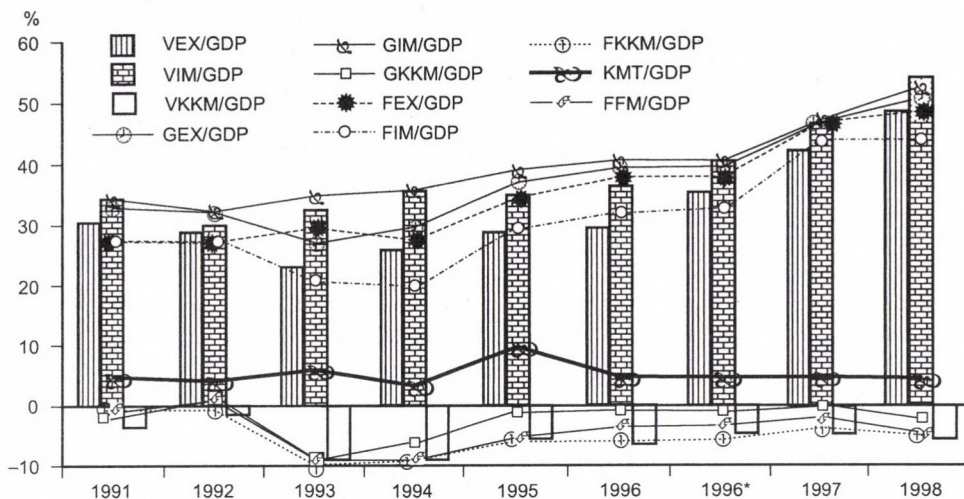
majd gépipari cégek voltak képesek, amelyekbe a külföldi partner már akkor tőkét fektetett (Hamar 1993).

Az átalakulás gyorsaságával járó sokkhatások (a még hiányzó intézmények, jogi szabályozás, a privatizáció átláthatóságának hiánya, és persze néhány „élelmes” befektető tevékenysége stb.) természetesen növekvő ellenszenvet is generáltak. A nagy ütemben beáramló KMT egyúttal halaszthatóvá tette több fontos gazdaságpolitikai döntés meghozatalát is, mint például a gazdaság stabilizálását, vagy a nagy elosztó rendszerek átalakításának megkezdését. A privatizációs (KMT) bevételek felhasználására, az adósságállomány csökkentésére lényegében csak 1995-ben – nagy viták után – került sor (holott Spanyolországban például a szerényebb léptékű privatizáció megindításakor már törvényben írták elő, hogy a privatizációs bevételek 80%-át kötelezően az államadósság csökkentésére kell felhasználni). A KMT-beáramlásnak a monetáris politika hatékonyságát nehezítő hatása még ma is csak szűk szakmai körben ismert. (A beáramló nagy mennyiségű tőkét sterilizálni – semlegetíteni – kell, s ennek költségei a tőkeösszeg növekedésével együtt nőnek, továbbá a kamatpolitikát sem lehet többé csupán a hazai gazdaság szempontjai szerint alakítani.)

A pozitív és negatív hatások egyenlegeként azonban vitathatatlanul megállapítható, hogy a KMT-beáramlás nélkül a válság mélyebb, a munkanélküliség nagyobb, az átalakulás pedig hosszabb és fájdalmasabb lett volna.

A nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi elméletek (lásd pl. Ethier 1983) alapján várható volt, hogy a kereskedelmi és a tőkeáramlások, valamint a működőtőkeáramlás liberalizálását követően a gyorsan növekvő importtöbblet finanszírozásának gondját a KMT-beáramlás enyhíteni fogja, és ez kitarthat egészen addig, amíg az exportőrök alkalmazkodni tudnak az új körülményekhez. A kiéleződő verseny és az ezzel járó válság elvileg „megtisztítja a piacokat”, kikényszerítve és egyben lehetőséget is teremtve az új struktúrák létrejöttéhez.

Ezek a hatások, bár sokak várakozásától eltérően, hazai sajátosságokkal tarkítva, de Magyarországon is érvényesültek, sőt még korántsem fejeződtek be. A külkereskedelem –1989-ben megindult és három évre tervezett, fokozatos – és a külföldi működőtőke-beáramlás – gyakorlatilag azonnali – liberalizálásának hatására a magyar gazdaság szerkezetében rendkívül gyors és szerteágazó átalakulás indult meg. Az átalakulási válság mélypontját 1992-ben érte el, egyrészt a KGST-összeomlás sokkhatására, másrészt a hazai kereslet zsugorodása és a szigorú csődtörvény bevezetése eredményeképpen. Azonban még az ezt követően megindult növekedés is a rendszerváltást megelőző időszakra jellemző sajátosságokkal bírt: a beruházások és a fogyasztás kis fokú növekedése azonnal az egyensúlyhiány ugrásszerű növekedését eredményezte 1993-ban és 1994-ben (külkereskedelmi és fizetésimérleg-deficit), amit a beáramló KMT értéke csak részben tudott ellensúlyozni (1. ábra). Ezzel szemben, 1995-től, a gazdaságstabilizáció külső egyensúlyt segítő intézkedései hatására már egyértelműen az exportorientált fejlődés folyamatos erősödése volt megfigyelhető. Az export szerkezete is gyökeresen átalakult, jórészt éppen a külföldi tőkével megvalósult beruházások eredményeként. Az 1996 végétől megindult gazdasági növekedés, az élénk beruházási tevékenység, és az export gyors ütemű

1. ábra. Exportorientáció és importbehatalás
(dolláralapon, GDP = 100)

Jelmagyarázat: az *oszlopok* (VEX = vámstatisztika szerinti export, VIM = vámstatisztika szerinti import és VKKM = vámstatisztika szerinti külkereskedelmi mérleg) a vámstatisztika szerinti áruforgalmat jelölik (1996*-tól vámszabad területekkel együtt); a *szaggatott vonalak* (FEX = fizetési mérleg szerinti export, FIM = fizetési mérleg szerinti import és FKKM = fizetési mérleg szerinti külkereskedelmi mérleg) a fizetési mérleg szerinti áruforgalom alakulását jelölik, a *vékony vonalak* pedig (GEX = GDP szerinti export, GIM = GDP szerinti import és GKKM = GDP szerinti külkereskedelmi mérleg) a GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom együttes alakulását mutatják a GDP százalékában. KMT = külföldi működőtőke-beáramlás, FFM = a folyó fizetési mérleg, és KKM = a külkereskedelmi mérleg.

Forrás: Magyarország Nemzeti Számlái, KSH; MNB havi jelentések; GM-KOPINT-DATORG.

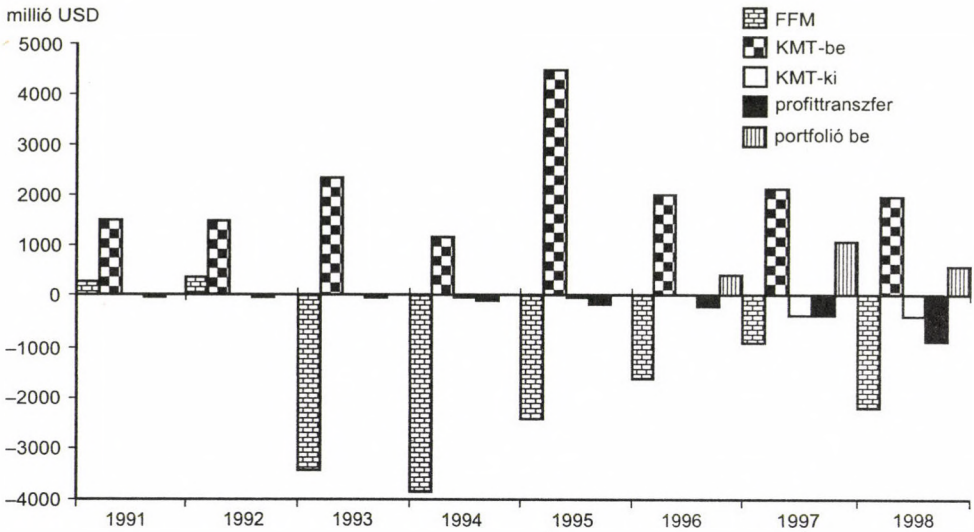
bővülése 1997-ben már a kereskedelmimérleg-hiány mérséklődésével járt együtt. Ezt a hiányt a beáramló (az ábrán vastag vonallal jelzett) külföldi működőtőke bőven finanszírozta.

1998-ban megtörni látszott az 1995 óta regisztrálható kedvező trend: nemcsak az áruforgalom és az ehhez kapcsolódó kifizetések, de a GDP szerinti áru- és szolgáltatásforgalom együttes hiánya is ismét jelentősen nőtt (a GDP 5,6, 4,5 illetve 2,6%-ára). A deficitnek ezt a nagyságrendjét a beáramló (a GDP 4,1%-ának megfelelő) külföldi működőtőke ekkor is jórészt kompenzálta. A finanszírozás problémáját azonban 1998 végén a folyó fizetési mérleg hiányának előző évinél jóval nagyobb mértéke, és azon belül is néhány – az elemzők figyelmét korábban elkerülő – tétel kielezte. (Ilyen volt például a profittranszfer közel egy milliárd dolláros nagyságrendje, valamint a szolgáltatás-külkereskedelem aktívumának meredek csökkenése.)

Bár a profittranszfer növekedésével már a KMT-beáramlás liberalizálásakor is számolni lehetett, mégis, becslések szerint a külföldi tulajdonosok Magyarországon megtermelt profitjuknak még 1998-ban is jelentős részét visszaforgatták, illetve itthon fektették be. Mindazonáltal, a modernizációhoz továbbra is nélkülözhetetlen deficit finanszírozási problémájának át-, illetve újragondolását veti fel az a lehetőség, hogy az 1998. évi profittranszfer akár kétszer akkora értéket is elérhetett volna.

Szerencsére azonban a külföldiek befektetési kedve – amint azt a beáramló KMT nagyságrendje jelzi – az orosz válság, a tőzsde mélyrepülése, és a bizonytalan nemzetközi gazdasági helyzet ellenére sem csökkent. A nem adóssággeneráló (tulajdonviszonyt megtestesítő) portfólió-befektetések összege viszont a válság hatására (1998-ban) az előző évi érték felét sem érte el. (1997-ben ezen a csatornán közel egy milliárd dollár áramlott az országba, míg 1998-ban alig fél milliárd.) A KMT-beáramlás nettó fizetési mérleg javító hatását az is mérsékelte, hogy – az engedélykötelezettség megszűnését követően, 1997-től – a magyarországi cégek külföldi működőtőke-befektetéseinek nagyságrendje is jelentős tétellé vált (az 1996. évi 3 millió dollárról 1998 végére közel fél milliárd dollárra nőtt) (2. ábra).

2. ábra. Külföldi működőtőke-áramlás és a folyó fizetési mérleg

Forrás: MNB havi jelentések.

Noha a folyó fizetési mérleg havonkénti alakulásának hírére rendszerint drasztikus kormányzati beavatkozást sürgető nézetek erősen túldimenzionáltak voltak, az egyensúlyhiány hosszabb távú – nem adóssággeneráló – finanszírozási eszközeinek át-, illetve újragondolása azért mindenképpen a kormánystratégia központi kérdése

kell hogy legyen. Az 1998-as év végén jelentkező problémák ugyanis korántsem átmenetiek, hanem tartós, sőt növekvő finanszírozási gondokat jeleznek. Természetes ugyanis, hogy a gyors gazdasági növekedés és az élénk exporttevékenység után növekvő mértékben keletkező nyereség miatt egyre nagyobb profittranszferrel kell számolni. A környező országok gazdasági kilábalása és a koszovói háború vége lehetővé teszi a magyarországi cégek fokozott külföldi működőtőke-befektetéseit. A spekulatív (rövid távú, kamatfelárral, különleges kedvezményekkel ösztönzött) tőkebefektetések kockázatos voltára pedig éppen a feltörekvő piacokban megrendült bizalom hívta fel a figyelmet a délkelet-ázsiai válság kapcsán. Reálisan tehát nem várható, hogy a külföldiek megtakarításai hosszú távon finanszírozzák akár a magyar gazdaság modernizációjához még egy jó ideig szükséges importtöbbletet, akár a nagy gazdasági elosztó rendszerek átalakításához szükséges államháztartási hiányt.

Fokozódik tehát az igény, hogy a gazdaságpolitika hathatós támogatásával a modernizációhoz továbbra is nélkülözhetetlen deficit finanszírozására a KMT-beáramlás mellett más, alternatív források is mobilizálhatók legyenek. Erre nyugati – például spanyol, portugál és amerikai – tapasztalatok szerint a szolgáltatásexport fejlődése–fejlesztése látszik a legkézenfekvőbb lehetőségnek (turizmus, oktatás, egészségügyi szolgáltatások stb.). Ennek realitását 1998-ig az 1. ábrán vékony vonalakkal jelzett, GDP szerinti *áru- és szolgáltatásforgalom együttes* alakulása is alátámasztotta. A szolgáltatásforgalom évről évre növekvő bevételi többlete egyre nagyobb mértékben ellensúlyozta az áruforgalomban keletkezett hiányt.

A szolgáltatások növekvő külgazdasági szerepét a gazdaság főbb ágazatok szerinti átrendeződése is indokolja. 1991-től jelentős részben éppen a beáramló külföldi működőtőke hatására, a szolgáltatások hozzájárulása a bruttó kibocsátáshoz (a GDP termeléséhez) gyorsan növekedett, míg az áruforgalom alapját jelentő mezőgazdaság és ipar zsugorodó, a feldolgozóipar pedig, az utóbbi évek gyors növekedése ellenére, gyakorlatilag változatlan mértékben járult hozzá a GDP előállításához.

A 80-as évek végén még a GDP 15%-át kitevő mezőgazdasági termelés 1997-ben a GDP-nek már alig 5%-át, az ipar – bányászattal, víz-, hő- és energiaellátással együtt – pedig a korábbi 33% helyett már csak egynegyedét tette ki. A feldolgozóipar GDP-aránya 1991 és 1996 között 20% körül mozgott és 1997-ben 21%-ot ért el.

A különböző tevékenységek importigényességére vonatkozó elemzéseink arra is rávilágítottak, hogy a szolgáltatások közé tartozó csaknem valamennyi tevékenység importigényessége lényegesen és rendszeresen kisebb a termelő tevékenységekéénél, ami szintén a szolgáltatások fokozott külgazdasági orientációjú fejlesztését indokolná (Hamar 1998). Ehhez adottságaink is megvolnának: gyógyturizmus, az orvosok, egyetemi szakemberek képzettsége stb., mindez azonban csak hosszabb távon – jelentős „szellemi” befektetések, tőkeberuházások, illetve egy új intézményrendszer megteremtése révén – lehet eredményes. A szolgáltatásforgalom 1997-től megváltozott trendje egyelőre a finanszírozási gondok növekedését vetíti előre. A szolgáltatások csaknem teljes liberalizálását követően az addig rendre jelentősen növekvő aktívumot 1998-ban és 1999-ben annak meredek csökkenése váltotta fel.

Kettészakadt-e az ország?

A külföldi működőtőke beáramlásának hatásaival kapcsolatban gyakran elhangzott, hogy a külföldi befektetők tovább mélyítik azt a szakadékot, amely az ország fejlett és elmaradott térségei között alakult ki. Az ország mintegy két részre szakadt, egy gyorsan fejlődő, főként a külföldiek „gyarapodását” eredményező, modern, versenyképes, és egy leszakadó, főként az ország keleti–északi felében található, szerény lehetőségekkel rendelkező, nem exportképes gazdaságú területre.

A külföldi tőkével létesített vállalatok száma (főként kezdetben) látszatra egyértelműen igazolta ezt a nézetet. A vegyesvállalatok zöme Budapesten jött létre. Ugyanakkor elsősorban az osztrák kisbefektetők az osztrák–magyar határ közelében fekvő nagyobb városokban jelentek meg, korábbi, a határon átnyúló kapcsolataikra építve. A nagyobb vidéki vállalat-kivásárlások szintén az ország nyugati felében történtek (például a GE–TUNGSRAM, STYL stb.). Újsághírek tudósítottak később Győr, Székesfehérvár, illetve Kecskemét növekvő vonzerejéről, az ott megvalósított nagyszabású, úgynevezett „zöldmezős” beruházásokról. De a KMT-beáramlás központját még ma is Budapest és környéke képviseli, bár egyre csökkenő mértékben. A nagy multinacionális vállalatok által – 1995-től egyre inkább a vámszabadterületeken – megvalósított beruházások exportdinamizáló szerepe nyilvánvaló. Ugyanakkor a duális gazdaság jelei (modern, gyors fejlődésre képes, főleg külföldi tulajdonban lévő vállalatok az egyik oldalon, míg „vegetáló”, „hagyományos” tevékenységet végző hazai tulajdonú vállalatok a másikon) is kimutathatóak voltak (a feldolgozóiparban már 1996-ban). A KMT-beáramlás tényleges hatásai azonban ennél sokszínűbb képet mutatnak.

A duális gazdaság jelei

1992 és 1996 között a feldolgozóipar export- és versenyképességét meghatározó főbb tényezők vizsgálata, valamennyi eredményességi mutató szerint a termelékenység és a vállalati eredmény egyértelműen javuló tendenciáját tárta fel, szoros összefüggésben az exportorientáció növekedésével. Ebben a tőkeerős, beruházni képes, hitelekhez is könnyebben hozzáférő, elsősorban a döntően külföldi tulajdonban lévő vállalatok hatékonyságot, termelékenységet javító tevékenysége meghatározó szerepet játszott. Az állami tulajdon drasztikus leépülése és a külföldi tulajdon további erőteljes térhódítása 1992 és 1996 között a hazai magántulajdon (elsősorban a hazai magánszemélyek tulajdoni részesedési) arányának stagnálásával, sőt 1996-ban annak csökkenésével járt. Ez szemben áll az 1989 és 1992 közötti időszak tendenciáival, amikor még a magántulajdon aránynövekedése megközelítette a külföldi tulajdonét. Szembetűnő volt a tisztán hazai vállalatok tőkeszegénysége, valamint az a körülmény, hogy szerény (sőt, a vállalatcsoport átlagában négy év alatt csökkenő) beruházási aktivitásuk és relatíve lassan növekvő hitelek ellenére, eladósodottságuk négy év alatt a duplájára nőtt, és 1996-ban meghaladta a saját tőke nagyságát. Mindez az adósság-elengedés és a bankkonszolidáció ellenére alakult így (Hamar 1998).

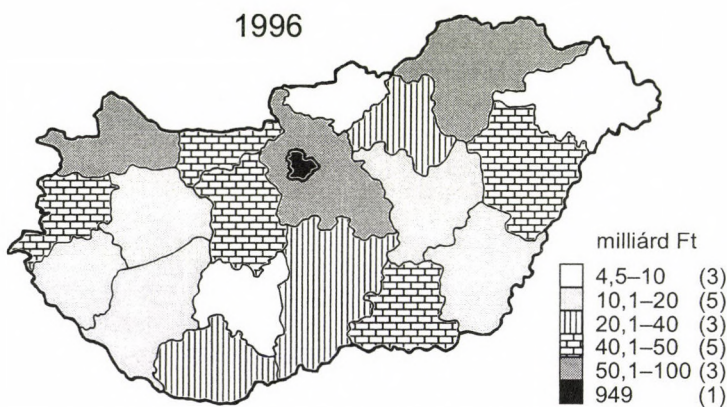
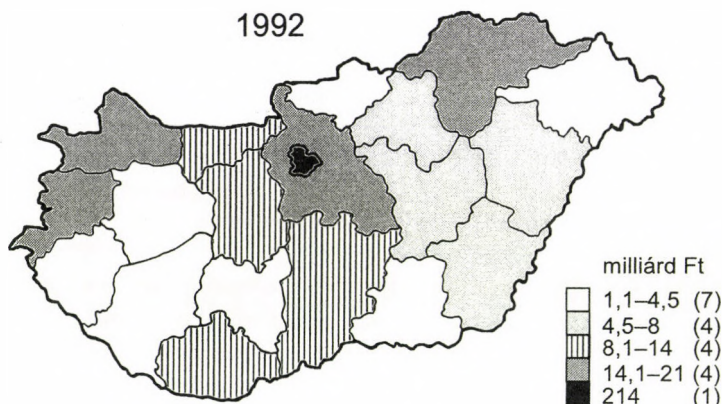
A külföldi működőtőke aránya 1996-ban már a feldolgozóipar jegyzett tőkéjének 68%-át tette ki. (Ennek 70%-a 90% fölötti, és további 18%-a 50% feletti külföldi tulajdoni hányadú cégek tőkeerejét gyarapította.) A külföldi tőkével működő cégek foglalkoztatták a feldolgozóiparban dolgozók 40%-át, és fizették a bérek és bérjellegű jövedelmek 55%-át. A kettős könyvelésű cégek exportjának 79%-át, a feldolgozóipari beruházásoknak 83%-át ezek a cégek eszközölték, továbbá a feldolgozóipar összes adózás előtti eredményének 86%-a, és az adózott eredménynek 91%-a szintén ebben a vállalatcsoportban keletkezett.

Az előzőekben vázoltak igazolni látszanak azt a manapság gyakran hangoztatott véleményt, miszerint a gazdasági növekedés, az export látványos bővülése egy szűk vállalati kör, néhány multinacionális vállalat tevékenységének köszönhető. Kutatási eredményeink azonban arra mutattak rá, hogy nem csak ezek a cégek produkáltak pozitív eredményeket, hanem 1992 és 1996 között valamennyi vállalatcsoport eredményei lényegesen javultak.

A tisztán hazai tulajdonban lévő feldolgozóipari cégek 1996-ban a négy évvel korábbihoz képest átlagosan fele annyi foglalkoztatottal megkétszerezték exportjukat és nettó árbevételüket. Tőkearányos nyereségük sokszorosára nőtt (az 1992. évi jelentős veszteség helyett), hasonlóan a beruházásokra fordított összeg jegyzett tőkéhez viszonyított arányához. Igaz, mindkét mutató 4–5 százalékponttal elmaradt a külföldi tőkével működő cégeké mögött. (Ez természetesen csak egy átlagérték, mert vannak igen jó eredményeket felmutató tisztán hazai vállalatok is.)

A KMT-beáramlás regionális hatásaira vonatkozó elemzéseink eredményei szintén nem igazolták az ország kettészakadására vonatkozó állításokat. Néhány megyének a külföldi tőke vonzása szempontjából hátrányos helyzete azonban vitathatatlan (lásd a 3. ábrát). Ebben az adott „iparsűrűség” és a meglévő munkaerő színvonala meghatározó szerepet játszott, bár ez utóbbit nem tudtuk számszerűsíteni. Az elemzés valamennyi tényező tekintetében a tevékenységek túlzott „fővároscentrikusságára” világított rá, annak ellenére, hogy az utóbbi években ebben némi pozitív elmozdulás volt megfigyelhető. A vámszabad területek, és a vidékfejlesztési szándék hatásai révén az export- és a forgalomnövekedés gócpontjai eltolódnak látszanak a Budapesten kívüli térségek felé. Ebben nagy szerepet játszott többek között a PHARE kisvállalkozás-fejlesztő program és az ipari parkok preferálása is. A külföldi működőtőke-állomány növekedése alapján sem Budapest járt az élen a vizsgált időszakban. A szolgáltatások kiemelkedő budapesti részaránya azt jelenti, hogy a KMT-befektetések egyes ágazatokban többségükben Budapesten bejegyzett cégekbe áramlottak (így történt ez például a pénzügyi, vagy egyéb közösségi és társadalmi szolgáltatások, szállítás, raktározás, posta- és távközlés, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, illetve a vendéglátás esetében). A külföldi tőketulajdonosok tehát budapesti befektetéseik révén egy sor tevékenység esetében az egész országra kiterjedő kontroll lehetőségét is megszerezték. Ezzel szemben a feldolgozóiparba áramló KMT értékének mindössze 45%-át fektették be budapesti cégekbe (bár egy-egy fővárosi vállalatba az országos átlagnál nagyobb értékben). Budapest „túlsúlyát” ugyanakkor a rendelkezésre álló adatbázis, vagyis a kettős

3. ábra. A külföldi működtőke-beáramlás megyénként

Forrás: KOPINT-DATORG adatbázis, a kettős könyvelést folytató cégek adóbevallásai (APEH) alapján a szerző saját számításai.

könyvelést folytató cégeknek a cégek székhelye szerinti regisztráción alapuló adóbevallásai biztosan és erősen felnagyítják.

Elemzési eredményeink alátámasztották azon elképzelésünket, miszerint az iparsűrűség és ezzel összefüggésben a rendelkezésre álló munkaerő szakmastruktúrája egyértelműen hatással voltak arra, hogy a külföldiek leginkább milyen típusú tevékenységeket fejlesztettek az adott térségben. A KMT-beáramlás és a munkanélküliség kapcsolatának vizsgálata alapján az is beigazolódott, hogy az intenzív tőkebeáramlás, bár nem azonos mértékben, de gyakorlatilag mindenütt jelentősen csökkentette a foglalkoztatási gondokat. Vas megyében és Budapesten a foglalkoztatottaknak már közel 40%-a, Győr-Moson-Sopron, Heves, Zala és Komárom-Esztergom megyékben minden harmadik ember, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és

Csongrád megyékben pedig minden negyedik ember külföldi tőkével működő cégnél dolgozott 1996-ban. A külföldi tőkebeáramlás foglalkoztatást javító hatása egyértelműen Tolna, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Somogy megyékben volt a legszerényebb.

A külföldi tőkével működő cégek általában hatékonyabb működésük, gyorsabb termelékenységnövekedésük következtében jobban megfizették dolgozóikat, mint a tisztán hazai tulajdonban lévő társaik. 1996-ban, országos átlagban, az összes bér- és bérjellegű kifizetés 41%-át már a külföldi tőkével működő cégek „adták”. A vegyesvállalatok a megyék felében az összes bér- és bérjellegű jövedelem egyharmadát, és Tolna megye kivételével a többi megyében is legalább egyötödét fizették. A bérek és a bérjárulékok megyénkénti megoszlása természetesen a szakmastruktúrától is függ. Budapest kiemelkedő (51%-os) aránya a személyi jellegű kifizetésekből és bérjárulékokból részben (a cég székhelye szerinti regisztráción túl) a pénzintézeti és más, jobban fizetett tevékenységek főváros-centrikusságával is magyarázható. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a béркиáramlás dinamikája 1992 és 1996 között korántsem Budapesten volt a legerőteljesebb: a megyék közel felében, különösen Fejér, Vas, Veszprém, Heves, Győr-Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben, a budapestinél lényegesen nagyobb volt. Ugyanakkor a leggyengébb eredményeket e téren is Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom és Somogy megye érte el. A közteherviselés szempontjából is fontos tapasztalat továbbá, hogy a külföldi tőkével működő cégek TB-járulékfizetései – Zala megye kivételével – valamennyi megyében a béркиáramlás mértékét meghaladó ütemben emelkedtek. (A TB-járulék összegének növekedése a legnagyobb mértékben Heves, Fejér, Baranya, Pest, Somogy és Vas megyékben múlta felül a személyi jellegű kifizetéseket.)

1992 és 1996 között a vállalati eredmények is erőteljesen javultak valamennyi vállalatcsoport átlagában. 1996-ban szinte valamennyi megyében pozitív eredmény képződött (adózás előtt) az összes és a külföldi tőkével működő cégek átlagában is. A külföldi tőkével működő cégek fölénye a tisztán hazai tulajdonban lévő cégekkel szemben azonban megyénként is tisztán kimutatható. 1996-ban az egy vállalatra jutó eredménymutatók szerint az összes vállalat átlagában – adózás előtt – 3,5 millió Ft pozitív eredmény keletkezett, a külföldi tőkével működő cégeknél ugyanakkor ez az érték 14,5 millió Ft-ot tett ki. Az összes nyereség 46%-a, és a vegyesvállalati nyereség 64%-a Budapesten bejegyzett cégeknél képződött. A budapesti cégek adóterhelése ugyanakkor általában nagyobb volt mint más megyékben (például Vas, Pest, Fejér, Győr-Moson-Sopron, vagy Jász-Nagykun-Szolnok megyékben). Mégis, amíg 1996-ban az összes adófizetési kötelezettség 57%-a budapesti cégnél keletkezett, a külföldi tőkével működő cégek esetében – még mindig meglévő jelentős adókedvezményeik ellenére – ez az arány az 1992. évi 32%-ról, 1996-ban 71%-ra emelkedett.

A külföldi tőkével működő cégek közteherviseléshez való hozzájárulása 1996-ra a nemzetgazdaság egészében is meghatározó nagyságrendet ért el. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében például az országos 45%-os átlagot és a budapesti 56%-os részarányt is meghaladó mértékben, 61%-ban növelték a megye adóbevételeit, de

Veszprém és Vas megyében is az adóbevételek több mint 40%-a, Heves és Győr-Moson-Sopron megyében pedig több mint 30%-a vegyesvállalatoktól származott. A külföldi tőkével működő cégek hozzájárulása az adóbevételekhez Békés, Bács-Kiskun, Fejér, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna megyékben volt a legszerényebb.

Az elemzések talán legfontosabb tanulsága, hogy a Budapesten kívüli KMT-befektetések – annak ellenére, hogy a fővárossal való összehasonlításban elenyésző nagyságrendűnek tűnnek – az egyes megyék szintjén mindenütt jelentősen hozzájárultak a fejlődéshez, többnyire mindenütt mérsékelték a munkanélküliséget, fokozták az exportorientációt és a vállalati működés hatékonyságát, miközben a külföldi tulajdonosok gyakorlatilag minden területen meghatározó túlsúlyra tettek szert. Fontos figyelmeztető tehát mind a kormány, mind a helyi gazdaságpolitikuskok és döntéshozók számára, hogy a külföldi tőke vonzására irányuló törekvéseiket a lehető legnagyobb mértékben meg kell próbálniuk összehangolni. A helyi kisvállalkozások és a hazai tőkeakkumuláció bátorításával, elősegítésével jó eredmények érhetők el, akár pozitív diszkrimináció árán is.

Néhány következtetés

A gazdasági nyitás (a kereskedelmi és a külföldi működőtőke-beáramlás liberalizálása), a rendszerváltással együtt járó átalakulási válság, majd az abból való kilábalás következtében az elmúlt években a makro- és mikrogazdaság szerkezetében, valamint a külkereskedelem termék- és piacszerkezetében jelentős átalakulás ment végbe. Ez alapvetően meghatározza, de egyben be is határolja a következő években várható változások irányát, nagyságrendjét.

A tulajdonviszonyok átalakulása, a mikroszféra – döntően a nagy ütemben beáramlott külföldi működőtőke hatására bekövetkezett – sikeres alkalmazkodása a versenyképesség kimutatható javulása mellett a mára kirajzolódott problémák már a további alkalmazkodás rövid és középtávon várható „költségeire”, és annak finanszírozási problémáira is ráirányítják a figyelmet.

Az EU-csatlakozás várhatóan egy újabb (bár az eddigieknél szerényebb) alkalmazkodási kihívást jelent majd a vállalkozók számára. *A gazdaság és a külkereskedelem szerkezetében – különösen a csatlakozás konkrét időpontjának közeledtével – szükség lesz további átalakulásra, ennek mértéke azonban elmarad a korábbiaktól és most már főként a mikrostruktúrákat érinti.* Az elmúlt évek világgazdasági válságjelenségei, a gazdaságpolitika mozgásterét szűkítő nemzetközi és hazai adottságok, a természeti katasztrófák, valamint a koncepcionális változásokat nehezítő politikai feszültségek mind lassítják és jelentősen megnehezítik az EU-csatlakozásra való felkészülés további lépéseit.

A KMT-beáramlás (a *reálisan* várható hatásoknak megfelelően) eddig rendre (1993 és 1994 kivételével) segítette a külső egyensúlyhiány finanszírozását. Ugyanakkor halaszthatóvá tett számos fontos (de hosszan tartó, és a politika számára nehezen felvállalható) gazdaságátalakító lépést, az adósságállomány leépítését is. A

fiskális és monetáris politika a KMT-beáramlást tartós elemévé tette. Holott, illúzió hosszú távon a külföldiek befektetéseitől várni a hazai gazdasági gondok megoldását. Az elmúlt másfél év fejleményei máris igazolták gazdaságunk növekvő érzékenységet a külső körülmények változásaival kapcsolatban, de ugyanakkor a korábbiakkal össze nem hasonlítható alkalmazkodóképességét is. A KMT-beáramlás trendje (privatizációs bevételek nélkül 1,5–2 milliárd dolláros értéke) a külső körülmények kedvezőtlen változása ellenére stabilnak bizonyult. A nem adósságeneráló egyéb finanszírozási források beszűkülése – a tulajdonviszonyt megtestesítő portfolióbefektetések felére csökkenése és a profittranszfer megkétszereződése 1998-ban, a tőzsde drasztikus zsugorodása és mindmáig lassú regenerálódása, az 1999-es javuló tendenciák ellenére – a deficit finanszírozását mindenképpen a gazdaságpolitika központi kérdésévé teszi.

A csatlakozás időpontjának közeledtével a KMT-beáramlás feltétlenül megélénkül, számolni kell azonban a hazai vállalkozások növekvő külföldi befektetéseivel és a már működő vállalkozások növekvő profittranszferével is, valamint azzal, hogy a mára kialakult tulajdonosi szerkezet (a külföldi befektetők és azon belül is a multinacionális vállalatok egyre inkább domináló szerepe és a koncentráció magas foka) az egyes ágazatokban korlátot szab a további befektetéseknek. Ezen feltevések alapján, továbbá a GDP 3–4%-a körüli működőtöke-beáramlással számolva a várhatóan keletkező deficit jó része finanszírozhatónak látszik, de a növekvő profittranszfer és működőtöke-kiáramlás miatt a modernizáció tartós finanszírozásához a külföldiek megtakarításai mellett más források mobilizálása is szükséges lesz.

Más országoknak az elmaradott térségek felzárkóztatása terén szerzett tapasztalatai még inkább megerősítik azt a korántsem új, Magyarországon is ismert, de a gazdaságpolitikában és főként a gazdaságstratégiában máig nem igazán érvényesülő alapösszefüggést, miszerint egy ország, és azon belül az egyes régiók fejlődését hosszú távon a munkaerő képzettségi szintje, illetve annak térbeli és szakmaközi mobilitása határozza meg. Ezért például Franciaországban és Belgiumban a 60-as években a lemaradó iparágak térségeiben (pl. bányászat, hajógyártás) kialakult válságjelenségekre azzal válaszoltak, hogy egyetemeket, egyetemi városrészeket építettek a hozzá tartozó infrastruktúrával, és azok köré kutatási bázisok, tudásintenzív tevékenységek alapjait rakták le. Az újjáépítésre jó példa az Észak-Franciaországban, Lille környékén kialakított egyetemi város, a szükséges hipermodern metróvonal kiépítésével együtt. Hasonló megoldások születtek Angliában is például a textilipar bölcsőjét jelentő Bradford térségében. Itt a komputertechnika és a turizmus fejlesztése révén próbálták a textiliparból felszabaduló munkaerő újrafoglalkoztatását megoldani, a leszerelt textilipari gépekből pedig szintén turisztikai célokat segítő, ipartörténeti múzeumot létesítettek. Más-más szinten, de Spanyolországban és Portugáliában is felszínre kerültek a munkaerő képzettségével, alkalmazkodásával kapcsolatos strukturális és mobilitási problémák. Az Európai Közösséghez való csatlakozással ezek az alkalmazkodási problémák a korábbiaknál is erőteljesebben éleződtek ki. A válasz itt is a képzés és az átképzés volt, EU-, kormány- és regionális alapok felhasználása révén szervezett programok beindításával. Előtérbe került továbbá a meglévő egyetemek és iparközpontok fejlesztése,

valamint új egyetemek, főiskolák, szakiskolák és kutatóközpontok létesítése mind a fejlett, mind az elmaradott régiókban. Valamennyi említett példa tanulsága az, hogy az elmaradott térségek felzárkóztatására a leghatékonyabb eszköz: iskola vagy kutatási bázis telepítése, egyetemek, kollégiumok létesítése, miközben a fejlettebb régiók továbbfejlesztésének támogatása is hosszú távú koncepció kidolgozását igényli.

Az ország jövőbeli tőkevonzó erejét továbbra is alapvetően a főváros vonzerejének alakulása befolyásolja, mint ahogy Budapest jövőbeli tőkevonzó erejét alapvetően a nemzetgazdaság tőkevonzó- és tőkeabszorpciós képessége fogja meghatározni az elkövetkező években is. Sok tevékenység, így például a perspektivikusan kelet-közép-európai régióban gondolkodó befektetők által létesített regionális – szolgáltatási, logisztikai, és esetleg kutatás–fejlesztési – központok Budapestre telepítése már ma is folyik. Kedvező fejlődési tendenciák esetén Budapest Közép-Európa regionális befektetési központjává válhat, bár ehhez is jelentős további fejlesztésre van szükség számos területen. Ezek közül fontos megemlíteni a közbiztonság és a levegő- és várostisztaság problémáit, a közlekedési és parkolási gondok felszámolásának szükségességét, az adminisztratív apparátus (pl. minisztériumok, kamarák, vállalatfejlesztési intézmények) átlátható, korrupciómentes, elsősorban információáramoltatási, szolgáltatási tevékenységének javítását, a bankszféra és a jogalkotás továbbfejlődését (az utóbbit főként a törvények betartatása terén), valamint a közpénzek felhasználásának, a tőzsde és a brókercégek működésének fokozott, és megfelelő időben elvégzett ellenőrzését.

Az ipari központok javulásának hatása a vidék külföldi tőkét vonzó képességének fejlődésére már ma is megmutatkozik a feldolgozóipar és az export csökkenő Budapest-centrikusságában (vámsszabad területek, ipari parkok, vállalkozásfejlesztést segítő feltételrendszer). E tendencia folytatódása mind a Budapest–vidék, mind az ország keleti és nyugati része, de a megyeközpontok és a kisebb települések eltérő fejlődési lehetőségeinek kiegyensúlyozódása szempontjából is kívánatos lenne. Ehhez is – a vidéki repülőter-fejlesztések, autópályák, a Budapestet elkerülő, valamint a párhuzamos (és térhálós) utak építése mellett – legfőképpen az oktatás, a szakképzés, és az általános kulturáltság színvonalának a fejlesztése szükséges, különösen az elmaradott régiókban. Mindazonáltal Budapesten is elengedhetetlennek látszik a jövőbeli szükségletekhez jobban alkalmazkodó szakmasztruktúra kialakítása. Tévedés azt hinni, hogy a főváros fejlődésének lassulása elősegítheti a vidék fejlődését. A külföldi befektetésekért folyó verseny ugyanis a környező országok fővárosaival folyik. A külföldi tőketulajdonosok, a multinacionális vállalatok vidéki fejlesztései általában a fővárosból indulnak ki és terjednek tovább.

Ahhoz azonban, hogy egyáltalán felmérhető legyen az elmaradottság szintje és annak főbb összetevői, a vállalatok adóbevallásain túl olyan adatbázis kiépítésére is szükség lenne, ami lehetővé tenné a területi különbségek, a fejlődést gátló tényezők jelenleginél megbízhatóbb felmérését. (Az adóbevallások az említett problémákon túl, még tisztességes adózási morál kialakulása esetén is szisztematikus torzítások forrása.) Az adózástól független adatgyűjtés és feldolgozás megszervezése a helyi kamarákkal együttműködve a KSH által lenne csak megszervezhető.

Az európai uniós források szerepe

Kiss Judit

A külső források bevonásának a jövőben is kiemelt szerepe lesz a magyar kereskedelmi és fizetési mérleg hiányának finanszírozásában. Mivel a külső adósságállomány növelése aligha kívánatos, s a külföldi tőke beáramlása sem végtelen, egyre inkább szükségessé válik adósságot nem generáló, alternatív külső finanszírozási források felkutatása és igénybevétele. Ennek egyik kézenfekvő lehetőségét az *EU-transzfer*ek adják, amelyekhez uniós csatlakozása során Magyarország is hozzá szeretne jutni. Cikkünkben arra keresünk választ, hogy *milyen EU-forrásokból milyen feltételekkel* részesedhet a tagjelölt Magyarország, egyrészt már a *csatlakozás előtt*, másrészt pedig *azt követően*. Ahhoz, hogy a fenti kérdést megválaszolhassuk, először azt kell megvizsgálnunk, hogy jelenleg milyen pénzügyi alapokkal rendelkezik az EU, illetve hogy milyen pénzeszközöket szán keleti kibővítésére.

Az EU pénzügyi alapjai

Az EU jelenlegi 15 tagországának mezőgazdasági, strukturális és regionális politikáját, valamint az integráció kohézióját három pénzügyi alapon keresztül finanszírozza. Ezek az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (FEOGA – Fonds Européen d’Orientation et de Garantie Agricole), a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap. 1999-ben e három alap az EU 88 milliárd eurós költségvetéséből 41,8, 30,2, illetve 2,8 milliárd euróval részesült, vagyis a költségvetés 85%-a e három alap finanszírozására irányult.

Az *Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap* legfőbb célja az EU Közös Agrárpolitikájának (a CAP-nek – Common Agricultural Policy) a finanszírozása, az agrártermelők jövedelmének biztosítása, a piaci biztonság megteremtése, a feleslegek felvásárlása, raktározása és exporttámogatással való külpiaci értékesítése, valamint olyan intézkedések finanszírozása, mint az előnyügdíjaztatás, a fiatal gazdák támogatása vagy a környezetvédelem. A FEOGA legfőbb kiadási tétele az úgynevezett kompenzációs kifizetés, amely az EU összes költségvetési kiadásainak mintegy 30%-át, agrárkiadásainak pedig 65%-át tette ki a 90-es évek második felében. Az ilyen kifizetésekkel az EU agrártermelőit azért a jövedelemkiesésért kompenzálják, amit az 1992-es MacSharry-féle agrárreform következtében bevezetett garantáltár-csökkentés miatt elszenvedtek.

A *Strukturális Alapok* – vagyis az Európai Szociális Alap, az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap orientációs része, az Európai Regionális

Fejlesztési Alap, valamint a Halászati Alap – legfőbb célja az EU-n belüli regionális különbségek csökkentése, a régiók szerkezetátalakításának és strukturális alkalmazkodásának a támogatása, a hosszú távú munkanélküliség leküzdése és a fiatalok foglalkoztatásának az elősegítése, a mezőgazdasági struktúrák korszerűsítése és a vidékfejlesztés, valamint az alacsony népsűrűségű területek fejlesztése. A Strukturális Alapok kedvezményezettjei azok a régiók, ahol az 1 főre eső GDP nem éri el az EU-átlag 75%-át. Az 1989 és 1993 közötti időszakban az EU 59,2 milliárd ECU-t költött strukturális célokra, 1994 és 1999 között 144,6 milliárdot. 1999-ben az EU évi strukturális kiadása 27,4 milliárd ECU volt, szemben az 1993-as 19,8 milliárd ECU-vel. Az 1994–1999-es időszakban a strukturális támogatások legfőbb kedvezményezettjei Spanyolország, Németország, Olaszország, Görögország és Portugália régiói voltak. Ide irányult a strukturális támogatások 73%-a.

Az EU harmadik pénzügyi alapja az 1993 óta működő *Kohéziós Alap*, amely azon országok felzárkózását hivatott segíteni, amelyek 1 főre eső GDP-je nem éri el az EU átlagának 90%-át. Az 1993 és 1999 közötti időszakban Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország összesen 15 milliárd ECU-t kaptak a Kohéziós Alapból infrastruktúra-fejlesztési, illetve környezetvédelmi célokra. Az évi támogatás összege az 1993-as 1,56 milliárd ECU-ról 1999-re 2,6 milliárd ECU-re nőtt.

Ami az EU pénzügyi alapjainak további alakulását illeti, az EU állam- és kormányfőinek 1999. márciusi berlini csúcstalálkozóján hozott döntések az EU közép-távú – a 2000–2006-os időszakra vonatkozó – költségvetésén keresztül határozták meg az EU pénzügyi alapjainak jövőbeni mozgásterét.

Mivel az EU költségvetésének legfőbb kiadási tétele a Közös Agrárpolitika finanszírozása, így a költségvetés kordában tartása érdekében évi 40,5 milliárd euró szinten befagyasztották az EU agrárkiadásait. Ettől azt várják, hogy az agrárkiadások költségvetésen belüli súlya az 1999-es 47%-ról 2000-ben 44,5%-ra, 2006-ra pedig 40% alá fog csökkenni (lásd a 70. oldalon lévő legfelső táblázatot). Az agrárkiadások szinten tartását úgy tudják elérni, hogy tovább csökkentik a felvásárlási árakat és az árcsökkenést csak részben kompenzálják közvetlen jövedelemtámogatással (Kiss 1999a).

Strukturális célokra a kérdéses időszak alatt összesen 213 milliárd eurót szándékoznak költeni. Ebből 195 milliárd a *Strukturális Alapok* finanszírozását szolgálná, míg 18 milliárd a *Kohéziós Alap* kiadásait fedezné. Az idő előrehaladtával mind a strukturális, mind pedig a kohéziós célú kiadások csökkennének: míg 2000-ben 29,43 milliárd eurót költenének strukturális és 2,615 milliárdot kohéziós célokra, addig 2006-ban már csak 26,66, illetve 2,51 milliárdot (lásd a 70. oldalon felülről a második táblázatot).

Ugyanakkor a csökkenő összegek hatékonyabb felhasználását attól várják, hogy – a jogosultságra vonatkozó alapelvek változatlanul hagyása mellett – a támogatásokat jobban koncentrálják. A korábbi 5 (illetve 1995 óta 6) célkitűzés helyett a 2000 és 2006 közötti időszakban csupán 3 célkitűzést terveznek finanszírozni a Strukturális Alapokból. Ezek: (1) az elmaradott régiók fejlesztése és strukturális alkalmazkodásának támogatása; (2) a szerkezeti problémákkal küzdő régiók gazdasági és társadalmi átalakulásának támogatása; valamint (3) az oktatás, a képzés és a foglal-

koztatás támogatása. Míg az első célra a strukturális kiadások közel 70%-át tervezik költeni, addig a másodikra és a harmadikra annak 11,5, illetve 12,3%-át. Ugyanakkor lesznek már olyan régiók is, amelyek elért fejlettségi szintjük révén kikerülnek a támogatásra jogosultak köréből. Ezek úgynevezett átmeneti támogatást fognak élvezni. Összességében a megreformált támogatáspolitikára kevesebb régió kaphat támogatást és kevesebb jogcímen; igyekeznek az összeget koncentrálni és a felhasználás hatékonyságát növelni.

A pénzügyi támogatás elnyeréséhez azonban mind a Strukturális Alapok, mind a Kohéziós Alap esetében szükség van megfelelő mennyiségű saját forrásra. Az EU támogatása a Strukturális Alapok első célja esetében az adott projekt összes költségének általában 75%-át teheti ki, de kivételes esetben elérheti a 85%-ot is. A második és harmadik cél esetében a támogatás a projekt összköltségének maximum 50%-a lehet. A Kohéziós Alap esetében a támogatás általában a projekt közpénzekből finanszírozott költségének 80–85%-át adhatja.

A keleti kibővítés finanszírozása

A már fentebb idézett 1999-es berlini csúcstalálkozó véget vetett azoknak a találgatásoknak, hogy a csatlakozni kívánó 10 kelet- és közép-európai ország milyen támogatásokat kaphat a csatlakozást megelőzően, illetve azt követően az Európai Uniótól. A berlini csúcson elfogadott költségvetésben ugyanis *elkülönítették a csatlakozni kívánó országok támogatására szánt összegeket*. Habár az EU középtávú költségvetésében feltüntetett sarokszámok csak előirányzatok, illetve ígérvények, mégis megerősítik az EU kibővítés iránti elkötelezettségét, és egyben azt, hogy ezért anyagi áldozatot is hajlandó hozni.

A berlini csúcs döntése értelmében – az 1997 júliusában napvilágot látott AGENDA 2000 dokumentumban lefektetett alapelveknek megfelelően – a 2000 és 2006 közötti időszakban évi 3,12 milliárd eurót szánnak a 10 csatlakozni kívánó ország támogatására *előcsatlakozási támogatás* formájában (lásd a 70. oldalon felülről a harmadik táblázatot). Ebből évi 520 millió euró, vagyis az összes ráfordításnak mindössze 16,6%-a fogja az agrárszektor támogatását szolgálni a *SAPARD-program* (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) keretében. Ez az összeg – figyelembe véve azt, hogy a tagjelölt országokban a mezőgazdaság sokkal fontosabb szerepet játszik, mint az EU-ban – nem túl sok, de mégis 20 millió euróval több, mint az AGENDA 2000-ben szereplő előirányzat.

Az előcsatlakozási időszakban a tagjelöltek évi 1,04 milliárd eurót használhatnak fel az *ISPA* (Instrument for Structural Pre-accession) *program* keretében a strukturális alapok által képviselt célok finanszírozására. Emellett további évi 1,56 milliárd eurót költhetnek el a *PHARE-program* keretében.

A fenti előcsatlakozási programok kedvező vonása, hogy a tagságra aspiráló országokat az EU 2000-től *már nem csak a PHARE-programon* keresztül támogatja, hanem a mezőgazdaság és az infrastruktúra fejlesztését szolgáló elkülönített alapokból is. Ráadásul, amennyiben 2002-ben az első körben szereplő országok (Csehország)

szág, Ciprus, Észtország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia) EU-taggá válnak, az előcsatlakozási támogatásra szánt összeg változatlan marad, vagyis jelentősen megnő az egy tagjelölt ország rendelkezésére álló összeg. Ugyanakkor a támogatási összegek reális értékelésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a nyújtott támogatások 25, esetleg 50%-os *társfinanszírozási igénnyel* párosulnak, azaz felhasználásuk a nemzeti költségvetés kiadási oldalát is terheli. Nem beszélve arról, hogy a támogatások lehívása a PHARE-pénzek felhasználásához hasonlóan *nem lesz automatikus*, a támogatás elnyeréséhez ugyanis alaposan kidolgozott pályázatokat kell készíteni.

A berlini csúcstovábbi kedvező üzenete, hogy bár nem mondott ki konkrét dátumot a csatlakozás időpontjára vonatkozóan, *a költségvetésben mégis az első tagok 2002-beni felvételével számolnak*, hiszen a kibővítésre szánt összegek ekkortól szerepelnek az EU költségvetésében. A költségvetési előirányzatok szerint a 2002 és 2006 közötti időszakban várhatóan taggá váló 6 ország összesen 45,6 milliárd euró támogatásra számíthat. Mindazonáltal ez 4,4 milliárd euróval kevesebb mint az AGENDA 2000-ben előirányzott összeg. Az új tagok a csatlakozás első évében 4,14 milliárd, 2003-ban 6,71 milliárd, 2004-ben 9,09 milliárd, 2005-ben 11,44 milliárd, 2006-ban pedig 14,21 milliárd eurót kapnának (lásd a 70. oldalon alulról a második táblázatot).

A fenti előirányzatok értékelésekor – mint már említettük – figyelembe kell venni, hogy a berlini csúcson elfogadott irányszámok *kisebb összegeket* tartalmaznak, mint az 1997 júliusában publikált AGENDA 2000 dokumentum. Vagyis az idő előrehaladtával, a csatlakozás időpontjának közeledtével az *EU pénzügyi elkötelezettsége lankadni látszik*. Úgy tűnik, hogy az EU nem abból indult ki, hogy teljes jogú tagság esetén *mi járna* az újonnan csatlakozóknak, hanem hogy az *EU mennyit hajlandó költeni* a keleti kibővülésre. A 6 EU-taggá váló ország számára 2002-re előirányzott 4,14 milliárd eurós összeg például 75%-a annak, amit a 10 millió lakosú Görögország 1997-ben az EU-tól kapott. Emellett az EU továbbra is fenntartja azt az AGENDA 2000-ben felállított korlátot, hogy az EU-transzferek nem haladhatják meg az abban részesülő ország GDP-jének 4%-át, vagyis az EU meghatározta – s minden bizonnyal be is tartja – a támogatások maximumának kritériumát.

A csatlakozást követő EU-támogatások reális értékelésekor *azt is számításba kell venni*, hogy ezek bruttó összegek, vagyis csatlakozás esetén az *új tagoknak is lesznek befizetési kötelezettségeik*: GNP-alapú befizetés, vám- és áfa-bevételek egy részének befizetése stb. Másrészt ezekre az összegekre is vonatkozik a *társfinanszírozási igény*.

A 2002 és 2006 közötti időszakban az új tagok 45,6 milliárd eurós támogatásából az EU összesen *12,41 milliárd eurót* szán a 6 ország *mezőgazdaságának támogatására*, és *33,18 milliárd eurót* a *strukturális célok* megvalósítására.

A 6 új tagország *mezőgazdasága* 2002-ben 1,6 milliárd, 2003-ban 2,03 milliárd, 2004-ben 2,45 milliárd, 2005-ben 2,93 milliárd, 2006-ban pedig 3,4 milliárd eurót kapna, szemben az EU 42–43 milliárd eurós éves agrárköltségvetésével. *A csatlakozás első évében tehát az új tagok közel 5 millió agrártermelője csak 3,6%-át kapná annak, amit az EU-15-ök 7,5 millió agrártermelője kap!*

Az új tagok mezőgazdaságának támogatására irányuló összegek nagyságrendjéből az is következik, hogy ezek *nem tartalmazzák* az EU agrárkölségvetésének kétharmadát kitevő közvetlen jövedelemtámogatásokat, az úgynevezett *kompenzációs kifizetéseket*. Bár az EU korábban is hangoztatta, hogy a kelet- és közép-európai országok agrártermelői a csatlakozás után nem lesznek jogosultak azokra a jövedelemtámogatásokra, amelyeket az EU farmerei a termelői árak csökkentésének kompenzálásaképpen élveznek, ez az elv mindeztideig nem lett egyértelműen deklarálva.

A tagjelöltek – köztük Magyarország is – azt vallják, hogy a kompenzációs kifizetések megtagadása diszkriminatív, ellentmond az egységes piac és a versenysemlegesség elvének, következésképpen elfogadhatatlan, és teljes jogú tagság esetén nem fenntartható. Az EU vonakodása ugyanakkor teljes mértékben megmagyarázható, hiszen hatalmas összegről van szó: az EU 7,5 millió agrártermelője ugyanis évi 20–25 milliárd eurónyi jövedelemkompenzációt kap, a csatlakozásra váró 10 kelet- és közép-európai ország pedig több mint 10 millió agrártermelővel lépne be az EU-ba. De még ha csak az első körben felveendő országok 4,77 millió gazdálkodója részesülne kompenzációs kifizetésben, az is 13–16 milliárd euróval emelné az EU agrárkölségvetését.

Az agrárszektor támogatásánál valamivel nagyobb összegeket szán az EU az új tagok *strukturális* céljainak finanszírozására. A 6 új tagállam 2002-ben 2,54, 2003-ban 4,68, 2004-ben 6,64, 2005-ben 8,51, 2006-ban pedig 10,81 milliárd eurót kapna strukturális céljaira (lásd a 70. oldalon alulról a második táblázatot). Bár a fenti összegek növekvő tendenciát mutatnak, a csatlakozás feltételezett első évében, vagyis 2002-ben az új tagoknak szánt strukturális transzferek az EU strukturális kiadásainak mindössze 8,2%-át tennék ki. Ugyanakkor valószínű, hogy ha az új tagok megkapnák a fenti strukturális célú összegeket, akkor sem az EU Strukturális Alapjaiból, sem pedig a Kohéziós Alapból nem részesülnének a továbbiakban. Tehát ebben az esetben is egyenlőtlenségek mutatkoznak a régi és az új tagok támogatását illetően, vagyis az új tagoknak szánt összegek meghatározása ismét csak az EU eseti döntésein múlik.

Mire számíthat Magyarország?

A berlini csúcs nem döntött arról, hogy milyen alapon fogják a csatlakozást megelőző, illetve az azt követő pénzügyi támogatásokat a jelölt, illetve a taggá váló országok között felosztani. Ha feltételezzük, hogy ez *népességarányosan* történik, akkor *Magyarország a csatlakozást megelőzően évi 256–300 millió euróra* (1999. augusztusi árfolyamon 64–75 milliárd forint) számíthat (lásd a 70. oldalon a legalsó táblázatot). Ez az összeg a magyar központi költségvetés 1999. évi kiadási főösszegének 2%-a. Habár ez a támogatási keret mintegy két és félszer, háromszor több annál, mint amire eddig Magyarország a PHARE-program keretében évente jogosult volt, ez önmagában aligha fogja az ország pénzügyi gondjait megoldani. Még ha szabadon is lenne felhasználható az EU által ígért összeg, akkor is csak a

várható éves fizetésimérleg-hiány mintegy 10%-át tudná finanszírozni, míg a társfinanszírozási kötelezettség következtében ugyanez legalább 17 milliárd forinttal terhelné meg a magyar költségvetést. Nem beszélve arról, hogy a fenti összeg az EU-tagságra való magyar felkészülés közvetlen és közvetett költségeinek még töredékét sem fedezné. Egyes becslések szerint (Dezséri 1999) a magyar EU-csatlakozás teljes költsége az 1998 és 2002 közötti időszakban az ország 1997. évi GDP-jének minimum 50, maximum 120%-ára rúgna.

Az előcsatlakozási támogatáson belül Magyarország mintegy évi 100–150 millió eurót költhetne el a PHARE-program keretében. Kérdés, hogy sikerül-e ezeket az összegeket a megadott határidőkön belül szerződésekkel lefedni és hatékonyan felhasználni. Az elmúlt évek gyakorlata ugyanis azt mutatta, hogy a PHARE-program 1989-es létezése óta egyik évben sem sikerült az EU által felajánlott összegeket maradéktalanul elkölteni, nem utolsósorban a nehézkes és bürokratikus segélymenedzselés, illetve a lassú és akadozó pályázatelbírálás következtében. Mindemellett a segélyek felhasználásának hatékonysága sem volt kielégítő.

A Magyarország számára elérhető másik előcsatlakozási program a mezőgazdaság és a vidék fejlesztését szolgáló SAPARD-program. A berlini csúcs után arra számítottunk, hogy Magyarország évi mintegy 52 millió eurót (13 milliárd forintot) fog kapni ezen program keretében. Már ez az összeg sem volt túl magas, hiszen ez az 1999. évi agrárköltségvetésnek mindössze körülbelül 10%-át tudta volna fedezni. Az igazi csalódás azonban akkor érte Magyarországot, amikor 1999 közepén kiderült, hogy a remélt – s népességarányosan az országot megillető – évi 52 millió eurós agrártámogatás helyett Magyarország csak évi 38,054 millió eurót (azaz 9,5 milliárd forintot) kap a SAPARD-program keretében.

A harmadik előcsatlakozási program az ISPA, amelynek keretében Magyarország mintegy 104 millió eurót (26 milliárd forintot) kaphatna infrastruktúrája fejlesztésére és környezetvédelemre. Természetesen itt sem zárható ki annak a veszélye, hogy az általunk kalkulálnál kisebb összeghez fogunk hozzájutni, hiszen ez a program – a SAPARD-hoz hasonlóan – optimális körülmények között is csak 2000-től fog beindulni. Ráadásul az infrastruktúra és a környezetvédelem azok a területek, ahol a legmagasabbak a csatlakozásra való felkészülés költségei. Becslések szerint (Dezséri 1999) az 1998 és 2002 közötti időszakban az 1997. évi GDP 15–20%-át kellene az infrastruktúra fejlesztésére költeni, hogy EU-konformak legyünk.

Ezek után nézzük meg, hogy mire számíthat Magyarország a várhatóan 2002-ben bekövetkező csatlakozás után. A csatlakozás első évében a berlini csúcson meghatározott előirányzatok népességarányos elosztása alapján 662 millió euróra (körülbelül 165 milliárd forintra), 2003-ban 1,074 milliárd, 2004-ben 1,454 milliárd, 2005-ben 1,831 milliárd, 2006-ban pedig 2,275 milliárd euróra (lásd a 71. oldalon lévő táblázatot). Noha a fenti összegek kétségkívül többszörösen felülmúlják az előcsatlakozási támogatást, mégis mintegy évi 150 millióval kevesebbek, mint az 1997. júliusi AGENDA 2000 program szerinti előirányzatok (lásd e táblázat utolsó sorát). Ráadásul nincs garancia arra sem, hogy az idő előrehaladtával, az EU költségvetési gondjainak növekedésével ne csökkenne tovább ez az összeg.

A fenti összegek korántsem érik el az EU által felállított *4%-os maximumot*, hiszen ha feltételezzük, hogy a csatlakozás idejére a magyar GDP 45 milliárd eurót tesz ki, akkor az EU-transzfer ennek csupán 1,5%-át fogja elérni. A 4%-os limit elérése esetén a csatlakozás első évében Magyarország 1,8 milliárd euróhoz juthatna hozzá, vagyis az ígért összeg közel háromszorosához. Amennyiben feltételezzük, hogy a magyar GDP évi 5%-kal emelkedik a 2002 és 2006 közötti időszakban, s az EU-transzfer 2006-ban valóban 2,275 milliárd euró lesz, akkor fogja a transzfer/GDP-arány a 4%-ot meghaladni. Ez a felső határ az EU által saját forrásai védelmére felállított új korlát, hiszen ilyet a korábbi tagok esetében sohasem alkalmazott.

Magyarország csatlakozás utáni támogatását természetesen csak a *többi EU-tag-hoz viszonyítva* tudjuk reálisan megítélni. Míg hazánk 2002-ben 662 millió eurót fog kapni, addig a hasonló nagyságú Portugália 1997-ben 3,788 milliárd eurót, a hasonló népességű Görögország pedig 5,538 milliárd eurót kapott. Még 2006-ban is kevesebb transzferre számíthat Magyarország, mint a kevésbé fejlett EU-tagok közel 10 évvel korábban. Míg 1994 és 1999 között az EU 4 legfejletlenebb tagja (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) lakosonként évi 221 ECU-t kapott, addig a magyar lakosok 2002-ben mindössze 66 euróra számíthatnak.

Magyarország pénzügyi helyzete szempontjából a csatlakozási támogatásokat illetően tehát az alábbi két tényezőre szükséges felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a 71. oldalon található táblázatban közölt előirányzatok bruttó összegek. Teljes jogú tagság esetén ugyanis már *Magyarországnak* is hozzá kell járulnia az EU költségvetéséhez, legfeljebb *GNP-je 1,27%-a* erejéig. Ha feltételezzük, hogy a csatlakozás időpontjára a magyar GNP 45 milliárd euró lesz, akkor Magyarországnak *571 millió eurót kellene befizetnie* az EU kasszájába. Következésképpen *a csatlakozás első évében Magyarország mindössze 91 millió eurót kapna, vagyis jóval kevesebbet, mint a csatlakozást megelőzően*, és csak a csatlakozás második évében kapna 170 millió euróval többet, mint a csatlakozás előtt. 2006-ban pedig a nettó transzferbeáramlás mindössze 1,5 milliárd euró lenne, szemben például Portugália 1997-es 2,7 milliárd eurós nettó támogatásával.

A másik fontos tényező az, hogy az EU-források igénybevétele 25, egyes esetekben pedig 50%-os *társfinanszírozási* feltételhez kötött. Ha csak 25%-os társfinanszírozást tételezünk fel, akkor 2002-ben az EU források igénybevétele 40 milliárd forinttal terhelné meg a magyar költségvetést (a 143 milliárd forintos befizetési kötelezettség mellett). 2006-ban pedig ugyanez a költség (1999-es árfolyamon számolva) 142 milliárd forintot tenne ki.

A fentiekből arra következtethetünk, hogy a vártnál kisebb mértékben beáramló *EU-források* legfeljebb csak *kiegészíthetik*, de korántsem pótolhatják a fizetési mérleg egyensúlyban tartásához elengedhetetlen *külföldi tőkebeáramlást*. Ráadásul lehívásuk a *befizetési kötelezettségek* és a *társfinanszírozási igény* következtében tovább *rontanák* a magyar költségvetés *egyenlegét*, s akkor még nem vetettük egybe az EU-transzfereknek és a külföldi tőkének az ország gazdasági növekedésére, a műszaki fejlődésre, a foglalkoztatásra és a külkereskedelem alakulására gyakorolt hatását.

Ami a csatlakozás utáni támogatások jogcím szerinti megoszlását illeti, ezek nagyobbik és növekvő hányadát a *strukturális támogatások* adják majd, amelyek értéke a 2002-es 406 millióról 2006-ra 1,7 milliárd euróra nőne, s az EU mindenkori strukturális célú költségvetésének 1,3, illetve 5,8%-át tenné ki. Vélelmezhető, hogy a Magyarországnak szánt strukturális támogatások elkülönítése azt jelzi, hogy az EU Strukturális Alapjaihoz, illetve a Kohéziós Alaphoz való későbbi hozzáférés lehetősége nem fog napirendre kerülni. A támogatások 30% körüli részaránya a *mezőgazdaság* és a *vidékfejlesztés* céljait szolgálja. Míg azonban 2002-ben a támogatások közel 40%-a (256 millió euró) irányul az agrárszektorra, addig az időszak végére ez az érték már csak 24% (544 millió euró) lesz, holott az EU-n belül a mezőgazdaság még ekkor is a költségvetési kiadások 39%-át fogja kapni. Míg 2002-ben – vagyis a csatlakozás után – 1 magyar agrártermelő 853 euró agrártámogatást kap, addig 1 EU-farmer 5853 euró támogatást fog élvezni! Ez a közel hétszeres eltérés csak úgy lehetséges, hogy a magyar agrártermelőknek az EU fentiekben már bemutatott logikája szerint nem járnak az EU-n belüli agrártámogatások kétharmadát kitevő kompenzációs kifizetések. Értelemszerűen a Magyarországnak szánt csatlakozás utáni agrártámogatások nem tartalmazzák a jövedelem-támogatás ezen formáját, holott az ehhez való hozzájutás nagymértékben javítaná a magyar agrártermelők jövedelmi helyzetét, pozitív hatással lenne az agrártermelésre és a külgazdasági egyensúly szempontjából kiemelt fontosságú agrárexportra. Az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet számításai szerint (AKII 1998) Magyarországnak 2002-ben 300–330 milliárd forintnyi kompenzációs kifizetés járna, ami önmagában (1999-es árfolyamon számolva) 1,2–1,3 milliárd euró, vagyis a Magyarországnak ígért agrártámogatás közel ötszöröse lenne. Mindezek következtében szükséges és érdemes a magyar álláspontot és érvrendszert a csatlakozási tárgyalásokon határozottan képviselni.

A folyó fizetési mérleg fenntarthatósága Magyarországon

Gáspár Pál

Nemzetközi tapasztalatok

A folyó fizetési mérleg egyenlegét akkor tekinthetjük fenntarthatónak, ha a gazdaság nemzetközi fizetőképessége biztosított anélkül, hogy a gazdaságpolitika és a makrogazdasági pálya terén jelentősebb korrekcióra lenne szükség.

A folyó fizetési mérleg fenntarthatóságának fontosságára az elmúlt években több tényező is felhívta a figyelmet. Egyik ilyen tényezőként jelentek meg a feltörekvő gazdaságok széles körét érintő valutaválságok. Az ezeket részletesen elemző *ex post* tanulmányok a folyó fizetési mérleg erőteljes romlását mint egyik válságot kiváltó tényezőt mutatták ki. A válságba került gazdaságok esetében mindegyiknél kimutatható volt a folyó fizetési mérleg romlása már a válságot megelőzően is, függetlenül attól, hogy a válságot rossz makrogazdasági fundamentumok, vagy más gazdaságok válságba kerülése nyomán a kedvezőtlen tovagyűrűző hullámok („pénzügyi ragály”) idézték elő.

A valutaválságokkal kapcsolatos elemzések másik csoportja (*ex ante* irodalom) azon mutatókra hívta fel a figyelmet, amelyek alakulása már a válságokat megelőzően egyfajta figyelmeztető jelként szolgálhat a monetáris politika számára. A valutaválságokat előzetesen jelző változók között minden elemzésben kiemelten fontos a folyó fizetési mérleg egyenlegét erőteljesen mozgató két változó: a reálárfolyam szintje és az export dinamikája. A reálárfolyam felértékelődése és az export növekedési ütemének tartós csökkenése az esetek többségében a válságok megbízható előrejelzőjének tekinthetők.

Ezen elméleti munkák ellenére a folyó fizetési mérleg deficitjének és a valutaválságnak a kapcsolatáról szerzett tapasztalatok vegyesek (lásd a 63. oldalon lévő táblázatokat). Sok helyütt nem egyértelmű a kapcsolat a folyó fizetési mérleg hiánya és az adott valutaválság bekövetkezése között. Számos feltörekvő latin-amerikai és távol-keleti gazdaság esetében a folyó fizetési mérleg jelentősebb deficitje nélkül is bekövetkezett a rögzített árfolyamok válsága, ami jól jelzi az egyéb makrogazdasági és strukturális tényezők szerepét a válságok kialakulásában.

Ezzel szemben számos kelet- és közép-európai gazdaságban a folyó fizetési mérleg jelentős hiánya mellett is sikerült a rögzített árfolyamokat fenntartani, ami (pl. a valutatanácsot alkalmazó gazdaságokban) a szigorú monetáris politikának és a folyó fizetési mérleg deficitet semlegesítő többeáramlásoknak, vagy (pl. Horvátországban) a tőkemérleg korlátozott nyitottságának volt köszönhető.

A folyó fizetési mérleg hiányának fenntarthatóságával kapcsolatos irodalom másik ága a jelentős mértékű folyó fizetési mérleg korrekciók szükségességének okait elemezte. Egymástól függetlenül készített elemzések arra a következtetés-

re jutnak, hogy a deficitek csökkentésének általában három fő kiváltó oka volt. Egyrészt bekövetkezhetek közvetlenül a valutaválságot követően a tőkebeáramlások meredek csökkenése nyomán, másrészt a folyó fizetési mérleg hiányának kiigazítását kiválthatta az a gazdaságpolitikai korrekció is, amely a valutaválságot megelőzendő javította a folyó fizetési mérleg egyenlegét. Végezetül több gazdaságban akkor következett be a folyó fizetési mérleg javulása, amikor pozitív hatások érték a gazdaságokat, javultak cserearányaik, és az ennek révén javuló versenyképesség a nettó export növekedéséhez vezetett.

A folyó fizetési mérleg fenntarthatatlanságát és a kiigazítás szükségességét – regresszióelemzések alapján – elsősorban a következő tényezők határozták meg: a jegybanki devizatartalékok alakulása, a reálárfolyam felértékelődése, a folyó fizetési mérleg hiányának mértéke, a cserearányok romlása és a külső sokkok, illetve a hazai megtakarítások mértéke. Ahol az említett mutatók elérték a kritikussnak tekintett szintet, ott bekövetkezett a folyó fizetési mérleg hiányának korrekciója, függetlenül attól, hogy az később sikeresnek bizonyult-e, vagy megbukott.

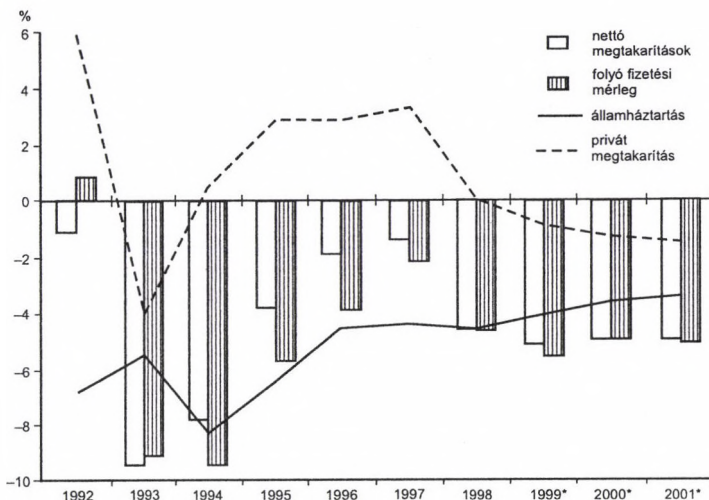
A magyar folyó fizetési mérleg helyzete

Magyarországon a következő években a folyó fizetési mérleg hiánya várhatóan a küszöbértéknek tekintett 5%-os GDP-arányos szint körül alakul, s ez szükségessé teszi a folyó fizetési mérleg fenntarthatóságának elemzését. A folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulását mutatja az 1-es és a 2-es ábra, ahol a fizetési mérleget a nemzetgazdasági számlák alapján, a megtakarítási és felhalmozási ráták eltéréseként, valamint a fizetésimérleg-statisztika alapján a fontosabb folyó tranzakciók összegeként határoztuk meg.

A fizetésimérleg-statisztika alapján felállított mutató jól ábrázolja a folyó fizetési mérleg szerkezetének átalakulását. A nettó kamat- és tőkejövedelmek nagysága mind a mérlegen belül dollárban számított értékét, mind GDP-hez viszonyított arányát tekintve gyorsan növekszik, miközben szerkezete változik: a nettó devizaadósság után teljesített nettó kamatkiadások csökkennek, míg a közvetlen tőkebefektetések után realizált tulajdonosi jövedelemkivonás emelkedik.

Az elsődleges egyenleg hiánya mind a korábbi években, mind az előre jelzett időszakban a kereskedelmi mérleg egyenlegétől függ: az elsődleges egyenleg egyéb tételei (elsősorban a szolgáltatás- és az idegenforgalmi egyenlegek) nem képesek semlegesíteni a kereskedelmi mérleg egyenlegét, csak az éves kilengéseket moderálják.

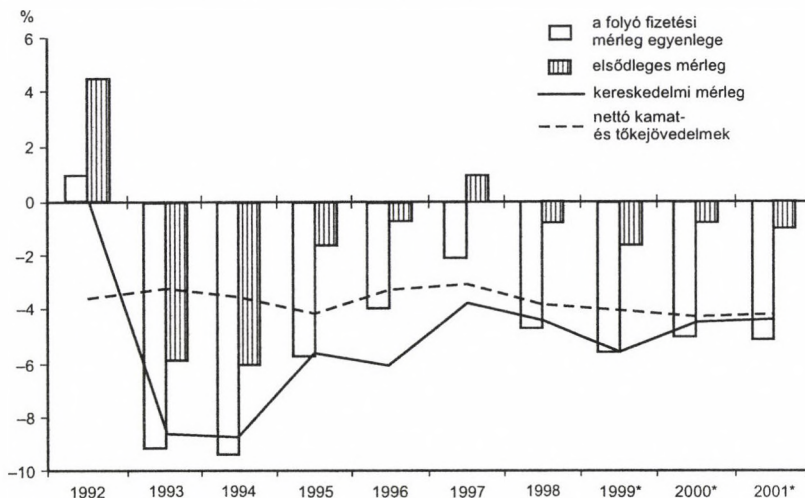
A folyó fizetési mérleg egyenlegének szerkezetében érdekes változások következtek be az elmúlt két év során. Egyrészt a folyó fizetési mérleg hiánya a rendkívül kedvező és részben egyedi tényezők által is befolyásolt 1997-es értéket követően ismét növekedett, és 1998–1999-ben elérte a biztonsággal finanszírozható hiány sávjának felső részét. A hiány alakulásában meghatározó szerepe van a kereskedelmi mérleg egyenlegének: a folyó fizetési és a kereskedelmi mérleg egyenlegei közötti korreláció rendkívül erőteljes.

1. ábra. A nettó megtakarítási ráták és a folyó fizetési mérleg egyenlege Magyarországon

* Becsült adat.

Az elsődleges egyenleg romlásának alapvető oka a kereskedelmi mérleg hiányának növekedése, ami a nagyobb reál-GDP-növekedésre és a hazai kereslet felfutására vezethető vissza. De szerepet játszik ebben az egyenlegromlásban az is, hogy a szolgáltatásokból (beleértve a turizmust is) származó többlet kevésbé kompenzálta a kereskedelmi mérleg hiányát. A folyó fizetési mérleg egyenlegében bekövetkezett változás másik tényezője a jövedelemegyenleg romlása volt. A jövedelemmérleg-

2. ábra. A magyar folyó fizetési mérleg és összetevőinek alakulása

* Becsült adat.

ben regisztrált hiány növekedésében – bár a nettó kamatkiadások kismértékben csökkentek – a jövedelemrepatriálások erőteljes növekedése játszott szerepet.

A profitrepatriálás felgyorsulása mögött részben a korábbi években eszközölt befektetésekből eredő jövedelmek növekedése, részben az 1997–1998-ban a feltörekvő piacokon bekövetkezett válságok hatása áll. Ez utóbbiak esetében a multinacionális vállalatok a válságba került latin-amerikai, távol-keleti és kelet-európai piacokon elszenvedett veszteségeket a jövedelmezőbb területekről történő profitkivonással kompenzálták. Mindezek következtében a jövedelemkivonás 1998-ban kiugróan magas volt. A magasabb profitrepatriáláshoz egyébként a közvetlen tőkebefektetések magas állománya és e befektetések átlagosan meghaladó jövedelmezősége miatt hozzá kell szoknunk. Ennek ellenére 1999-ben a kiugró 1998-as érték valószínűleg nem ismétlődik meg, hiszen abban az egyedi válságtényezők is szerepet játszottak.

Ugyanakkor a folyó fizetési mérleg jövőbeni fenntarthatóságával kapcsolatban azt is figyelembe kell venni, hogy a jövedelemegyenleg hiánya növekedni fog és ezt a fenntartható folyó fizetési mérleg egyenlege érdekében a szolgáltatási és különösen az áruegyenleg javításával lehet semlegesíteni.

Érdekes folyamatok rajzolódnak ki a folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulását illetően, ha ezt a nemzetgazdasági számlák alapján közelítjük meg. A folyó fizetési mérleg definíciószerűen megfelel a nettó nemzetgazdasági megtakarítások egyenlegének. Abban az esetben, ha a nettó hazai megtakarítások többletet mutatnak, azaz a hazai megtakarítási ráta meghaladja a beruházási rátát, akkor a folyó fizetési mérleg szufficit, és fordítva. Magyarországon a nettó hazai megtakarítási ráta az elemzett időszakban végig deficitet mutat, ami azt jelzi, hogy szükséges a külső nettó megtakarítások bevonása.

Ugyanakkor a nettó hazai megtakarítási ráta szerkezete is átalakulóban van. Míg az 1990-es évek közepén az államháztartás számottevően negatív nettó megtakarításait részben semlegesítette a magánszektor pozitív nettó megtakarítási rátája, addig az elkövetkező években a növekvő fogyasztási és beruházási kereslet és a privátvagyon gyarapodásának eredményeképpen a privát nettó megtakarítások várhatóan növekvő hiányát részben semlegesítheti az államháztartás nettó megtakarítói pozíciójának javulása.

Az eltérő szerkezet ellenére azonban a különböző módon felépített folyó fizetési mérlegek egyenlegei az elkövetkező évekre egyaránt 4–5%-os GDP-arányos hiányt jeleznek. Ezért merül fel a gazdaságpolitika számára az a kérdés, hogy fenntartható-e ekkora hiány, az ezt eredményező gazdaságpolitika és makrogazdasági pálya, illetve hogy milyen lépéseket kell tenni a fenntarthatóság biztosítása érdekében, ha a válasz az első kérdésre teljesen, vagy akár csak részben negatív. A válaszadás érdekében röviden áttekintjük a folyó fizetési mérleg hiányának fenntarthatóságát befolyásoló minőségi tényezők közül a legfontosabbakat (lásd az 59. oldalon lévő táblázatot is).

A folyó fizetési mérleg egyenlegének és esetlegesen magas vagy növekvő hiányának fenntarthatósága szempontjából kedvező a reál-GDP dinamikája: a nemzetközi tapasztalatok szerint ha a folyó fizetési mérleg hiánya magas gazdasági növekedéssel párosul, akkor fenntarthatóbbnak bizonyul. Ezt részben a GDP-arányos hiány tervezett keretek között maradása, részben a gyors növekedés által gerjesztett

A folyó fizetési mérleg hiányának fenntarthatóságát befolyásoló minőségi tényezők

	A tényező hatása
1. Megtakarítások és beruházások dinamikája	?
2. A nettó magán- és közösségi megtakarítások alakulása	-
3. A beruházások szerkezeti megoszlása	+
4. A folyó fizetési mérleg hiányának szerkezete	-
5. Reál GDP-dinamika	+
6. Reálárfolyamszint és -dinamika	+
7. Tőkebeáramlások szerkezete	?+
8. Nyitottság	+
9. Nettó devizaadósság-pozíció	+
10. A pénzügyi rendszer mutatói	+
11. A külső sokkok jellege	-

szükségszerű forrásbeáramlás magyarázza. A magyar gazdaság növekedésének átlaga az 1997–1999-es időszakban várhatóan 4,2% lesz, ami közel duplája a fejlett gazdaságok növekedési átlagának és meghaladja a feltörekvő piacoknak nevezett gazdaságok növekedési ütemének átlagát is.

Szintén kedvező a folyó fizetési mérleg hiányának fenntarthatósága szempontjából a hazai gazdaság pénzügyi és reálértelemben vett nyitottsága, mert e két mutató értéke pozitívan korrelál a fenntarthatósággal. A reálgazdasági nyitottság a magasabb export révén lehetővé teszi a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentését, míg a pénzügyi értelemben vett erőteljesebb nyitottság biztosíthatja a folyó fizetési mérleg deficitjének átmeneti finanszírozhatóságát. A reálgazdasági nyitottságot kifejező (export+import)/GDP-mutató Magyarországon jelenleg meghaladja a hasonló fejlettségű gazdaságok átlagos értékét, és a pénzügyi nyitottság is jelentős, mind regionális viszonylatban, mind pedig a többi feltörekvő gazdasággal összevetve.

Kedvezően hat a folyó fizetési mérleg fenntarthatóságára a devizaadósság/GDP-mutató értékének folyamatos csökkenése is, egyrészt az adósság csökkenése, másrészt a reál-GDP korábbinál gyorsabb növekedése révén. Hasonlóan kedvező, hogy – 1998-at leszámítva – az elmúlt években bekövetkezett reálfelértékelődés ellenére a forint árfolyama nem tekinthető túlértékeltnek, ami elsősorban a csúszó árfolyamrendszer reálárfolyam alakulását is figyelembe vevő hatásának köszönhető. Ez egyfelől azt jelenti, hogy a nominális árfolyampályával kapcsolatosan nem kell hogy a piaci szereplőkben erőteljes korrekcióval kapcsolatos várakozások alakuljanak ki, amelyek egy esetleges túlértékelttség mellett visszatérítenék az árfolyamot az egyensúlyi érték irányába. Másfelől a forintnak különösen a vásárlóerő-paritáshoz, de a többi térségbeli valutához viszonyított alulértékelttsége arra is rámutat, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlegének javítására korlátozottak az árfolyam-politikai lehetőségek.

Kedvezőtlen hatású viszont a fenntarthatóság szempontjából a folyó fizetési mérleg deficitjének szerkezete és a nettó privát és állami megtakarítások arányának az alakulása. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy azokban a gazdaságokban

volt a folyó fizetési mérleg magas deficitje inkább fenntartható, ahol az a magán-szektor nettó felhalmozási többletével párosult, és ott volt kevésbé fenntartható, ahol az államháztartás nettó megtakarítói pozíciója deficitese volt. Az államháztartás nettó megtakarításainak növelése ugyanis időigényes és költséges folyamat.

A magánszektor nettó megtakarítói pozíciója ezzel szemben gyorsabban alkalmazkodik a szükséges korrekciókhoz és az alkalmazkodás is kisebb makrogazdasági költségekkel (inflációval, keresletcsökkenéssel) jár, mint az államháztartás esetében. Magyarországon a folyó fizetési mérleg hiánya mögött változatlanul az államháztartás hiánya áll, bár a privát szektor nettó megtakarítói pozíciója is jelentősen romlott az elmúlt három évben.

A folyó fizetési mérleg hiányának fenntarthatóságát kedvezőtlenül érinti, ha a hiány mögött meghatározó súllyal szerepel a kereskedelmi mérleg deficitje. A magas kereskedelmimérleg-deficit ugyanis költséges alkalmazkodást tesz szükségessé, miközben a hiány csökkentése az államháztartáshoz hasonlóan időigényes folyamat.

Végezetül a folyó fizetési mérleg fenntarthatóságának alakulása szempontjából kedvezőtlen a gazdaságot érő külső sokkok hatása is. A hazai makrogazdasági folyamatokra – a gazdaság fejlettsége, intézményi és szerkezeti adottságai, illetve földrajzi pozíciója miatt – elsősorban a feltörekvő gazdaságokat érintő válságok, sokkok hatnak. Az e régiókban kialakuló válságok, sokkok két fő csatornán keresztül azonnal tovagyűrűznek a hazai gazdaságra. A pénzügyi csatorna esetében a külső sokkok és tovagyűrűzésük elsősorban arra vezethető vissza, hogy egy feltörekvő gazdaság válságát követően a nemzetközi pénzügyi befektetők általában véve értékelik át a feltörekvő piacok vonzerejét, kockázatosságát, és kivonják befektetéseiket a többi feltörekvő gazdaságból is. A külső sokkok másik formája, amikor egy másik feltörekvő gazdaság válsága nyomán pusztán a hasonló makrogazdasági mutatók miatt vonják meg bizalmukat a befektetők egy adott gazdaságtól.

Magyarország esetében – ahogy ezt az 1997–1998-as válságok is mutatták – mindkét csatorna hatása jelentős lehet annak ellenére, hogy éppen ezek a válságok tették világossá, hogy a befektetőknek a korábbiaknál pontosabban és óvatosabban kell szelektálniuk. Ezzel együtt az ilyen sokkok valószínűsége várhatóan nem csökken a jövőben és ez továbbra is nehezen fenntarthatóvá teszi a folyó fizetési mérleg hiányát.

A mérleg fenntarthatóságát további két mutató, tényező alakulása is befolyásolja, ám ezek nem meghatározhatóak. Az egyik a – feltörekvő gazdaságokkal összevetve jelentős volumenű – tőkebeáramlások szerkezete. Ezen belül kedvező adottság, hogy dominálnak a nem adósságeneráló jellegűek, miközben alacsony az adósságeneráló beáramlások részesedése. Hasonlóan kedvező, hogy a folyó fizetési mérleg hiányának jelentős – bár az elmúlt években csökkenő arányú – részét finanszírozza a közvetlen tőkebefektetések egyenlege.

Ugyanakkor kérdéses, hogy miképpen kell megítélni a portfólió-beáramlások növekvő részesedését a folyó fizetési mérleg fenntarthatósága (és nem a makrogazdasági folyamatok és a pénzügyi rendszer stabilitása) szempontjából. A portfólió-beáramlások sem adósságeneráló jellegűek, de mivel ebben az esetben az árfo-

lyamkockázat a hitelező–befektető oldalán jelentkezik, ezek volatilitása nagyobb a pénzügyi mérleg többi eleménél (leszámítva a rövid távú hitelezést), és kedvezőtlen sokkok esetén nem finanszírozzák a folyó fizetési mérleg hiányát, sőt esetenként el is mélyíthetik a válságot.

Hasonlóan kérdéses, bár inkább pozitív a megtakarítások és a beruházások dinamikájának hatása a folyó fizetési mérleg deficitjének alakulására. Kedvező a felhalmozások gyors reálnövekedése és a felhalmozási ráta emelkedése: ez lehetőséget nyújt a kereskedelembe kerülő javak szektorának, hogy növeljék beruházásaikat, és általában is növeli a „tradable” szektor (a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk szektora) nemzetközi versenyképességét. A beruházások és a felhalmozások alakulása terén ugyanakkor a nettó nemzetgazdasági megtakarítási ráta, és ezen belül az egyes szektorok nettó hozzájárulása kedvezőtlen. Rövid távon csekély lehetőség van a hazai megtakarítási ráta növelésére és ezért a beruházási ráta tartós növelése külső forrásbevonást igényelhet, amely azonban a folyó fizetési mérleg hiányának növekedését, vagy legalábbis magas szinten történő stagnálását eredményezheti.

Következtetések

Az összes fontosabb tényezőt áttekintve arra a megállapításra lehet jutni, hogy a 4,5–5,5% közötti folyó fizetési mérleg hiány fenntartható lesz a következő években, ha folytatódik a reál-GDP dinamikus bővülése, fennmarad az export és a beruházások növekedésének húzó szerepe a gazdasági növekedésben, valamint ha fennmarad a pénzügyi nyitottság mai mértéke mellett a nem adósságeneráló tőkebeáramlások mai dinamikája és szerkezete is. Ha a növekedési pálya ezen nagy vonalakban ismertetett vonásai fenntarthatóak, akkor nem kell korrekcióval az említettnél alacsonyabb szintre csökkenteni a folyó fizetési mérleg hiányát, és nem kell a forinttal szembeni spekulatív nyomás felerősödésétől sem tartani. A folyó fizetési mérleg fenntarthatósága szempontjából azonban elengedhetetlen három fontos makrogazdasági előfeltétel teljesülése:

1. az államháztartás finanszírozási szükségletének és az államháztartás nettó megtakarítási hiányának csökkentése fiskális korrekció révén;
2. a jövedelemkiáramlás kordában tartásával a fogyasztási–keresleti növekedés ellenőrzése, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya mögött elsősorban a beruházási célú kereslet bővülése álljon; és végül
3. az alacsony nemzetgazdasági nettó megtakarítási ráta növelése a bruttó államháztartási és magánmegtakarítások növelését ösztönző reformok és monetáris–fiskális politika révén.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt adatok folyóiratunk e számának témáira vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák

GDP-arányos folyó fizetési mérleg egyenlegek a válságrégiókban (%)

	1990–1995	1995	1996	1997	1998
Dél-Korea	-1,7	-1,9	-4,8	-1,9	13,1
Fülöp-szigetek	-3,3	-5,1	-4,7	-6,1	2,0
Indonézia	-2,5	-4,3	-3,3	-3,6	3,4
Malajzia	-5,6	-8,9	-3,7	-3,5	15,7
Thaiföld	-6,8	-8,4	-8,5	-2,4	12,2
	1994	1995	1996	1997	1998
Argentína	-2,5	-1,4	-2,6	-3,7	-4,4
Brazília	-3,0	-2,7	-3,4	-4,1	-2,5
Chile	-4,5	-4,1	-4,5	-5,3	-6,3
Mexikó	-7,0	-0,6	-0,7	-1,9	-3,7

Forrás: *International Financial Statistics Yearbook*, IMF, Washington, 1999.

GDP-arányos folyó fizetési mérleg egyenlegek Kelet- és Közép-Európában (%)

	1995	1996	1997	1998
Bulgária	-0,5	1,2	4,2	-1,2
Csehország	-2,7	-7,6	-6,2	-1,9
Észtország	-4,4	-9,1	-12,0	-8,6
Horvátország	-6,8	-4,5	-12,6	-7,1
Lengyelország	4,6	-1,0	-3,1	-4,5
Lettország	-3,6	-4,2	-6,2	-11,2
Litvánia	-10,2	-9,2	-10,2	-13,5
Magyarország	-5,6	-3,7	-2,1	-4,7
Oroszország	2,2	2,8	0,7	0,7
Románia	-4,9	-7,4	-6,7	-7,9
Szlovákia	2,3	-11,2	-10,0	-10,9

Forrás: *International Financial Statistics Yearbook*, IMF, Washington, 1999.

Magyarország fizetési mérlege (millió USD)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Export	5505	6446	6346	9258	10 028	8 094	7 613	12 810	14 183	19 637	20 749
Import	5016	5909	5998	9069	10 076	11 340	11 248	15 252	16 828	21 371	22 870
<i>Kereskedelmi mérleg</i>	489	537	348	189	-48	-3 247	-3 635	-2 442	-2 645	-1 734	-2 121
Árufuvar és szállítmányozás nettó	-300	-309	-164	-80	-116	-106	-176	-186	102		
Kormányzati fizetések nettó	-76	-57	17	63	78	-17	-12	-1			
Szolgáltatások nettó	-	-	302	67	103	-104	-55	28	45	-253	-621
Idegenforgalom nettó	41	-349	345	560	590	442	503	659	1 288	1 428	1 298
<i>Szolgáltatások, egyenleg</i>									1 426	1 177	678
Közvetlen tőkebefektetések jövedelme	0	0	-24	-32	-45	-56	-117	-194	-256	-431	-936
Kamatkiadások nettó adósság után	-1077	-1387	-1390	-1299	-1 171	-1 074	-1 169	-1 405	-1 177	-989	-960
<i>Kamatok és pénzügyi befektetések egyenlege</i>	-1077	-1387	-1414	-1331	-1 216	-1 130	-1 286	-1 599	-1 433	-1 421	-1 872
<i>Viszonytalan átutalások</i>	114	126	727	860	859	732	909	1 127	922	996	1 018
Egyéb, nettó			-28	-9	110	38	1	25	73		
<i>Folyó fizetési mérleg egyenlege</i>	-807	-1437	127	267	324	-3 455	-3 911	-2 480	-1 678	-981	-2 298

Forrás: MNB 1998-as éves jelentése.

Magyarország fizetési mérlege (millió USD)

	1998. jan.-okt.	1999. jan.-okt.*	1998. okt.	1999. okt.*
Áruforgalmi egyenleg	-1 761	-1 743	-207	-203
export	16 664	17 608	1936	1943
import	18 425	19 351	2143	2147
Idegenforgalmi egyenleg	1 353	1 402	136	146
Egyéb szolgáltatások	-1 875	-1 771	67	-37
Jövedelmek egyenlege	-1 385	-1 070	-68	-55
Ebből: kamatfizetések	-792	-638	-41	-43
osztalékjellegű jövedelmek	-616	-435	-28	-12
Viszonyzatlan folyó átutalások	838	784	98	109
<i>Folyó fizetési mérleg egyenlege</i>	<i>-1 445</i>	<i>-1 328</i>	<i>-108</i>	<i>-41</i>
Tulajdonosi befektetések	757	1 069	55	63
Ebből: külföldi befektetés	-391	-152	-44	-11
magyarországi befektetés	1 148	1 221	99	74
Portfolióbefektetések egyenlege	264	949	47	-8
<i>Fizetési mérleg adóssággal nem járó finanszírozása</i>	<i>1 021</i>	<i>2 017</i>	<i>103</i>	<i>55</i>

* Előzetes adatok.

Forrás: MNB.

A magyar folyó fizetési mérleg és összetevői

	1990		1991		1992		1993		1994	
	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a
<i>A folyó fizetési mérleg</i>										
<i> egyenlege</i>	0,13	0,3	0,3	0,8	0,3	0,9	-3,5	-9,1	-3,9	-9,4
<i>Elsődleges mérleg</i>	1,5	4,5	1,6	5,0	1,7	4,5	-2,3	-5,9	-2,5	-6,0
<i>Kereskedelmi mérleg</i>	0,3	0,9	0,2	0,6	-0,05	-0,1	-3,3	-8,6	-3,6	-8,7
<i>Idegenforgalmi egyenleg</i>	0,3	0,9	0,6	1,8	0,6	1,6	0,5	1,3	0,5	1,2
<i>Egyoldalú átutalások</i>	0,7	2,1	0,9	2,9	0,9	2,5	0,7	1,8	0,9	2,2
<i>Egyéb folyó tételek</i>	0,2	0,6	0,04	0,1	0,2	0,5	-0,2	-0,5	-0,3	-0,7
<i>Nettó kamat és tőke- jövedelmek</i>	-1,4	-4,2	-1,3	-4,2	-1,3	-3,6	-1,2	-3,2	-1,4	-3,4

	1995		1996		1997		1998	
	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a	Mrd USD	GDP%-a
<i>A folyó fizetési mérleg</i>								
<i> egyenlege</i>	-2,5	-5,7	-1,7	-3,9	-0,98	-2,2	-2,3	-4,8
<i>Elsődleges mérleg</i>	-0,7	-1,6	-0,3	-0,7	-0,03	-0,06	-0,4	-0,8
<i>Kereskedelmi mérleg</i>	-2,4	-5,5	-2,6	-6,0	-1,74	-3,8	-2,4	-5,0
<i>Idegenforgalmi egyenleg</i>	0,7	1,6	1,3	3,0	1,42	3,1	1,5	3,2
<i>Egyoldalú átutalások</i>	1,1	2,5	0,9	2,1	0,99	2,1	1,0	2,0
<i>Egyéb folyó tételek</i>	-0,1	-0,2	-0,1	0,2	-0,25	-0,5	-0,5	-1,0
<i>Nettó kamat és tőke- jövedelmek</i>	-1,8	-4,1	-1,4	-3,2	-0,95	-2,1	-1,9	-4,0

Forrás: Gáspár Pál számításai.

A magyarországi kivitel alakulása (1994–1999. első félév)

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998	1999. első félév
Vámterületi export (millió USD)	10 588	12 867*	12 859	14 066	14 733	6 667
Változás (előző év = 100)	118,9	121,5	100,1	109,4	104,7	91,2
Vámszabad területi export (millió USD)	–	1 525*	2 845	5 034	8 272	4 842
Változás (előző év = 100)	–	–	186,6*	177,0	163,3	135,6
Összes export (millió USD)	10 588	14 392	15 704	19 100	23 005	11 509
Változás (előző év = 100)	118,9	135,9*	109,1*	121,6	120,4	105,8
A vámszabad területi export az összes export százalékában	0	10,6*	18,1	26,4	36,0	42,1

* Az 1995-ös vámszabad területi forgalom becslésen alapul, ezért minden ebből származtatott mutató is becslésnek tekintendő.

**A magyar export szerkezete árucsoportok szerint (1994 – 1999. első félév)*
(százalékban)**

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998	1999. első félév
I. Élelmiszerek, ital, dohány	18,6	20,2	15,2	12,9	10,5	7,4
II. Nyersanyagok	6,2	5,5	4,4	3,8	2,9	2,4
III. Energiahordozók	4,0	3,2	3,3	2,7	1,9	1,7
IV. Feldolgozott termékek	46,3	45,5	40,8	35,5	32,7	32,1
V. Gépek, gépi berendezések	24,9	25,6	36,3	45,1	52,0	56,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Vámszabad területek nélkül.

Forrás: Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium és Gazdasági Minisztérium.

A magyarországi behozatal alakulása (1994 – 1999. első félév)

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998	1999. első félév
Vámterületi import (millió USD)	14 450	15 466	15 617	17 032	19 236	9 216
Változás (előző év = 100)	115,3	107,0	101,0	109,1	112,9	97,7
Vámszabad területi import (millió USD)	–	1 264	2 527	4 202	6 471	3 844
Változás (előző év = 100)	–	–	200,0	166,3	154,0	139,7
Összes import (millió USD)	14 450	16 593	18 144	21 234	25 706	13 060
Változás (előző év = 100)	115,3	114,8	109,3	117,0	121,1	107,2
A vámszabad területi import az összes import százalékában	0	0	13,9	19,8	25,2	29,4

Forrás: Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium és Gazdasági Minisztérium.

**A magyar import szerkezete árucsoportok szerint (1994 – 1999. első félév)
(dolláralapon, százalékban)**

Megnevezés	1994*	1995*	1996	1997	1998	1999. első félév
I. Élelmiszerek, ital, dohány	6,4	5,3	5,0	4,2	3,7	3,3
II. Nyersanyagok	4,0	4,4	4,0	3,3	3,0	2,3
III. Energiahordozók	11,9	11,7	13,5	9,7	6,6	5,3
IV. Feldolgozott termékek	44,2	48,1	47,0	41,0	40,2	39,1
V. Gépek, gépi berendezések	33,5**	30,5	30,5	41,8	46,5	50,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Vám szabad területek nélkül.

** Orosz hadiszállítással növelt érték.

Forrás: Az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium és a Gazdasági Minisztérium adatai alapján Antalóczy Katalin számításai.

**A magyar külkereskedelmi forgalom egyenlegének változása (1994 – 1999. első félév)
(millió USD)**

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998	1999. első félév
Vámterületi egyenleg	- 3853	- 2599	- 2758	- 2966	- 4503	- 2549
Vám szabad területi egyenleg	-	+ 261*	+ 318	+ 832	+ 1802	+ 997
Összesen	- 3853	- 2338	- 2440	- 2134	- 2701	- 1552

* Becsült adat.

Forrás: Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium és Gazdasági Minisztérium.

A szolgáltatások szerkezete Magyarországon (millió USD)

	1996 I–XII.	1997 I–XII.	Változás	1998 I–XII.	Változás	1998 I–VI.	1999 I–VI.	Változás
1.+2. Szolgáltatások								
összesen								
Bevétel	4913	4871	-42	4908	37	2265	2135	-130
Kiadás	3495	3465	-30	3999	534	1835	2000	165
Egyenleg	1419	1406	-13	909	-497	429	135	-294
1. Idegenforgalom								
Bevétel	2246	2582	336	2504	-78	1082	1093	11
Kiadás	958	924	-34	974	50	418	469	51
Egyenleg	1288	1658	370	1530	-128	664	624	-40
2. Egyéb szolgáltatás								
összesen								
Bevétel	2667	2289	-378	2404	115	1182	1042	-140
Kiadás	2537	2541	4	3025	484	1417	1531	114
Egyenleg	130	-251	-381	-621	-370	-235	-489	-254
2.1. Építési-szerelési szolgáltatások								
Bevétel	33	60	27	108	48	31	40	9
Kiadás	83	67	-16	123	56	45	110	65
Egyenleg	-50	-7	43	-15	-8	-14	-71	-57
2.2. Kereskedelmi szolgáltatások								
Bevétel	373	274	-99	561	287	259	266	7
Kiadás	181	129	-52	450	321	198	228	30
Egyenleg	192	144	-48	112	-32	61	38	-23
2.3. Fuvarozás és szállítmányozás								
Bevétel	418	503	85	648	145	330	248	-82
Kiadás	316	426	110	452	26	213	211	-2
Egyenleg	102	76	-26	196	120	116	37	-79
2.4. Üzleti szolgáltatások								
Bevétel	228	322	94	186	-136	91	70	-21
Kiadás	236	344	108	350	6	173	165	-8
Egyenleg	-8	-22	-14	-164	-142	-82	-95	-13
2.5. Technikai és kulturális szolgáltatások								
Bevétel	1555	1083	-472	861	-222	452	405	-47
Kiadás	1662	1513	-149	1591	78	761	782	21
Egyenleg	-107	-430	-323	-730	-300	-309	-377	-68
2.6. Kormányzati szolgáltatások								
Bevétel	60	48	-12	40	-8	20	13	-7
Kiadás	60	61	1	59	-2	27	35	8
Egyenleg	0	-13	-13	-19	-6	-7	-21	-14

Az EU agrárköltészetének várható alakulása (milliárd euró, 1999-es árakon)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
A CAP kiadásai	36,62	38,48	39,57	39,43	38,41	37,57	37,29
Vidékfejlesztés	4,30	4,32	4,33	4,34	4,35	4,36	4,37
Összes agrárkiadás	40,92	42,80	43,90	43,77	42,76	41,93	41,66
Összes költségvetési kiadás	91,995	93,385	100,255	102,035	103,075	104,995	107,040
Agrárkiadások a költségvetési kiadások százalékában	44,5	45,8	43,8	42,9	41,5	39,9	38,9

Forrás: Presidency Conclusions, Berlin, European Council 24 and 25 March, 1999, Table A, p. 26 alapján.

A strukturális és regionális politika költség-előirányzata (milliárd euró, 1999-es árakon)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Strukturális Alapok	29,430	28,840	28,250	27,670	27,080	27,080	26,660
Kohéziós Alap	2,615	2,615	2,615	2,515	2,515	2,515	2,515
Összesen	32,045	31,455	30,865	30,285	29,595	29,595	29,170

Forrás: Presidency Conclusions, Berlin, European Council, 24–25 March, 1999, Table A, p. 26 alapján.

Az előcsatlakozási támogatások várható alakulása (millió euró)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Agrártámogatás	520	520	520	520	520	520	520
Strukturális támogatás	1040	1040	1040	1040	1040	1040	1040
PHARE	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560
Összes előcsatlakozási támogatás	3120	3120	3120	3120	3120	3120	3120

Forrás: Presidency Conclusions, Berlin, European Council 24 and 25 March, 1999.

A csatlakozást követő támogatások várható alakulása (millió euró)

	2002	2003	2004	2005	2006
Agrártámogatás	1600	2030	2450	2 930	3 400
Strukturális támogatás	2540	4680	6640	8 510	10 810
Összesen	4140	6710	9090	11 440	14 210

Forrás: Presidency Conclusions, Berlin, European Council 24 and 25 March, 1999.

Magyarország előcsatlakozási támogatása (millió euró/év)

PHARE	~ 100–150
SAPARD	~ 52
ISPA	~ 104
Összesen	~ 256–300 millió euró (= 64–75 milliárd Ft)

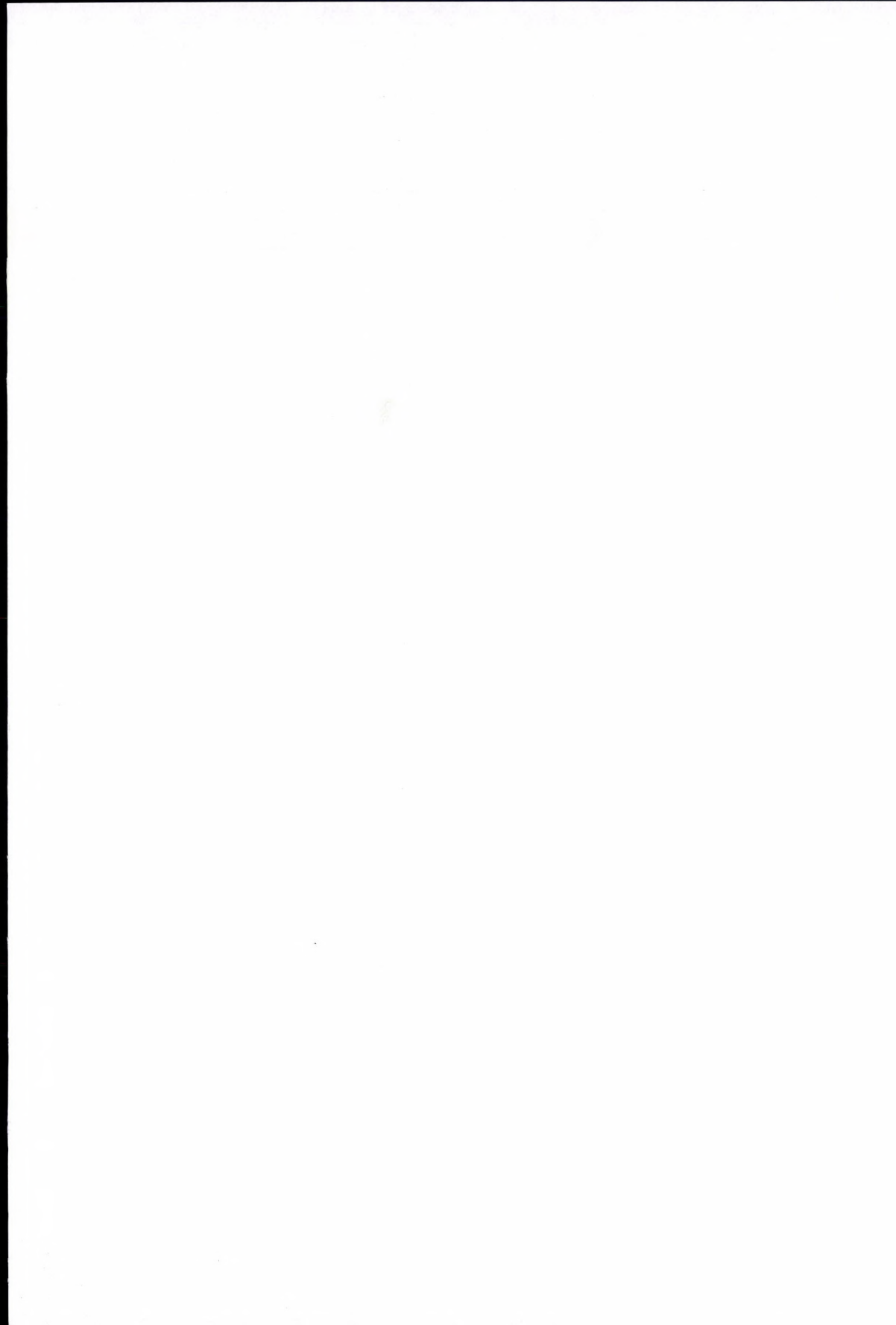
Forrás: Kiss Judit számításai a fenti táblázatok alapján.

Magyarország csatlakozás utáni feltételezett támogatása (millió euró)

	2002	2003	2004	2005	2006
Agrártámogatás	256	325	392	469	544
Egyéb támogatás	406	749	1062	1362	1731
Összesen	662	1074	1454	1831	2275
AGENDA 2000 szerint	816	1200	1600	2000	2384

Forrás: Kiss Judit számításai.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, amelyek folyóiratunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- AKII (1998): *A 2002. évi EU-csatlakozás agrárgazdasági hatásainak modellezése.* Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Antalóczy K. (1997): *A vámszabad területek szerepe a világgazdaságban és Magyarországon.* Pénzügykutató Rt.
- Antalóczy K. (1998): Külgazdasági folyamatok 1997-ben. *Külgazdaság*, 1998. június.
- Antalóczy K. (1999): Külgazdasági trendek Magyarországon 1995 és 1998 között. *Külgazdaság*, 1999. június.
- Antalóczy K. – Sass M. (1998): A bérmunka szerepe a világgazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 1998/7–8.
- Darvas Zs. – Simon A. (1999): A növekedés makrogazdasági feltételei. Gazdaságpolitikai alternatívák. *MNB Füzetek*, 1999/3.
- Dezséri K. (1999): Az Európai Unióhoz való csatlakozás várható költségei Magyarország számára. *Külgazdaság*, XLIII. évfolyam, 1999. január.
- Ethier, W. J. (1983): *Modern International Economics.* New York, Norton.
- Hamar J. (1993): *A külföldi működőtőke-beáramlás szerepe a magyar gazdaság átalakulásában.* Elmélet és gyakorlat. KOPINT-DATORG, Műhelytanulmányok, 13. szám.
- Hamar J. (1998): *A feldolgozóipar szerkezeti változásai, importigényesség és exportképesség a versenyképesség alakulásával összefüggésben.* KOPINT-DATORG, Műhelytanulmányok, 28. szám.
- Hamar J. (1999a): *A külföldi működőtőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon.* KOPINT-DATORG, Műhelytanulmányok, 31. szám.
- Hamar J. (1999b): A külgazdasági folyamatok és a deficit finanszírozása. *Külgazdaság*, 1999. június.
- Inotai A. (1998): Az Európai Unió pénzügyi transzferjeinek jövője és Magyarország. *Európa Tükör*, III. évfolyam, 1. szám.
- Kiss J. (1999a): Az Európai Unió legújabb agrárreform-kísérlete és agrárcsatlakozásunk esélyei. *Kihívások*, 118. szám, Budapest, MTA Világgazdasági Kutató Intézet.
- Kiss J. (1999b): *A magyar külgazdaság várható alakulása a világgazdasági változások tükrében.* MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (1991): *International Economics. Theory and Policy.* Second Edition. New York, Harper Collins Publishers.

- Mellár T. (1999): A külgazdasági egyensúlyhiány okairól. *Közgazdasági Szemle*, 1999/7–8.
- OECD (1999): *Economic Outlook 65* (June).
- Szemlér T. (1999): Az EU 2000 és 2006 közötti közös költségvetése. *Kihívások*, 116. szám, Budapest, MTA Világgazdasági Kutató Intézet.

Jegyzetek

Jegyzetek

Kiadja
az Országgyűlési Könyvtár
az MTA Szociológiai Kutatóintézet
és az MTA VITA Alapítvány
közreműködésével

A kiadásért felel:
az Országgyűlési Könyvtár főigazgatója

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

A nyomdába adás ideje: 1999. november

HU ISSN 0864–8174

Ára: 300,- Ft áfával

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarországon népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában
15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?
16. szám: Bűnözés és társadalom
17. szám: Vallás – egyházak – társadalom
18. szám: Oktatás – változás
19. szám: A magyar falu a változások sodrában
20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében
21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások
22. szám: Választások
23. szám: A munkanélküliség Magyarországon
24. szám: Biztonságpolitika és a hadsereg Magyarországon
25. szám: Idegengyűlölet, másság, tolerancia
26. szám: Az ifjúság helyzetéről
27. szám: Az európai integráció és Magyarország
28. szám: Változások a magyar társadalomban a rendszerátalakulás után
29. szám: Az átmenet mérlege a „visegrádi országokban”
30. szám: A változó család
31. szám: A „rendszerelváltó” közigazgatás
32. szám: Nőtudomány
33. szám: A feketegazdaság: a piacgazdaság kísérőjelensége
34. szám: Az államháztartás reformjáról
35. szám: Kommunikáció – média – közvélemény
36. szám: Az átalakuló magyar mezőgazdaság
37. szám: A szociális ellátórendszer reformjáról
38. szám: Az információs társadalomról
39. szám: Értékváltozások
40. szám: Az egészség értéke
41. szám: A földkérdésről
42. szám: A kibontakozó nonprofit szektor
43. szám: Az infrastruktúráról
44. szám: A régiókról
45. szám: Az államháztartási és költségvetési reformokról

